

**ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KARS VE ÇEVRESİNDEKİ
FAALİYETLERİ VE KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN ANADOLU
SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİ**

Mesut ÖZAYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

AĞRI -2019

(Her hakkı saklıdır.)

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Mesut ÖZAYDIN

**ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KARS VE
ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ VE KARS MÜZESİ'NDE
BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

AĞRI -2019

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ’NİN KARS VE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ VE KARS MÜZESİNDE BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİ “ adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasına arz ederim.

Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

...../...../2019

Mesut ÖZAYDIN

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof Dr. Yusuf ÇETİN danışmanlığında, Mesut ÖZAYDIN tarafından hazırlanan çalışma 26/07/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. **Tarih** Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

İmza:
(Handwritten signature)

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

İmza:
(Handwritten signature)

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN

İmza:
(Handwritten signature)

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../201.. tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

ÖZET

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KARS VE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ VE KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİ

Mesut ÖZAYDIN

Tez danışmanı: Prof.Dr. Yusuf ÇETİN

2019, 129 sayfa+xi

Jüri: Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Dr. Öğr. Üge. Muhammet ARSLAN

Kars yöresinde ilk yerleşim, Paleolitik Dönem'de başlamış olup bu dönemi sırayla Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem ve Tunç Çağı takip etmiştir. Günümüzde Erzurum - Kars Platosu üzerinde yer alan Kars, denizden yaklaşık 2000 m. yüksekte ve etrafı derin ve sarp arazilerden oluşmaktadır.

Kars ve çevresi tarih boyunca önemli bir konuma sahip olduğundan birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Bölge II. Süleyman Şah, I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde kısmen Anadolu Selçuklu Devleti egemenliği altında kalmıştır. Ancak Gürcü ve Moğolların saldırıları Kars ve çevresinin Selçuklu egemenliğinden çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kısıtlı zaman içerisinde Anadolu Selçuklu Devleti Kars ve çevresinde ticari amaçlı Ejder, Musun, Karakale ve Alacahan Kervansaraylarını inşa etmiştir. Bu kervansaraylar İpek Yolu'nun Anadolu, İran ve Gürcistan ticari güzergahı üzerinde kalmaktadır. Kars ve çevresinde inşa ettirdiği kervansaraylarla ticari güzergahlara hakim olan Anadolu Selçuklu Devleti, bu ticari güzergahlar üzerinde kendi darp ettiği sikkeleri kullanmıştır.

I. Keyhüsrev, Aleaddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Üç Kardeşler Müşterek Sikkesi, II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan'a ait sikkeler Kars Müze'si deposunda muhafaza edilerek günümüze ulaşmıştır. Bu sikkeler üzerinde yazının yanı sıra bitkisel, geometrik, figürlü süslemeler ile çeşitli astrolojik semboller bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Sikke, Anadolu Selçuklu Devleti, Kars Müze Müdürlüğü

ABRASCT
**THE ACTIVITIES OF ANATOLIAN SELJUK STATE IN KARS AND ITS
ENVIRONMENT AND THE COINS OF ANATOLIAN SELJUK PERIOD IN
THE KARS MUSEUM**

Thesis Advisor: Prof. Doc. Yusuf ÇETİN

2019, 129 page+ xi

Jurry: Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

Assoc. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Dr. Teaching Member: Muhammet ARSLAN

The first settlement in the Kars region started in the Paleotic Period, followed by the Neolotic, Chalcolotic and Bronze Age. Today, the city of Kars, which is located on the Erzurum - Kars Plateau, is composed of deep steep lands around 2000 meters above sea level.

Since Kars and its environs have an important position throughout history, it has cradled many civilizations. Kars and its environs were partly dominates by the Anatolian Selçuk state during the reign of 2nd Suleyman Sah, Aleaddin Kayqubad and 2nd Gıyaseddin Kayhusrew. However, as a result of the attacks of the Georgian Mongols, Kars and its environs caused the Seljuks to emerge from the sovereignty of the Seljuks. During the limited time, the Anatolian Seljuk State built Ejder, Musun, Karakale and Alacahan Caravanserais for commercial purposes in and around Kars. These caravansaries are located on the Silk Road in Anatolia İran and Georgia. The Anatolian Seljuk State, which dominates the commercial the commercial routes with the caravanserais it has built in and around Kars, has used coins thad it battered on these commercial routes.

1st Kayhusrew, Aleaddin Kayqubad, 2nd Gıyaseddin Kayhusrew, Three Brothers coin of coins, 2nd İzzeddin Kaygavus, 4th Rükneddin Kılıçarslan'a coins belonging to the storage of the museum in Kars has survived. On these coins, there are elements of astrological ornament with floral, geometric, figures, as decoration elements.

Keywords: Kars, Coin, Anatolian Seljuk State, Kars Museum Directorate

KISALTMALAR DİZİNİ

M.Ö.	:	Milattan önce
A.Ş.	:	Anonim Şirketi
Ed.	:	Editör
KMÜ.	:	Kahramanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
M.	:	Miladi
H.	:	Hicri
Çev.	:	Çeviri
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya
p.	:	Page
vb.	:	Ve benzeri
No	:	Numara
St.	:	Saint
H.z.	:	Hazreti
b.	:	bin
USAD	:	Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi
Foto.	:	Fotoğraf

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Foto. 1 I.Mes'ud dönemine ait sikke örneği.....	93
Foto. 2 Arpaçay Nehri üzerinde yer alan tarihi İpek Yolu Köprüsü	93
Foto. 3 İğdırdaki Ejder Kervansarayının genel görünüşü.....	94
Foto.4 Suluçem (Musun) Kervansaray'dan getirilen at ve insan figürünün bulunduğu taş	94
Foto. 5 Suluçem (Musun) Kervansarayı'ndan getirilen güvercin figürünün Bulunduğu taş.....	95
Foto. 33 Büst şeklinde darp edilen Artuklu sikkelerinden örnekler	95
Foto. 34 Artuklu dönemine tarihlenen kentaur figürlü sikke örneği	96
Foto. 35 Selçuklu aynası üzerindeki süvari figürü	96
Foto. 36 Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde yer alan melek figürü.....	97
Foto. 37 Göktürk dönemine ait sikke üzerindeki süvari figürü	98
Foto. 38 II. Rükneddin Süleyman Şah dönemine ait sikke üzerindeki süvari figürü....	98
Foto. 39 II. Kılıçarslan döneminde darp edilen sikkenin üzerindeki süvari figürü ...	99
Foto. 40 Kubadabad Sarayında yer alan süvari rölyefi.....	99
Foto. 41 Konya Alâeddin Sarayı'na ait bir firiz parçası üzerindeki süvari figürleri	100
Foto. 42 St George'nin (Aziz Yorgi) ejderha ile mücadele sahnesi	100
Foto. 43 Diyarbakır Ulu Camii'nin üzerindeki aslan boğa mücadelesi	101
Foto. 44 Hamse-i Nizami'deki sahne	101
Foto. 45 Gaznelilerin hükümdarı olan Sebüktekin ait sikkedeki aslan figürü.....	102
Foto. 46 Suriye Selçuklu Devleti döneminde darp edilen sikkedeki aslan figürü... 102	
Foto. 47 Artuklu dönemine ait sikkedeki aslan ve hükümdar figürü	103
Foto. 48 Eyubi döneminde darp edilen sikkedeki aslan figürü	103
Foto. 49 Memlüklü dönemine ait sikkedeki aslan figürü	103
Foto. 50 Silvan Malabadi Köprüsü'nün üzerindeki "Şir ü Hurşid" figürü.....	104
Foto. 51 Cizre (Yafes) Köprüsü üzerinde yer alan Şir ü Hurşit tasviri	105
Foto. 52 Silvan Kalesi üzerindeki "Şir ü Hurşid" figürü.....	105
Foto. 53 Burdur Bucak'taki İncir Han'ın üzerindeki Şir ü Hurşit figürü	106
Foto. 54 1817-18 tarihli İran üslubunda "Şir ü Hurşit" figürü	107
Foto. 55 Okunyev devri taş oymasındaki güneş tasviri.....	107
Foto. 56 Şirdar Medrese'sinin üzerindeki Şir ü hurşit figürleri.....	108
Foto. 57 Eyyubi döneminde darp edilen sikkedeki Rumi motifi.....	108
Foto. 58 İlhanlı hükümdarına ait sikkedeki Rumi motifi	109
Foto. 59 Konya Karatay Medresesi'nin kubbe çinilerinde görülün Rumi motifleri	109
Foto. 60 Divriği Ulu Camii'nin taç kapısındaki Rumi motifler	110
Foto. 61 Silvan Ebu'l Muzaffereddin Camii'nin üzerindeki güneş motifi.....	111
Foto. 62 Artuklu dönemi ayna üzerindeki ay tasviri	112
Foto. 63 Cizre (Yafes) Köprüsü'nde yer alan panoda boğanın üzerinde ay tasviri. 112	

Foto. 64 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesindeki şamdanın üzerindeki 12 burç tasviri	113
Foto. 65 Hamidoğulları ve Mentешеoğullarına ait sikkeler	113
Foto. 66 Kubadabad Sarayı'nın duvarlarında yer alan 8 kollu yıldızlı çiniler	114
Foto. 67 Sivas Gök Medrese'nin üzerindeki 8 kollu yıldızlar	114
Foto. 68 Konya Alâeddin Camii'nin minberinin yer alan 6 ve 8 kollu yıldız motifleri	115
Foto. 69 Büyük Selçuklu Devleti'ne ait kasedeki 7 gezegen tasviri	115
Foto. 70 Memlûklü Dönemi ait kasedeki 7 gezegen tasviri	116
Foto. 71 Emevi ve Artuklu sikkelerinde görülen inci dizisi motifi	116
Foto. 72 Konya Alâeddin Camii'nin minberindeki inci dizisi süslemeleri	117
Foto. 73 İlhanlılar Dönemine sikke üzerinde görülün saadet düğümü motifi	117
Foto. 74 Mentешеoğulları dönemine ait sikke üzerindeki aadet düğümü motifi örneği	118
Foto. 75 Konya Alâeddin Keykubad Camii'sinin taç kapısındaki geçme motifleri	118

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kars ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Kars Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri” başlığı altında Kars’ın ismi, tarihi coğrafyası, Kars ve çevresinde Anadolu Selçuklu Devleti’nin siyasi, askeri, mimari varlığı kaynaklar ışığında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti’nin hükümdarları olan II. Rükneddin Süleyman Şah, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemlerinde Kars ve çevresinde siyasi, askeri, ticari faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu faaliyetler sonucunda Kars ve çevresinde Ejder, Musun, Alacahan, Karakale Kervansarayları üzerinde ticari ağ kurulmuş olup bu ticari ağda Anadolu Selçuklu Sultanlarının darp ettiği sikkeler kullanılmıştır.

Her zaman kendisini örnek aldığım ve tez çalışmamda beni engin bilgileriyle yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Yusuf ÇETİN’e, bana her türlü desteği veren Kars Müzesi Müdürlüğü çalışanlarına, kardeşim Yeter DOĞMUŞ’a, iş arkadaşlarım ve meslektaşlarım İbrahim GÜL, Devrim Çilem ÇETİN, Aysun ADIGÜZEL, Hakim ASLAN, İbrahim ÇOLAK, Sait TÜRKAN ve Mehmet BAYRAM’a, çalışmam boyunca hiçbir zaman beni yalnız bırakmayarak desteğini esirgemeyen canım eşim Hülya ÖZAYDIN’a teşekkürü borç bilirim.

Mesut ÖZAYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABRASCT.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	vii
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	2
1.1. KARS'IN COĞRAFI VE TARİHİ ÖZELLİĞİ	3
1.1.1. Kars Adının Menşei	4
1.1.2. Kars'ın Coğrafi Yapısı.....	5
1.1.3. Kars'ın Tarihçesi	6
2. BÖLÜM	10
2.1. KARS VE ÇEVRESİNDE ANADOLU SEÇLUKLU DEVLETİ'NİN FALİYETLERİ	10
2.1.1. Askeri Faaliyetler	10
2.1.2. Ticari Faaliyetler	18
3. BÖLÜM	25
3.1. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ SİKKELERİ	25
3.2. KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ SİKKELER KATALOĞU	29
3.2.1. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Darp Edilen Sikkeler.....	30
3.2.2. I. Alâeddin Keykubad Döneminde Darp Edilen Sikkeler	31
3.2.3. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Darp Edilen Sikkeler	41
3.2.4. Üç Kardeşlerin Müşterek Darp Ettiği Sikkeler	50
3.2.4.1 II. İzze'd-din Keykavus dönemi sikkeleri.....	53
3.2.4.2 IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde darp edilen sikkeler.....	60
4. BÖLÜM	62
DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA	62
4.1. SİKKELERİ ÜZERİNDEKİ SÜSLEMELER	63

4.1.1.	Figürlü süslemeler	63
4.1.1.1.	Süvari figürü	66
4.1.1.2.	Şir ü Hurşid figürü	70
4.1.1.3.	İnsan yüzlü güneş	75
4.1.2.	Bitkisel Süslemeler	77
4.1.2.1.	Rumi motifi	78
4.1.3.	Astrolojik Semboller	79
4.1.3.1.	Yıldız ve Ay	83
4.1.3.2.	Yedi gezegen motifi	84
4.1.4.	Geometrik Süslemeler	85
4.1.4.1.	İnci dizisi	86
4.1.4.2.	Saadet düğümü motifi	88
5.	SONUÇ	90
	FOTOĞRAFLAR	92
	KAYNAKÇA	119
	ÖZGEÇMİŞ	129

GİRİŞ

Kars ve çevresi coğrafi açıdan Anadolu'nun anahtarı olacak bir konuma sahiptir. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Kars; batıda Erzurum, kuzeyde Ardahan, güneyde Iğdır ve Ağrı ile doğuda ise Ermenistan ile komşudur¹.

Büyük Selçuklu hanedanının soyundan gelen Kutalmış oğlu Süleyman Şah tarafından kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, 14. yüzyılın başına kadar siyasi yaşamını sürdürmüştür. Selçuklu Devleti'nin Kars ve çevresindeki siyasi faaliyetleri II. Süleyman Şah devrinde başlamış, I. Aleaddin Keykubad döneminde Kars'ın batı bölümü hakimiyet altına alınmış, II. Gıyasedidin Keyhüsrev döneminde Kars ve çevresi Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprağı haline gelmiştir. Ancak kısa süre sonra Moğollar tarafından bölge işgal edilmiştir.

Yapılan askeri faaliyetlerle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti ticarete önem vermiş, bu amaçla da ticaret bakımından Venedikler için büyük bir öneme sahip olan Antalya, I.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmiştir. Ayrıca ticareti geliştirmek amacıyla İzzeddin Keykavus döneminde Sinop, Alâeddin Keykubad Dönemi'nde Alanya fethedilmiştir². Ticaretin sadece fetihle gelişmeyeceğini bilen Anadolu Selçuk Devleti imar faaliyetlerine girişmiş olup bu amaçla da Iğdır'da Ejder, Ağrı'da Musun ve Alacahan Kervansaraylarıyla ticaret ağının kurulması sağlanmıştır. Kervansaraylarla oluşturulan ticaret ağında Akdeniz'den başlayan ve Anadolu'dan geçen ticaret kervanlarının Gürcistan ve İran Bölgesine ulaşmaları sağlanmış, böylece bölge ticari bakımından işler duruma getirilmiştir. Bölgedeki ticaret ağı üzerinde Anadolu Selçuklu sikkelerinin kullanıldığı, Kars Müzesi deposunda yer alan ve kataloglarını yaptığımız 27 adet sikkeden anlaşılmaktadır. 27 adet sikke Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarları olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzettin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemine aittir.

¹ Cavit Yeşilyurt, “ Rakamların Diliyle Kars: Çeşitli İstatistik Verilerle Durum Tespiti ve Geleceğe Işık Tutma” , Cengiz Ayyılmaz, İlyas Demirci (Ed), *Uluslararası Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Gazi Kars Şehrengizi Bildiriler Kitabı*, Ankara 2011, s. 329.

² Harika Yanadur, *Niğde Müzesinde Bulanan İslami Dönem Figürlü Sikkeler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s. 148.

1. BÖLÜM

1.1.KARS'IN COĞRAFI VE TARİHİ ÖZELLİĞİ

1.1.1. Kars Adının Menşei

Tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik eden Karsın ismi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Kars; Asur kaynaklarında M.Ö. 12. yüzyılda “Daiæni”, Urartu kaynaklarında M.Ö. 9. yüzyılda “Diauehi”, Gürcü kaynaklarında ise “Kari” olarak geçmektedir. Strabon’un “Geographica” adlı kitabında “Cogzene” olarak bahsedilen bölgeden, Ptolemaios Coğrafya Kılavuzu kitabında ise “Charsa”, “Chorsa” olarak bahsetmiş ve böylelikle şehrin bugünkü ismi ilk defa kullanılmıştır³.

Ortaçağ’a tarihlenen eserlerde “Karuts” veya “Karuc” adı Kars için kullanılmış olup bu isimler aynı zamanda Bizans ve Arap kaynaklarında da geçmektedir⁴. 1064 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından Ani Şehri fethedilmeden önce Kars ismi “Vanald” olarak anılmıştır⁵. “Vanald” ismi M.Ö. 149-127 tarihleri arasında Kars’ta egemenlik kurmuş olan Val-Arsaklar (Part hâkimiyeti) tarafından Kars’a yerleştirilen Valendur Bulgarlarının isminden geldiği araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir⁶. A. Zeki Velidi Togan, Valendur Bulgarlarının Türk olduklarını, M.Ö. 149-127 yıllarında Edil havzasından Azerbaycan’a göç ettiklerini, buradan da Kars ve Pasin ovalarına yerleştiklerini dile getirmiştir. Diğer araştırmacılar ise; Bulgar Valandlarının Kapçak Türklerinin Kolu olduklarını, Kars isminin de Valendur’un boyu olan Karsaklardan dolayı Türklerle ilişkilendirilmiş olduğunu dile getirmişlerdir⁷. Türkçe’nin ilk sözlüğü kabul edilen ve Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan “Divanü Lügatit Türk” adlı eserde Kars isminin anlamı “...deve ve koyunun yününden yapılan elbise, Karsak’ında derisinden kürk

³ Necmettin Alp, Kaptan Zeynel Abidin Yaşlı, Hatice Özdemir, *Kars İli Kültür Envanteri*, Kars 2009, s. 1.

⁴ Mucit Demir, *Kars Kent Coğrafyası*, Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2014, s. 104. Tufan Gündüz, “Kars Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001,XXIV, s. 515.

⁵ Yavuz Gürler “ Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Eski Türk Yerleşim Bölgeleri Hakkında”, *Bilgi Dergisi*, Sayı 4, s. 56.

⁶ Ersin Hakan, *Kars Tarihi Başlangıçtan Roma Tarihine Kadar*, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A. Ş, Kocaeli 2009, s. 11.

⁷ Hakan, s. 11.

*yapılan bozkır tilkisi” olarak geçmektedir*⁸. Buharalı Şeyh Süleyman’da Kars ismi “*şal, kuşak, dokuma; bel bağı fota miyanberd*”, Karsak ismi de “*sincaptan büyük, karnı çil, bir nevi hayvan ismi*” olarak geçmektedir.

1.1.2. Kars’ın Coğrafi Yapısı

Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Kars; batıda Erzurum, kuzeyde Ardahan, güneyde Iğdır ve Ağrı ile doğuda ise Ermenistan ile komşudur⁹ (Harita 1).

Kars, 42,10’ ve 44,99’ doğu meridyenleri ile 39,22’ ve 41,37’ kuzey paralellere sahip bir konumdadır¹⁰. Erzurum - Kars Platosu üzerinde yer alan Kars, denizden yaklaşık 2000 m.¹¹ yüksekte ve etrafı derin ve sarp arazilerden oluşmaktadır. Bu platonun yaklaşık 300 km. çapında ve 1600 -2000 m. yüksekliğinde olduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir¹². Sert karasal iklime sahip olan şehirde kışlar soğuk ve sert, yazları ise yağışlı ve serin geçmektedir. Kars bölgesindeki topraklar genel olarak Çernozyum olarak adlandırılmış¹³ olup bu topraklar Türkiye’nin en verimli toprakları olarak kabul edilir. Ancak iklim koşullarının elverişsizliği verimli olan toprakların kullanımını olumsuz yönde etkilemiştir. Kars ve çevresindeki araziler düzlük olup geniş otlaklardan oluşmaktadır. Şehrin ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

Türkiye’nin doğu sınırında yer alan Kars’ın en önemli akarsuları: kuzey-güney doğrultusunda akarak Türkiye-Ermenistan sınırını belirleyen Arpaçay, Allahuekber Sıradağlardan kaynağını alıp Selim ilçe sınırlarından geçerek şehre doğu yönünden giren ve ardından Kars’ın Susuz İlçesi’ne bağlı Aslanhane Köyü’nde Arpaçay Nehri ile birleşen Kars Çayı ve kaynağını Bingöl’den alıp Iğdır İlin’den Azerbaycan topraklarına akan ve Kura Nehri ile birleşen Aras Nehri’nden

⁸ Selçuk Ural, Jülide Akyüz Orat, Nebihat Oran Arslan, Akın Bingöl Cem Tuysuz, *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, Eser Ofset ve Matbaacılık, Kars 2011, s. 2.

⁹ Yeşilyurt, s. 329.

¹⁰ Feray Temel, *Ortaçağ Boyunca Kars ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011, s. 11.

¹¹ Mucit Demir, *Kars Kent Coğrafyası*. s. 17.

¹² Antonio Sagona, “Ortaçağ’dan Önce Kars”, (Ed, Filiz Özdem), *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 12.

¹³ Mucit Demir, *Kars Kent Coğrafyası*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 72.

oluşmaktadır. Bunlar dışında Karasu, Kağan Çayı, Acı Çay ve Digor Çayı bölgeden geçen diğer önemli akarsulardır.

Kars'ın önemli yeryüzü şekilleri: kuzeyde Akbaba ve Kısır Dağları ile Çıldır Gölü; güneyde Iğdır Ovası, Ağrı Dağı, Aras Nehri, Aladağ ve sıra şeklinde uzanan Aras Güneyi Dağları; kuzeybatıda Allahuekber Dağları ile merkez sınırları içerisinde yer alan Dumanlıdağ, Yağlıca ve Kotur Dağları'ndan oluşmaktadır. Ayrıca Kars'ın güneyinde Ciritmeydanı ve Üçler Tepe; güneydoğusunda Akbaba İki Dağı; kuzeydoğusunda küçük ve büyük Yahni Tepeleri; kuzeyinde ise Diktepe (1960 m) bulunmaktadır¹⁴.

1.1.3. Kars'ın Tarihçesi

Kars yöresinde ilk yerleşim Paleolitik Dönem'de başlamış olup bu dönemi sırayla Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem ve Tunç Çağı takip etmiştir. Bu dönemlere ait Kars ve çevresinde birçok yerleşim alanı araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Bu yerleşim alanlarının örnekleri Paleolitik Dönem'de Ağzıaçık Mevki, Cilavuz Mevki, Borluk Deresi, Ani ve çevresi, Tombultepe, Borluk Deresi, Kurbanaga Mağarası, Yazılıkaya¹⁵; Neolitik Dönemde Gökçeli Köyü ve Kurbanaga Mağarası; Kalkolitik Dönem'de Mısır Dağı, Sazkara Köyü; Tunç Çağı'nda Dünder Tepe (Azat Höyük), Yoğun Hasan Kalesi, Küllütepe Höyük, Göktaş Kaya Mezarı ve Yerleşmesi, Senger Tepe ve Şeytan Kale'den oluşmaktadır¹⁶.

Kars'ta İsmail Kılıç Kökten tarafından 1942 ile 1952 yıllarında Ağzıaçık mevki, Cilavuz, Tombultepe, Ani ve çevresinde yapılan yüzey araştırmasında Paleolitik Dönem'e ait taş ile yapılmış birçok el baltasının tespit edildiği bilinmektedir. Bu el baltalarının iki yüzlü olduğu ve "Acheullen", "Cheellen" tipli olduğu belirtilmektedir¹⁷. Ayrıca aynı araştırmacı tarafından Paleolitik Dönem'e ait olduğu belirtilen Kurbanaga Mağarası'nda yapılan sondaj kazısında erken Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçaları ve Paleolitik Dönem'e ait taş aletler ve ocak yerleri açığa çıkarılmıştır. Araştırmacılar tarafından bu mağaranın dışında yapılan

¹⁴ Mucit Demir, *Kars Kent Coğrafyası*, (Doktora Tezi), s. 1.

¹⁵ Alpaslan Ceylan, Akın Bingöl, Mustafa Karakeçi, *Eskiçağda Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s. 50.

¹⁶ Ural, Akyüz Orat, s. 7-8-9-10-11.

¹⁷ Ural, Akyüz Orat, s. 7-9.

incelemelerde yine Paleolitik Çağ'a ait ağ ve ağaç kazıklı tuzaklar, dağ keçi resimleri, kaytan kement şekilleri, oklanmış basit keçi resimleri bulunmuştur¹⁸. Bu resimlerin benzer örnekleri Camuşlu Köyü'nün batısında yer alan Yazılıkaya üzerindeki panolarda bulunmaktadır. Bu panolarda dağ keçesi dışında geyik, at, boğa ve eşek resimleri de araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir¹⁹.

Kalkolitik Çağ yerleşim yerlerinden olan Mısır Dağı ve Sazkara Köyü'nde araştırmacılar tarafından yapılan alan incelemelerinde, bu döneme ait çanak çömlek parçaları ve bakırdan yapılmış mızrak ve kama uçları bulunmuştur²⁰. Ardahan Çıldır sınırlarında bulunan Şeytan Kale'sinde ise İlk Tunç Çağı'na tarihlenen keramik parçaları bulunmuştur²¹.

Kars ve çevresine uygarlık olarak ilk defa Hurriler M.Ö. 1200 yılında egemen olmuştur²². Hurriler, Orta Asya'dan gelip Azerbaycan ile Doğu Anadolu'ya yerleşen ilk fatih kavmidir²³. M.Ö. 2000'li yıllarda Orta Asya'dan Doğu Anadolu ve bunun güneyine birçok göç olmuş olup bu göçlere dayanamayan Hurriler küçük beyliklere bölünerek Van Gölü çevresine yerleşmişlerdir. Daha sonra bu küçük beylikler Asurlara karşı Urartu Devlet'ini kurmuştur. Kars ve çevresi de Hurrilerden sonra M.Ö. 1000 yılında Urartuların Kralı olan Menua tarafından hakimiyet altına alınmıştır. Van Kalesi'ndeki Urartulara ait kitabede, I.Argiştî'nin M.Ö. 784 yılında Soğanlı ve Yahni Dağları arasındaki taht düzü ovasında bulunan Abilianikhi ülkesiyle savaştığını ve itaat altına aldığı anlatılmaktadır. Yine bu Krala ait Sarıkamış'ta bulunan bir kitabede Akhuriani Şehri'ne karşı bir zafer kazandığı anlatılmıştır. Urartuların Kars ve çevresindeki hakimiyeti yaklaşık 200 yıl sürmüştür. M.Ö. VII. yüzyılda Kimmerlerin Kafkasya coğrafyasını aşması ve Urartu ülkesine yerleşmesiyle birlikte İskitler de Kimmerleri takip ederek aynı yol üzerinden Kars ve çevresinde yerleştiği ve bu bölgeyi ele geçirdikleri bilinmektedir. Kars ve çevresinin

¹⁸ Muhsin Ertürk Budak, "Doğu Anadolu'nun Kayatüsti Resimleri (Kars-Kağızman)", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 16 (2014), s. 69. Ural, Akyüz Orat, s. 7-8-9.

¹⁹ Ertürk Budak, s. 69. Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36 (Bahar 2016), s. 394.

²⁰ Ural, Akyüz Orat, s. 20-21.

²¹ Ural, Akyüz Orat, s. 23.

²² Sait Türkan, *Kars'ta Rus Dönemi'nde (1878-1918) İnşa Edilen Yapıların Cephe Özelliklerinin Analizi*, Uludağ Üniversitesi/ Fen Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017, s. 6.

²³ Temel, s. 19.

M.Ö. 680 yılında İskitlerin ellerine geçmesiyle birlikte bölge Türkleşmiştir²⁴. Sakalar yani İskitler, Kars ve çevresine yerleştikten sonra Sakaların önemli beyleri Persler tarafından bir ziyafete çağırılmıştır. Bu ziyafet sonunda Persler tarafından zehirlenen Saka Beylerinin ölümü, Kars ve çevresinin M.Ö. 549-330 yılları arasında Perslerin eline geçmesine neden olmuştur. İran Bölgesinde Kurulan Perslerin M.Ö. 330 yılında İskender tarafından ele geçirilmesiyle Kars ve çevresi paylaşılmıştır. Bu paylaşımında Kars ve çevresi, I. Selevkoslardan III. Antiyokhos döneminde, İran asıllı komutanlardan Artaksiyas tarafından yönetilmiştir. Bu komutan daha sonra bağımsızlığını ilan ederek Artaksiyaslı Beyliği'ni kurmuştur (M.Ö. 188)²⁵. Daha sonra Artaksiyaslı Beyliği'ni ortadan kaldıran Arsaklılar bir başka isimleriyle Karsaklılar, Kars ve çevresini ele geçirmişlerdir²⁶. Aynı zamanda Kars isminin bu boydan geldiği araştırmacılar tarafında dile getirilmiştir²⁷. Karsaklılardan sonra bölge 430 yılında Sasaniler tarafından ele geçirilmiş olup uzun yıllar bu devletin hakimiyeti altında kalmıştır²⁸. Sasanilerin 600'lü yıllarda Bizans ve Hazar ittifakı sonucunda zayıflamasıyla bölge 629 yılında Bizans egemenliğini tanıyan Türkmen beylere verilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Kars ve çevresinin İslam'la tanışması çok sürmeyecek, Habib Bin Mesleme idaresindeki İslam orduları tarafından H.646 yılında ele geçirilerek bölge İslam'la şerefendirilecektir²⁹. Hz. Osman'ın Şehit edilmesi ve Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadelelerden yararlanan Bizans Devleti bölgeyi tekrar hakimiyeti altına almıştır. Emevi ve Bizans arasında yaşanan mücadelelerden sonra Kars ve çevresi 695 yılında tekrar İslam toprağı haline getirilmiştir³⁰. Bir süre Arap hâkimiyeti altında kalan Kars ve çevresinde 771 yılında vergilerin yükseklığı bahane edilerek Mamikonlu Artavasd önderliğindeki halk, Araplara karşı ayaklanma çıkarmıştır. Bu dönemde Kars ve çevresi Abbasi Halifeliğinin egemenliğindeydi. Abbasi Halifesi Mansur, ayaklanmayı bastırmak amacıyla İsmail Bin Amirü'l Harisi komutasındaki 30.000 kişilik orduyu Kars'a göndermiştir. Tarihte "Bagrevant Savaşı" olarak adı geçen bu savaşta, Abbasiler

²⁴ Temel, s. 19-20.

²⁵ Temel, s. 21-22.

²⁶ Türkan, s. 7.

²⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 15. Ali İpek, "Şamdan Kars'a Fetih Ordusu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4 (2015), s. 49.

²⁸ Türkan, s. 7.

²⁹ Belazuri, *Futuhul-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1987, s. 282.

³⁰ Ural, Akyüz Orat, s. 94.

kazanmalarına rağmen bölgeyi Bagratlı Aşut Pekrana bırakmışlardır³¹. Kars'ın İslam'la tanışmasından sonra bölge, 928 yılında Bagratlıların merkezi haline gelmiştir³². Bagratlılar döneminde Kars ve çevresi, özellikle Ani Şehri kalkınmış, döneminin önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Kars ve çevresi 1064 yılında Alparslan'ın Ani Şehri'ni fethetmesiyle birlikte Türk toprağı haline gelmiştir. Sultan Alparslan, Ani Şehri ve Kars'ta fazla durmamış bu bölgeyi Şeddatoğulları'na vermiştir³³. Şeddatoğlu Manuçehr Ani'de önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Kars'ın, 1071'de gerçekleşen Malazgirt Savaşı'ndan sonra Saltukoğullarına verilmiştir³⁴. Kars Kalesi'nde yer alan 1153 tarihli İzzettin Saltuk Bey'in oğlu Firuz Bey'e ait bir tamir kitabesi bunu kanıtlar niteliktedir³⁵. Bardız, Micingirt, Zivin Kaleleri Saltukluların Kars ve çevresindeki varlığını kanıtlayan diğer mimari yapılarıdır. 1647 yılında bölgeyi gezen Evliya Çelebi, Bardız Kalesi üzerinde bir kitabenin bulunduğunu ve bu kitabede "Melik İzz ed-Din yapısıdır" şeklinde ifadenin olduğu belirtmiştir³⁶. Micingirt Kalesi'nde de Saltuklulara ait bir kitabenin varlığı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir³⁷. 13. yüzyılda Kars ve çevresi Moğollar tarafından işgal edilmiş, yağmalanarak büyük zarara uğratılmıştır. Moğolların Anadolu'da etkisinin kırılmasından sonra Kars, 1380'de Karakoyunlu hakimiyeti altında kalmıştır. Karakoyunlu Hükümdarı olan Bayram Hoca'nın oğlu olan Kara Mehmet ile Çağatay Hanlığına bağlı olan Timur'un arası açılınca, Karakoyunluların elinde bulunan Bardız, Zivin, Micingirt Kaleleri

³¹ Ural, Akyüz Orat, s. 94.

³² Türkan s. 7.

³³ Tufan Gündüz, "Kars", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, C.XXIV, s. 515. Görsoy Solmaz, *Ortaçağ Seyahatnamelerde Trabzon-Erzurum Güzergahi, Erzincan ve Kars*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 84.

³⁴ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (1. Anadolu'nun Fethi)*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1944, s. 110. Ali Ongül, "Saltuklular", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.VI, s. 670. İlhan Erdem, "Doğu Anadolu'da Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.VI s. 670. Abdulkemim Özyayın, "Saltuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2009, C.XXXVI, s. 54

³⁵ Hamza Gündoğdu, "Kars'ın Anıtsal Yapıları", (Ed, Filiz Özdem), *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 197. Gürsoy Solmaz, Kerra Altuğ, "Ortaçağda Kars ve Erzurum'un Önemli Kalesi Bardız", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 59 (Aralık 2017), s. 159.

³⁶ Solmaz, Altuğ, s. 158.

³⁷ Solmaz, Altuğ, s. 159. Kırzioğlu, s. 447.

Timur tarafından feth edilmiştir³⁸. 1406 yılında Karakoyunlu hükümdarlarından olan Kara Yusuf bölgeyi Çağataylı Toladay-Bekoğlu'ndan alarak Kars'ta ve çevresinde tekrar egemenlik kurmuştur. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un ölmesinden sonra Kara İskender (1420-38) ve Cihanşah (1438-67) tahta geçmiştir. 1467 yılında Akkoyunlar ve Karakoyunlar arasında geçen Merend Savaşı'nda Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah'ın ölümüyle bölgede Karakoyunlu hakimiyeti son bulmuştur³⁹.

Kars ve çevresi 1467'de Akkoyunlu hükümdarı olan Uzun Hasan tarafından egemenlik altına alınmıştır⁴⁰. 1473 yılında Akkoyunluların, Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları Otlukbeli Savaş'ını kaybetmeleri bölgenin Şah İsmail'in eline geçmesine neden olmuştur. Daha sonra 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i yenilgiye uğratmasıyla bölge kısmen alınmış fakat Kars ve çevresi tam olarak 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılan I. İran Seferi'nde Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir⁴¹. Fetihle beraber Kars, Erzurum Beylerbeyi'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Osmanlı döneminde Kars ilk defa 1545 yılında ayrı bir sancak haline getirilmiş olup sancak beyine de Kazan Bey'in atandığı anlaşılmaktadır⁴². 1580 yılına gelindiğinde Kars'ın ayrı bir beylerbeyi statüsüne geldiği, beylerbeyi görevine de Hızır Bey'in atandığı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir⁴³. Uzun süre Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Kars'ta III. Murat zamanında ordunun başında serdar olarak görevlendirilen Lala Mustafa Paşa tarafından imar faaliyetleri başlatılmıştır. Bu imar faaliyetleri kapsamında Kars Kalesi yeniden onarılmış, Kars Çayı üzerinde iki köprü, 1 Beylerbeyi Sarayı, 1 büyük mektep ve medrese, 1000 yeniçerinin kalacağı şeklinde koğuş inşa edilmiştir⁴⁴.

Çarlık Rusya'sı sıcak denizlere inmek amacıyla Azerbaycan, Gürcistan topraklarını işgal etmiş olup bu durum Osmanlı ve Rusya arasında ciddi itilafa sebebiyet vermiştir. 1828 yılına gelindiğinde Çarlık Rusya'sı gözünü Kars topraklarına da dikmiş bu amaçla da Karsı kuşatarak işgal etmiştir. İşgal sonucunda

³⁸ Solmaz, Altuğ, s. 159.

³⁹ Kırzioğlu, s. 485.

⁴⁰ Gündüz, s. 516.

⁴¹ Selçuk Ural, "Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal Kültürel ve Ekonomik Durumu", (Ed, Filiz Özdem), *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2006, s.125.

⁴² Ural, Akyüz Orat, s. 273.

⁴³ Ural, Akyüz Orat, s. 274.

⁴⁴ Kırzioğlu, s. 526.

birçok Osmanlı yapısı tahrip ve yok edilmiştir. Bu işgal ardında 1830 yılında yapılan Edirne Anlaşması ile Kars tekrardan Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Ancak Ruslar, Kars üzerindeki emellerinden vazgeçmeyecek 1853 yılında tekrar karsa saldırmışlardır. Bu saldırı sonucunda Çarlık Rusya'sı ordusu püskürtülmüştür. Kazanılan bu zafer sonucundan Sultan Abdulmecid bir fermanla Kars Şehri'ne Gazi unvanı verilerek burada yaşayan halkı 3 yıl askerlik ve vergiden muaf tutmuştur. 1877-78 yılları arasında Osmanlı-Çarlık Rusya'sı arasında tekrar savaş başlamıştır. Bu savaşta Kars'ın müdafaa edilmesi için Mareşal Ahmet Muhtar Paşa görevlendirilmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen Kars Şehri, Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiş olup ardından yapılan Ayestefanos Anlaşmasıyla da Kars, Ardahan, Batum şehirleri Çarlık Rusya'sına bırakılmıştır⁴⁵.

Kars'ta Rus işgali 40 yıl sürmüştür.⁴⁶ Daha sonra 1920 yılında Kâzım Karabekir öncülüğündeki orduyla Rus işgalinden kurtarılmıştır. Türkiye ile Rusya arasında yapılan 1920 tarihli Gümrü, Moskova ve 1921 tarihli Kars Anlaşmalarıyla Kars Türkiye Cumhuriyeti toprağı olarak kabul edilmiştir⁴⁷.

⁴⁵ Ural, Akyüz Orat, s. 279-280.

⁴⁶ Jülide Akyüz, "16 ve 19 Yüzyıllar Arasında Kars Tarihi", (Ed, Filiz Özdem), *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 81.

⁴⁷ Gündüz, s. 516.

2. BÖLÜM

2.1. KARS VE ÇEVRESİNDEKİ ANADOLU SEÇLUKLU DEVLETİ'NİN FALİYETLERİ

2.1.1. Askeri Faaliyetler

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Bizans egemenliği altında olan Sürmeli ve Tuzluca Kalelerini fethederek Kars'a yönelmiştir. Kars'a yaklaşık 45 km. uzaklıkta olan Ani, üç hafta kuşatılarak 1064 yılında fethedilmiştir. Alparslan, Ani ve Kars bölgesinde kalmayarak, bölgeyi Şeddatoğulları Beyliği'ne bırakmıştır⁴⁸. Anadolu'nun kapıları, Ani ve Kars bölgesinin fethi ile Türklere aralanmış, 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla da tamamen açılmıştır. Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte Alparslan'ın görevlendirdiği şehzadeler ve bazı beyler Anadolu topraklarını fethetmek amacıyla Bizans topraklarına akınlar düzenlemiştir. Süleyman Şah'ın babası Kutalmış Bey, 1064 yılında Alparslan'la giriştiği taht mücadelesinde hayatını kaybetmesi, oğullarının ise Bizans hududuna sürgün edilmiş olması, Alparslan'ın Anadolu topraklarını fetih amacıyla görevlendirdiği komutanlar arasında Süleyman Şah'ın bulunmadığını göstermektedir⁴⁹. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1072 yılında ölümü üzerine Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Antakya topraklarından çıkarak İznik'i fethetmiş ve burayı 1075 yılında temellerini attığı Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi haline getirmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın Bizans Devleti'nin önemli bir kenti olan İznik'i fethetmesiyle birlikte Süleyman Şah'a Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı menşurunu; Abbasi halifesi Kaaim Biemrillah ise hilat ve ferman göndermiştir⁵⁰. Ancak Süleyman Şah dönemine ait herhangi bir para basımı ve hutbe okutulduğuna dair bir belge günümüze

⁴⁸ İsmet Alparslan, Ani ve Kars'ın Fethinin 900. Yılı Kutlamaları ve Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, Oktay Belli, Ayhan Yardımcıel, Vedat Evren Belli, Cengiz Çelik (Ed), *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu*, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2016, s. 195.

⁴⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (11. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 280-281.

⁵⁰ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 1995, s. 422.

ulaşmamıştır⁵¹. Kutalmış Oğlu Süleyman Şah, Bizans sınırları içerisinde yer alan Marmara Bölgesi'ne ve Üsküdar civarlarına kadar devletin topraklarını genişletmiştir⁵². Bununla yetinmeyen Süleyman Şah Bizans'ın içinde bulunduğu karmaşadan yararlanıp bağımsız halde hareket eden Ermeni prensliklerinin bulunduğu Akdeniz Bölgesi'nde de topraklarını genişletme faaliyetleri içerisine girmiştir. Bu bölgede Antep, Maraş, İskenderun, Hatay şehirlerini fethederek bölgede hakimiyet kurmuştur⁵³. Arkasında güçlü bir devlet ve başarı bırakan Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah, 1086 yılında hayatını kaybetmiştir⁵⁴.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Süleyman Şah'ın ölümünden sonra onun yaşça küçük olan oğullarını kendi yanına aldırması⁵⁵, Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendi devletine rakip görmüş olduğunu göstermektedir. Büyük Selçuklu hükümdarı olan Melikşah'ın 1092 yılında vefat etmesinden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht mücadelelerinden yararlanan Süleyman Şah'ın iki oğlu Kılıçarslan ve Kulanarslan serbest kalarak, sultanın öldüğü yıl olan 1092'de İznik'e gelmişlerdir. İznik'te Kılıçarslan, babasından miras kalan tahta çıkmıştır⁵⁶. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah adına basılmış herhangi bir sikkeye rastlanılmamıştır. Ancak üzerinde "Kılıçarslan Bin Süleyman" yazısı bulunan bakır bir sikke günümüze ulaşmıştır. Söz konusu bakır sikkenin üzerindeki yazıdan dolayı bazı araştırmacılar sikkeyi I. Kılıçarslan dönemine tarihlendirirken bazı araştırmacılar ise bu sikkenin üzerinde darp tarihinin olmaması yüzünden III. Rükneddin Kılıçarslan dönemine tarihlendirmektedirler⁵⁷.

Kılıçarslan, Anadolu Selçuklu tahtına geçtiği vakit devletin egemen olduğu topraklarda hakimiyet sarsılmıştı. Kılıçarslan, devletin eski gücüne ulaşması amacıyla batıda ve Marmara'da Bizans'ı dize getirmiş, tüm gücünü babası gibi

⁵¹ Sevim, Merçil, s. 423.

⁵² Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasibetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 4.

⁵³ Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972, s. 128.

⁵⁴ Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 38.

⁵⁵ Yaşa Şahin, s. 5.

⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi, Kültür Yayınları*, İstanbul 1972, s.89.

⁵⁷ Bedirhan, "Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası", s. 309.

doğuya yönlendirmiştir⁵⁸. Bu amaçla doğuda Malatya'yı kuşatmış, ancak tam bu sırada Haçlı Seferi başlamıştır⁵⁹. Yapılan Haçlı Seferi'nde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik, Haçlılar tarafından işgal edilmiştir. Devlet'in başkentinin işgal edilmesi üzerine Kılıçarslan, Konya'yı Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni başkenti yapmış, bu şehir devlet yıkılana kadar başkentliğini korumuştur.⁶⁰ Haçlı zihniyetinin başarıya ulaşmaması amacıyla büyük mücadeleler veren Kılıçarslan, Haçlıların yenilmesiyle birlikte tekrar seferlerinin yönünü doğuya çevirmiştir. Haçlı mücadeleleri sırasında Danişmendli Gümüştekin, Malatya'yı fethetmiş; ancak Kılıçarslan daha önce kuşattığı Malatya'yı Gümüştekin'den alarak Anadolu Selçuklu topraklarına katmıştır⁶¹. Anadolu Selçuklu Devleti'nin giderek güçlü hale gelmesinden rahatsız olan Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Mehmet, Çavlı komutasında bir orduyu Kılıçarslan üzerine göndermiştir⁶². İki ordu arasında geçen çetin savaş sonrasında Kılıçarslan 1107 yılında hayatını kaybetmiştir⁶³. Kılıçarslan'ın ölümüyle birlikte meliklerin sürgün edilmesiyle devlet sahipsiz kalmıştır.

Kılıçarslan'ın ölümünün ardından, kıyı şeridindeki Anadolu Selçuklu şehirlerini işgal eden Bizans orduları, Türkleri Anadolu'nun içlerine hapsedmişlerdir. Bu durumun yanı sıra sürgünden dönen Kılıçarslan'ın oğulları, şehzade Şahin Şah ile Mes'ud arasında taht mücadelesi başlamış, Danişmendli İl Gazi'nin damadı olan Mes'ud, kayınbabasının desteğini alarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına 1116 da oturmuştur⁶⁴. Türkiye Selçuklu Devleti'nin günümüze ulaşan ilk sikke örneği de I. Mes'ud döneminde basılmıştır (Fotoğraf 1).

Türkiye Selçuklu Devleti ve Danişmendli Beyliği ittifakı Melik Mehmed'in 1143 yılında ölümüyle birlikte son bulmuştur⁶⁵. Bu tarihten sonra Sultan Mes'ud, Danişmendli Yağıbasan'ı yenilgiye uğratarak Anadolu'da hakimiyetini ele almıştır. Sultan Mes'ud, şarkta genişleme politikasını devam ettirirken, İmparator Yuanis'in

⁵⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 286.

⁵⁹ Kafesoğlu, s. 90.

⁶⁰ Yaşa Şahin, s. 7.

⁶¹ Kafesoğlu, s. 91.

⁶² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 109.

⁶³ Kafesoğlu, s. 91.

⁶⁴ Kafesoğlu, s. 92.

⁶⁵ Kafesoğlu s. 92.

yerine Bizans Devleti'nin tahtına Manuel Komnenos geçmiştir. İmparator, 1147 yılında Sultan Mes'ud şarkta fetih hareketlerini devam ettiği sırada Konya üzerine yürümüştür. Sultan Mes'ud, şarktaki faaliyetlerine son verip Bizans ordusuyla Konya önlerinde çarpışmış ve Bizans'ın bu seferini boşa çıkarmıştır⁶⁶.

Sultan Mes'ud döneminde gelişen önemli olaylardan biri de yapılan II. Haçlı Seferi'dir. Bu Haçlı Seferi'nin başlamasında, İmameddin Zengi'nin 1144 yılında Urfa'daki Hristiyan Kontluğu'na son vermesi etkili olmuştur. Yapılan Haçlı Seferi'nde Sultan Mes'ud Selçuklu ordusuna önderlik ederek Haçlıları yenilgiye uğratmıştır. Sultan Mes'ud döneminde garp kaynaklarında tarihte ilk defa Anadolu için "Turkia" adının kullanıldığı, araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir⁶⁷. Sultan Mes'ud, Kilikya'daki Ermeni Krallığı üzerine çıktığı bir seferde 1155 yılında vefat etmiştir⁶⁸.

Sultan Mes'ud'dan sonra devletin başına II. Kılıçarslan geçmiştir. II. Kılıçarslan, Danişmendli Beyliği'ne son vermiştir. Türklerin Anadolu'da güçlü bir konuma gelmesi Bizans İmparatorluğu'nu rahatsız etmiş ve imparatorluğun başında bulunan Manuel 1176 yılında Konya özerine sefer düzenlemiştir. Yapılan seferde II. Kılıçarslan, Miryokefelon Savaşı'nda Manueli yenilgiye uğratmıştır⁶⁹. Miryokefelon Savaşı Türk Tarihi açısından son derece önemli olup bu savaşla Bizans İmparatorluğu'nun Türkleri Anadolu'dan atma umutları sönmüştür. II. Kılıçarslan Miryokefelon Savaşı'ndan sonra da durmamış Eskişehir ve Kütahya Şehirlerini 1177 ve 1182 yılları arasında fethederek tamamen Türkleştirmiştir⁷⁰. II. Kılıçarslan 1192 yılında vefat etmesiyle Selçuklu melikleri arasında taht mücadeleleri başlamış 1196 da Konya meliki II. Süleyman Şah tahta geçmiştir⁷¹.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kars ve çevresindeki faaliyetleri II. Süleyman Şah döneminde başlamıştır. II. Süleyman Şah, batıda Bizans ve Kilikya Ermeni meselelerini hallettikten sonra Doğu Anadolu topraklarına gözünü dikmiştir⁷². Rükneddin Süleyman Şah'ın, Doğu Anadolu'daki ilk faaliyeti Eyubilere güvenerek

⁶⁶ Kafesoğlu, s. 93.

⁶⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 291.

⁶⁸ Yaşa Şahin, s. 8.

⁶⁹ Kafesoğlu, s. 95.

⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 293.

⁷¹ Kafesoğlu, s. 96.

⁷² Ural, Akyüz Orat, s. 217.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğini kabul etmeyen Malatya meliki Kayser Şah'ın üzerine yürümek olmuştur⁷³. Sultan'a direnemeyen Kayser Şah 1200 yılında kayınpederi olan Eyubi hükümdarı El Adil'e sığınmıştır⁷⁴.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Alparslan'ın 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nı kazanmasıyla kurulan ilk beyliklerden olan Saltukoğulları Beyliği egemenliği altındaki Erzurum'a, Gürcüler tarafından düzenlenen sefer sonucunda Erzurum halkı büyük bir zulme uğratılmış, İspir ve Kars Kaleleri ele geçirilmiştir. Yaşanın bu gelişmeler sonucunda Saltukluların artık Gürcülere direnecek güçte olmadığı kanaatine varan II. Rüknettin Süleyman Şah 1202 yılında Erzurum'a gelmiştir⁷⁵. Bu dönemde Saltukoğullarının başında bulunan Nasreddin Muhammet, Erzurum'a gelen sultan tarafından tutuklatılarak, beyliğin başına Elbistan Bölgesi'ni yöneten kardeşi Muğiseddin Tuğrulşah'ı getirmiştir⁷⁶. Böylece Erzurum'dan Sarıkamış Micingert Kalesi'ne kadar olan topraklar Anadolu Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Muğiseddin Tuğrulşah'ın 1216 yılında bastığı bir sikke üzerinde "Mugis üd-din Ebu'l feth Tuğrul bin Kılıç Arslan" ifadeleri kullanılmış ancak bu dönemde Selçuklu Devleti'nin başında bulunan I.İzzeddin Keykavus'un adı sikke üzerine yazılmamıştır⁷⁷.

Saltukluların egemen olduğu toprakları idaresi altına alan Anadolu Selçuklu Devleti, Gürcülerle komşu olmuştur. Gürcülerin İslam toprakları ve Erzurum üzerine düzenledikleri akınlara son vermek ve Gürcüleri cezalandırmak amacıyla II. Rükneddin Süleyman Şah, Gürcüler üzerine yürümüştür⁷⁸. Sefer sırasında, Sarıkamış tarafına kadar ilerleyen II. Süleyman Şah burada ordugâhta bulunurken Gürcü ve Kıpçak ordusunun ani bir baskınına maruz kalmıştır. Bu baskın sonucunda geri çekilmek zorunda kalan sultanın geride çok sayıda esir de bırakmış olduğu tarihi kaynaklarda yazılmaktadır⁷⁹. II. Süleyman Şah daha sonra bu baskının intikamını almak için 1204 yılında Gürcüler üzerine tekrar sefere çıkmış ancak yolda vefat

⁷³ Ali Üremiş, *Türkiye Selçukluların Doğu Anadolu Siyaseti*, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2001, s. 101.

⁷⁴ Ural, Akyüz Orat, s. 217.

⁷⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (11. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 36.

⁷⁶ Ural, Akyüz Orat, s.219, Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 37.

⁷⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 37.

⁷⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 293.

⁷⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 293.

etmesi üzerine sefer yarıda kalmıştır. I.Keyhüsrev, II. Süleyman Şah dönemi sonrasında kısa süre tahta geçen III. Kılıçarslan'ın elinden tahtı alarak Selçuklu tahtına çıkmıştır⁸⁰.

1207 yılında Antalya'yı fethederek donanma kuran I. Keyhüsrev, 1211 yılında hayatını kaybetmiştir. Sultan I. Keyhüsrev'den sonra devletin başına 1211 yılında oğlu I. Keykavus geçmiştir. Keykavus döneminde de denizcilik faaliyetleri devam etmiş, önemli bir liman şehri olan Sinop, 1214 yılında fethedilerek Anadolu Selçuklu Devleti toprağı haline gelmiştir⁸¹. Babası gibi tahtta fazla kalamayan Keykavus, 1220 yılında ölmüş ve yerine kardeşi Alâeddin Keykubad geçmiştir⁸².

Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçukluların başına geçtiği dönemde Türk İslam Medeniyeti üzerinde beliren Moğol tehlikesi şark bölgesinden akın akın gelmekteydi. Bu gelişmeler Sultan Alâeddin'in Doğu Anadolu da güçlü bir merkezietçi bir yapı oluşturmak amacıyla tüm politikasını şarka kaydırmasına neden olmuştur. Sultan Alâeddin, bu amaçla 1228 yılında Doğu Anadolu'da hüküm süren Mengüceklilerin hakimiyetine son vermiştir⁸³. Bu durum Saltukluların başında bulunan Muğiseddin Tuğrul-şah'ın oğlu, Cihan Şahı oldukça tedirgin etmiştir⁸⁴. Gelen tehlikenin çok büyük olduğunu fark eden Alâeddin Keykubad, doğuda Moğollara karşı politikalarını devam ettirerek şark vilayetlerinde faaliyet gösteren Hârizmşahlarla ilişki kurmuştur. Bu dönemde Hârizmşahların başında bulunan Celalettin Hârizmşah, Alâeddin Keykubat ile dostluk ve ittifak yapmak istediye de Erzurum Vilayeti'nin başında olan Cihan Şah'ın kışkırtmaları neticesinde Celalettin'in yaptığı faaliyetler buna engel olmuştur⁸⁵. Celalettin'in Selçuklular aleyhine faaliyet göstermesi 1230 yılında Yassıçemen Savaşı'na sebebiyet vermiştir⁸⁶. Bu savaşın sonucunda Türkiye Selçukluları, Hârizmşahları büyük bir yenilgiye uğratmış olup Hârizmşahlar yıkılma sürecine girmiştir. Ayrıca Alâeddin Keykubad Hârizmşahlarla ittifak kuran amcazadesi Erzurum meliki Cihanşah'ı da yenerek

⁸⁰ Kafesoğlu, s. 97.

⁸¹ Kafesoğlu, s. 98.

⁸² Kafesoğlu, s. 99.

⁸³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 41.

⁸⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 41.

⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 295.

⁸⁶ Yaşa Şahin, s. 15.

Erzurum’u kendi himayesi altında almış, böylelikle Kars’ın batı tarafı da tekrar Selçuklu İdaresine girmiştir⁸⁷.

Daha önce II. Süleyman Şah döneminde Gürcüler üzerinde sefere çıkılmış, ancak Sarıkamış’ta Gürcü ve Kıpçak ordusunun baskını sonrasında sefer yarıda kalmıştı. Alâeddin bir orduyu Gürcü Seferi’ne göndermiş ve kraliçeyi tabiiyeti altına alarak amcasının intikamını almıştır. Ayrıca kraliçe Rusudan ile bir anlaşma yaparak kızını Tamara, Erzincan meliki II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirilerek barış anlaşması imzalanmıştır⁸⁸.

Alâeddin Keykubad döneminde Moğol tehlikesine karşı şehirlerin surları güçlendirmiş, Moğol Hanı ile yapılan anlaşmayla da bu dönemde Moğol tehlikesi bertaraf edilmiştir⁸⁹. Alâeddin Keykubad döneminde büyük bir güç sahibi haline gelen Türkiye Selçuklu Devleti bu hükümdarın genç yaşta 1237 yılında zehirlenerek ölmesiyle sancılı bir döneme girmiştir⁹⁰.

Alâeddin Keykubad’ın vefatından önce Eyyubi melikesinden olma İzzettin Kılıçarslan’ı tahtın varisi olarak ilan etmiş, ancak Sultan’ın ölümüyle birlikte Saadettin Köpek, Şemseddin Altunaba, Taceddin Pervane, Lala Cemaleddin Ferruh ve Gürcü oğlu Zahîrüddevle’nin de aralarında bulunduğu devlet adamları Sultan’ın verasetine uymayarak, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in 1237 yılında tahta geçmesini sağlamışlardır⁹¹. Sultan II. Gıyaseddin tahta geçtiği vakitte Türkiye Selçuklu Devleti çok güçlü bir konumdaydı. Sultan, Eyyubilerin desteğini sağlamak amacıyla Eyyubi hükümdarı Melik’ül Nasır’ın kız kardeşi Gaziye Hatun ile evlenmiş, kendi kız kardeşi Melike Hatun’u da Melik Nasır ile evlendirmiştir⁹². Ancak Alâeddin Keykubad’tan sonra gelen II. Gıyaseddin Keyhüsrev toy ve tecrübesiz olması nedeniyle vezirlerinden olan Sadettin Köpek devleti ele geçirmiş ve devletin yetiştirdiği tecrübeli ve kendisine rakip olan devlet adamlarını birer birer saf dışı bırakarak devleti müşkül duruma düşürmüştür⁹³.

⁸⁷ Kırzioğlu, s. 431.

⁸⁸ Kırzioğlu, s. 431.

⁸⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 295.

⁹⁰ Yaşa Şahin, s. 16.

⁹¹ Sevim, Merçil, s. 468.

⁹² Sevim, Merçil, s. 468.

⁹³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 296.

II. Gıyaseddin'in, Diyarbakır ve Tarsus gibi şehirleri ele geçirerek devlet sınırlarına dahil etmesi; ayrıca Trabzon Rum ve Kilikyalı Ermeniler üzerindeki tabiiyetini de sürdürmesi babasından kalan güçlü devlet politikasını sürdürmeye çalıştığını göstermektedir. Ancak bu dönemde çıkan Baba İshak İsyanı'nı devletin güçlkle bastırılması devleti hem ekonomik olarak zor duruma düşürmüş hem de Moğollar tarafından devletin zaafi öğrenilmiştir⁹⁴.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin II. Gıyaseddin döneminde Kars ve çevresindeki faaliyetleri hakkında Fahreddin Kırzaoğlu'nun kitabında Genceli Kiragos'a dayanılarak: *“Moğollar Ani ve Kars'ı yağma ettikten sonra Halkının birtakımını öldürüp birtakımını da tutsak aldılar. Aşağı tabakadan bıraktıkları ahaliyi de bihare (Çarmağan ordusu çekilip gittikleri tan sonra 1239 güzünde veya 1240 baharında Erzurum vilayetinden Sinaneddin Yakut idaresindeki Selçuklu ordusunun Pasinler hududunu bekleyen kol olan) Rum Sultanı (Anadolu Selçuklu Padişahı olup 1235-1246 yılları arasında Konya tahtında bulunan ve Bagratlı kraliçesi Rusudanını kızı Tamar/ Gürcü Hatun ile evlenmiş olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in) askerleri kılıçtan geçirdi. Aynı askerler (Selçuklu Ordusu), (Babırlı amuca oğulları) I. Şahanşah ile Avak'ın birkaç sene evvel Dacikler (Müslümanlar) elinden alıp, biraz önce tamir edilen Surp-Mari (Sürmeli/Iğdır-Karakalası) şehrini zapt etti (Burası da Kars Gibi, Selçukluların Erzurum vilayetine bağlandı ve Anadolu Birliği yolunda en doğuya son adım da atılmış oldu). (Bunun üzerine Comagun'un Ani' ye muhafız ettiği) Karabahadır adında bir başbuğ, büyük bir kuvvetle Ani'dan çıkarak bu şehre (Surp- Mariye) hücum ile orayı derhal zapt edip, içinde bulunan her şeyi yağmaladı”*⁹⁵ ifadelerine yer vermiştir. Fakat Genceli Kiragos'un anlattıklarına göre Kars'ın, Moğollar tarafından ele geçirilmesi sırasında aşağı tabakadan insanların kurtulduğu bunların da Rum Sultanı, yani II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ordusu tarafından kılıçtan geçirildiği bilgisi mevcut ise de tarafımızca yapılan araştırmada bu bilginin başka kaynaklarda yer almadığı görülmüştür. Ancak Fahreddin Kırzioğlu'nun kitabında yer alan ve Genceli Kiragos'tan alıntı olan Kars ve Ani'nin Moğollar tarafından işgali bu bölgede yaşayan halk için tarifsiz acılara

⁹⁴ Erdal Eser, “Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultani Pul: Sikke II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Figürlü Sikkeleri” , H. Gündoğdu, A. A. Bayhan, Hüseyin Yurttaş (Ed), IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazuları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Kitabı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü, Erzurum 2006, s. 240.

⁹⁵ Kırzioğlu, s. 438.

sebebiyet verdiği ve Kars çevresinin yağma edilerek büyük zarara uğratıldığı aşikardır.

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Erzurum Subaşılığı'na atadığı Sinaneddin Yakut, Kars'ı kendine bağlı Selçuklu Devleti ordusuyla 1239-40 yılları arasında Ağrı Dağı etekleri civarındaki bir bölgeye kadar fethetmiştir⁹⁶. Ancak Kars ve Sürmeli bölgeleri Selçuklu Devleti'nin elinde çok fazla kalmamış, Moğolların Ani'ye bıraktıkları Karabahadır adında bir Tatar reisi, bu bölgeyi Selçukluların elinden tekrar alarak yağmalamıştır⁹⁷.

Moğollar ve Selçuklular öncesinde Kars, Ani ve çevresini yöneten Babırlı Atabek Avak Bey'i Selçuklulara karşı Kars ve çevresinin alınması konusunda Moğollarla ittifak kurmuş olup Büyük Moğol Hanı Ogeday'ın yanına, Karabahadır tarafından gönderilmiştir. Avak Bey'in yaptığı bu ziyaret sonrasında Ogeday'ın kendisini bir Tatar hanımı ile evlendirmiş ve Selçukluların elinden aldığı Kars, Ani ve çevresini tekrar onun emrine vermiştir⁹⁸. Ogeday'ın ölümü sonrasında itibar kaybeden Avak, bölgedeki hakimiyetini kaybederek bölge hakimiyeti Ani Bey'i I.Şahinşah'ın eline geçmiştir. Avak Bey, Kars ve Ani bölgesinin hakimiyetini tekrar ele geçirmek amacıyla Moğol Hanı'na başvurarak bölge hakimiyetini tekrar ele geçirmiştir. Daha sonra Babırlı Avak Bey'i, Gürcistan kraliçesi Rusudan ve taht varisi Davit'e elçi göndererek, vergi vermeleri ve Selçuklulara karşı asker yollamaları konusunda ikna etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Avak Bey'i, I. Şahinşah, Vahram oğlu Ak Boğa ve Grigorla birlikte Baycu Noyan'ın ordusuna katılarak Selçukluların elinde bulunan Erzurum kenti üzerine yürümüşlerdir. Tüm bu süreçlerden sonra Anadolu Selçuklu Devleti Kars ve çevresinden geri çekilmek zorunda bırakılmış olup devlet yıkılma sürecine girmiştir⁹⁹.

2.1.2. Ticari Faaliyetler

Anadolu Coğrafyası 11. yüzyılın sonunda Bizans-Arap ve Bizans-Sasani savaşları sonucunda ekonomik olarak çöküntüye uğramıştır. Ekonominin bozulması ve savaşların sık sık yaşanması, Anadolu'da nüfusun azalmasına neden olmuştur.

⁹⁶ Ural, Akyüz Orat, s. 259.

⁹⁷ Ural, Akyüz Orat, s. 260.

⁹⁸ Kırzioğlu, s. 439.

⁹⁹ Kırzioğlu, s. 440.

Ayrıca İslam fetihleri sonucunda Anadolu'daki ticari yollar Müslümanların eline geçmiş, bu durum Anadolu'nun dünya ticaretinin dışında kalmasına sebebiyet vermiştir. 1071 yılında yaşanan Malazgirt Savaşı'yla Anadolu kapıları Türklere açılmış, ardında da Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olan Alparslan, Anadolu topraklarının fethi için kendine bağlı beylere görev vermiştir. Bu görev neticesinde Türk beyleri Anadolu topraklarını fethetmeye başlamıştır. Fetihler Anadolu coğrafyasındaki otorite boşluğunun Türkler tarafından doldurulmasını sağlamış olup Anadolu ticaretini de olumlu yönden etkilemiştir. Türklerin birbirleri arasında mücadele etmeleri ve birçok Haçlı Seferi'ne maruz kalmaları neticesinde Anadolu topraklarında inşa faaliyetleri ve huzurun sağlanması gecikmiştir¹⁰⁰.

11. yüzyılda Anadolu topraklarında savaş ve ekonominin bozulmasından kaynaklanan nüfus kaybını, Anadolu Selçuklu Devleti iskan politikası uygulayarak doldurmaya çalışmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti fethettikleri topraklarda iskan politikası çerçevesinde hiçbir ayırım yapmayarak insanlar yerleştirmiş, bu insanlara tohum, hayvan, zirai alet ve edevatlar vermiştir. Hatta iskan politikaları çerçevesinde yerleştirilen insanlardan belli bir süre vergi alınmamıştır. Bu durum Bizans topraklarında vergi zulmüne uğrayan halkın, Anadolu topraklarına gönüllü gelmelerine vesile olmuştur. 11. yüzyılda nüfus açısından boşalan Anadolu toprakları üzerinde Selçukluların uyguladıkları hoşgörü politikaları sayesinde tekrar nüfus yoğunluğu artmış olup bu durum ticaretteki canlılığı da artırmıştır¹⁰¹.

Anadolu'da ticaretteki canlılık artınca Anadolu Selçuklu döneminde yaşayan Ahi Evren ve Şeyh Nasireddin Mahmut tarafından Ahilik Teşkilatı kurulmuştur. Bu kapsamda Ahi Evren ve Şeyh Nasireddin Mahmut, sanat erbabının tek bir çatı ve nizamda toplamak amacıyla Kayseri'de Dericiler Çarşısı ve bunun yanında ise Küllah- Düzlar Çarşısı kurmuşlardır. Ahi Evren ve Şeyh Nasireddin Mahmut tarafından kurulan bu sistem, zamanla Anadolu Selçuklu toprakları üzerinde yayılmış, büyük şehirlerde sanayi tipi üretimin başlamasına vesile olmuştur. Daha sonra Ahilik Teşkilatı bütün esnaf taifesini kapsar hale gelmiş olup Anadolu Selçuklu

¹⁰⁰ Serdar Çavuşdere, "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: IV (2009), s. 54.

¹⁰¹ Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletler Arası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42 (Şubat 2016), s. 485.

Devleti'nin egemen olduğu topraklarda üretimin artmasına ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır¹⁰².

II. Kılıçarslan döneminde Danişmendliler hakimiyet altına alınarak, Anadolu'da siyasi birliği kurmak amacıyla ilk adım atılmıştır. Bu durum Anadolu'nun dış ticaret için hazır duruma gelmesine olanak vermiştir¹⁰³. Danişmendlilerin hakimiyet altına alınmasıyla Anadolu'da güçlü bir konuma gelen Anadolu Selçuklu Devleti, ticaret yollarını ele geçirmeye yönelik faaliyetleri başlatmıştır. Ticari faaliyetlerde zaman zaman Bizans Devleti ile anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklardan biri, I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yaşanmış olup anlaşmazlık çözülemeyince 1197 yılında Bizans hududundaki topraklar fethedilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Selçuklu Devleti kendi egemenliği altında bulunan tüccarları da korumuş, bu amaçla da Rükneddin Süleyman Şah döneminde Bizans tarafından mağdur edilen tüccarlar için Bizans İmparatoru nezdinde girişimde bulunulmuştur. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlık döneminde Samsun Ticaret Yolu'nu kesen Trabzon Rumları üzerine sefer düzenlenmiştir¹⁰⁴.

II. Kılıçarslan döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticari faaliyetlere ağırlık verildiği bilinmektedir. Ticari faaliyetleri geliştirmek amacıyla ilk olarak kervansaraylar bu dönemde kurulmaya başlanmış, zamanla da Anadolu topraklarının tamamına yayılmıştır¹⁰⁵. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kurulan kervansaraylarda yer alan askerler ticaret yollarındaki güvenliği sağlamıştır. Arıca kervansaraylar ticaret yolları üzerindeki kervanların ve tüccarların gecelik konakladıkları ve ihtiyaçlarını giderdikleri mekanlar haline gelmişlerdir¹⁰⁶. Kervansaraylar dışında ticareti geliştirmek amacıyla karada ve denizde malları kaybolan tüccarların zararları

¹⁰² Murat Akgündüz, "Ticari Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahilik Teşkilatı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, s. 11.

¹⁰³ Bedirhan, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletler Arası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", s. 486.

¹⁰⁴ Çavuşdere, s. 56.

¹⁰⁵ Bedirhan, Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletler Arası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", s. 488.

¹⁰⁶ Hakkı Acun, Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 15-16.

Anadolu Selçuklu Devleti tarafından giderilmiştir. Böylece tüccarların Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına girmeleri teşvik edilmiştir¹⁰⁷.

Anadolu Selçuklu Devleti ticarete önem vermiş, bu amaçla da ticaret bakımında Venedikler için büyük bir öneme sahip olan Antalya 1207 yılında I.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmiştir. Antalya'nın fethiyle Anadolu'dan Akdeniz'e bir ticaret kapısı açılmıştır¹⁰⁸. Ayrıca ticareti geliştirmek amacıyla İzzeddin Keykavus döneminde 1214 yılında Sinop, Alâeddin Keykubad Dönemi'nde Alanya fethedilmiştir¹⁰⁹. Ticaretin sadece fetihle gelişmeyeceğini bilen Anadolu Selçuklu Devleti Venediklerle de ticari anlaşmalar imzalanmıştır¹¹⁰.

Kars ve çevresi, tarih boyunca önemli ticari yollar üzerinde yer almıştır. Kafkasya ve Orta Asya üzerinden başlayan ticaret yolları Anadolu topraklarının anahtarı durumunda olan Kars ve çevresinden başlayarak Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yayılmıştır¹¹¹. Bu ticaret yollarından en önemlilerinden biri olan İpek Yolu, Çin'den başlayıp bütün Asya topraklarından geçip Anadolu ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya kadar ulaşan ticari yol güzergahıdır. Bu yol güzergahı üzerinde yer alan şehirlerin, Ortaçağ döneminde ekonomileri kalkınmış ve zengin hale gelmişlerdir¹¹². İpek Yolu'nu Anadolu Selçuklu Devleti ile ilişkilendirecek olursak, ilk önce Konya Şehri'nden bahsetmeliyiz ki bu şehir I. Kılıçarslan döneminde Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmıştır. Ayrıca Konya şehri Ortaçağ döneminde ticari yolların merkezi haline gelmiştir¹¹³.

Ortaçağ döneminde İpek Yolu güzergâhıyla İran üzerinden Anadolu'ya gelen kervanlar üç koldan geçmekteydi, bu kollar: Güney'de Cizre ve Hasankeyf üzerinden; ortada Doğubayazıt, Erzurum, Erzincan ve Sivas üzerinden; kuzeyde de

¹⁰⁷ Adnan Eskiuyurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33 (2014), s. 23.

¹⁰⁸ Çauuşdere, s. 57.

¹⁰⁹ Harika Yanadur, *Niğde Müzesinde Bulanan İslami Dönem Figürlü Sikkeler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s. 148.

¹¹⁰ İsmail Kayaoğlu, "Anadolu Selçuklu Devrinde Ticari Hayat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1 (1981), s. 361-362.

¹¹¹ Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da İpek Yolu – Kervansaraylar-Köprüler", *Kebikeç Dergisi*, Sayı: 29 (2010), s. 113.

¹¹² Günel, s. 133.

¹¹³ M. Sait Polat, *Anadolu Selçuklularında Ticari Hayat*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 6.

Kars ve Trabzon üzerinden geçen ticaret kervanları Anadolu'ya girmiştir¹¹⁴. Bizi ilgilendiren kuzeydeki İpek Yolu güzergâhı üzerinden geçen ticaret kervanları Anadolu Selçuklular döneminde Kars, Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu yönünü takip ederek Karadeniz'de limanlara ulaşmıştır¹¹⁵. Günümüzde Kars'a yaklaşık 45 km uzaklıkta bulunan Ani Antik Kenti sınırlarından akan Arpaçay Nehri üzerinde kısmen ayakta kalmış olan İpek Yolu Köprüsü bu güzergâh yolu üzerindeki önemli geçiş yerlerindedir¹¹⁶ (Fotoğraf 2). Bu yol güzergahı batı yönde Kars, Köprüköy, Erzurum'u takip etmektedir¹¹⁷. Güney yönde ise Iğdır'a 25 km mesafede Aras Nehri'nin güneyinde bulunan Karakale (Surmari) Hanı üzerinden Iğdır'a bağlanmaktadır¹¹⁸.

Ayrıca Selçuklu Devleti'nin Antalya, Sinop ve Alanya'yı fethetmesiyle Anadolu toprakları üzerinde yeni ticari güzergâhların açılmasına imkân vermiştir. Açılan yeni ticari güzergâhın bir tanesinin de üzerinde Alanya, Antalya, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum şehirlerinin bulunduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmiş olup bu güzergah üzerinden geçen ticari mallar İran'a ve Gürcistan'a ulaşmıştır¹¹⁹.

Bu güzergah üzerinde Selçuklu Devleti bir çok kervansaray inşa ettiği bilinmektedir. İnşa edilen kervansaraylar birbirlerine 30-40 km mesafededir¹²⁰. Alanya ve Antalya'dan başlayan İran ve Gürcistan ticari yol güzergahında Kars ve çevresinde günümüzde sağlam olarak kalan ve bir çok araştırmacının 13. yüzyıla tarihlendirdiği Ejder Kervansarayı bulunmaktadır¹²¹(Fotoğraf 3). Bu kervansaray Iğdır İli, Merkez İlçesi, Harmandöven Köyü'nde yer almaktadır. Kervansarayın tarihlendirilmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal kervansarayı 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarına tarihlendirerek, İran'dan

¹¹⁴ Günel, s.135. Acun, s. 14.

¹¹⁵ Günel, s.135.

¹¹⁶ Temel, s. 13.

¹¹⁷ Günel, s. 144.

¹¹⁸ Ahmet Deniz, Ş.Cem Tuysuz, Ayhan Yardımcıel, “ Orta Aras Havzasında Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 9 (2015), s. 230.

¹¹⁹ Kayaoğlu, s. 364.

¹²⁰ Polat, s. 10.

¹²¹ R.E. Gültekin, “Ağrı - Doğubeyazıt Güzergahı Yakınında İnşa Edilen Iğdır Kervansarayı'nın Dünü ve Bugünü”, Oktay Belli (Ed), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, Ağrı 2008, s.125-135.

gelen ticari kervanların Ejder Kervansarayı'nın bulunduğu güzergah üzerinden Kars, Ardahan, Batum'u takip ederek Karadeniz'e ulaştıklarını belirtmektedir¹²². Prof. Dr. Hamza Gündoğdu ise Kervansarayı 13. yüzyılın sonuna tarihlendirmekte olup Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'ın aksine İran ve Doğubeyazıt yol güzergahından gelen ticari kervanların Iğdır'a uğramadan Ejder Kervansarayı'na uğradıklarını, buradan da Kağızman ve Karakurt üzerinden Erzurum'a ulaştığını belirtmektedir¹²³.

Kervansarayın inşa tarihi ile ilgili bazı araştırmacılar 12. yüzyıl tarihini vermiştir¹²⁴. Ancak Ejder Kervansarayının planı ile 13. yüzyıla tarihlenen Erzurum'daki Hacıbekir Kervansarayının planı birbirine benzerlik göstermektedirler Bunun dışında kervansarayın kuzey ve güney cephesinde duvarları desteklemek amacıyla yerleştirilen yarım daire şeklindeki payandalar, birçok Anadolu Selçuklu kervansarayında aynı form ve özellikte kullanılmıştır. Gerek plan özellikleri gerek mimari açıdan düşünüldüğünde kervansarayın Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi'nde yapılmış olabileceği muhtemeldir. Ayrıca II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Anadolu Selçuklu toprağı haline gelen Sürmeli bölgesinin (Iğdır) beylerinden olan Şerafettin Ejder'in, bu kervansarayın banisi olduğu bilinmektedir¹²⁵. Tüm bu veriler kervansarayın Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi'nde yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Ejder Kervansarayı dışında, Iğdır sınırları içerisinde Karakale Hanı bulunmaktadır. Bu han Iğdır merkeze 25 km. uzaklıkta olup Karakale Harabelerinin içinde yer almaktadır. Kim tarafından yapıldığı konusunda herhangi bir bilgi mevcut olmayan Han'ın Doğubeyazıt Ani ve Batum kervan yolu üzerinde olduğu, araştırmacılar tarafından belirtilmiştir¹²⁶.

Anadolu'dan İran ve Gürcistan'a giden ticari güzergah üzerinde Ağrı'nın Doğubeyazıt İlçesi'nin Yukarı Bezirhane Köyü'ne yaklaşık 5-6 km uzaklığındaki

¹²² Hüseyin Rahmi Ünal, "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubeyazıt- Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı: 3 (1970). s.14.

¹²³ Hamza Gündoğdu, Iğdır/Şerafettin Ejder Kervansarayı, (Ed. Hakkı Acun), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* , T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.

¹²⁴ Ahmet Deniz, Ş.Cem Tuysuz, Ayhan Yardımcıel, " Orta Aras Havzasında Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler" *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 9 (2015), s. 230. Günel, s. 142.

¹²⁵ Gündoğdu, s. 404.

¹²⁶ Deniz, Tuysuz, Yardımcıel, s. 231.

Musun Kervansarayı da yer almaktadır¹²⁷. Günümüzde yok olmuş olan kervansarayın kitabesinin olduğu ve I. Dünya Savaşı'nda İran veya Rusya'ya götürüldüğü araştırmacılar tarafından dile getirilmiş olup bu kitabede kervansarayın İran Şahı Keykubad tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir¹²⁸. Ancak kervansaray gibi kitabesi de günümüze ulaşmamış olup sadece iki adet figürlü taş günümüze ulaşmıştır. Bu figürlü taşlar Ağrı'nın Doğubeyazıt İlçesi'ne bağlı Sarıbiyık Köyü'nden Eyüp Aydın'a ait evin duvarlarında kullanılmıştır. Figürlü taşlardan ilkinde bir at figürü ve bu atın dizginlerini tutan süvari tasvirine yer verilmiş olup at ile süvari tasvirleri arasında ağacın gövdesi ve dallarına ait izler bulunmaktadır (Fotoğraf 4). Evin duvarında kullanılan ikinci taşta ise ortada bir vazo ve bu vazodan su içen iki güvercin tasvir edilmiştir¹²⁹ (Fotoğraf 5).

Iğdır dışında Ağrı'nın Tutak İlçe merkezine yaklaşık 28 km uzaklıkta bulunan Alacahan Kervansarayı, yine İran kervan yolu üzerindedir¹³⁰. Günümüzde kervansaray tamamen yok olmuştur. Bu nedenle yapıldığı dönem hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu kervansarayın varlığı bölgede ticaret ağlarının sadece bir güzergah üzerinde yürütülmediği ve başka tali güzergahlarında bulunduğunu göstermektedir.

Anadolu, İran ve Gürcistan ticari güzergahı üzerinde; Ejder, Musun ve Alacahan Kervansaraylarının bulunması, Kars ve çevre bölgelerinin Ortaçağ döneminde ticaret konusunda aktif olduğunu göstermektedir. Aktif olan bu ticaret ağı üzerinde Kars Müzesi envanterinde kayıtlı Anadolu Selçuklu dönemli sikkelerin kullanılmış olması muhtemeldir. Bu da Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kars ve çevresindeki İpek Yolu güzergahındaki ticarete hakim olduğunun en önemli delilleri arasındadır.

¹²⁷ Yusuf Çetin, *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ağrı 2009, s. 209.

¹²⁸ Çetin, *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, s. 209.

¹²⁹ Çetin, *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, s. 209-210.

¹³⁰ Çetin, *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, s. 211.

3. BÖLÜM

3.1 TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ SİKKELERİ

Ortaçağ Dönemi'nin en önemli ekonomilerinden biri olan Selçuklu Devleti ticari amaçlı sikke basımına önem vermiştir. Genel olarak dövme ya da darp tekniği kullanılarak basılan sikkelerde; düz daire, çift daire, kare, yıldız, altı yaprak, yonca, inci vb. formlar kullanılmıştır¹³¹. Ayrıca sikkelerin üzerine insan, hayvan figürleri, bitkisel motifler, geometrik şekiller, astrolojik semboller ve yazı işlenmiştir. Sikkeler üzerinde kullanılan yazı karakterlerinden ilki Kufi, ikincisi ise; Sülüs 'tür¹³². 1258 yılına kadar basılan Selçuklu sikkelerinde Abbasi halifelerinden olan İmam Nâsır Lidinillah, İmam Zâhir Biemrillah ve İmam Mutasım Billah'ın isimlerine yer verilmiştir¹³³. Moğolların 1261 yılında Bağdat şehrini işgal etmesiyle burada bulunan halife, Memlûk Devleti'ne sığınmıştır. Ayrıca halifelik makamı da Memlûklere geçmiştir. Bu tarihten sonra basılan sikkelerde halifenin ismine rastlanılmamaktadır¹³⁴. Halifenin isminin yerine Kelime'i Tevhid, El Masum, El Azamete Lillahi, El Azamet Allahi gibi unvanlar kullanılmıştır¹³⁵.

Selçukluların kuruluş döneminde basılan sikkelerde devletin başında bulunan sultanlar unvan olarak Sultan'ül Muazam (Büyük Sultan) unvanı kullanırken Büyük Selçuklu sultanları Sultan'ül Azam (En Büyük Sultan) unvanlarını kullanmışlardır¹³⁶. Bunun nedeni ise; Anadolu Selçukluların, Büyük Selçuklulara karşı gösterdiği saygıdır. Ayrıca kuruluş döneminde basılan sikkelerde devletin ekonomik

¹³¹ Mustafa Kemal Şahin, "Aydın Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XV/I (Nisan 2006), s. 131.

¹³² Sezai Arık, *Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s. 12.

¹³³ Necla Akkaya, *Mardin Müzesinde İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s.18, Arık, s. 12.

¹³⁴ Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996, s. 24.

¹³⁵ Erkiletlioğlu, Güler, s. 28.

¹³⁶ Gündegül Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, (Master Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara 1999, s. 16.

durumundan dolayı bakır madeni kullanılmış, sikkeler üzerinde genellikle süvari tasviri betimlenmiştir¹³⁷.

Selçuklu Devleti kendi sınırları içerisinde bazı merkezlerde sikke bastırmıştır. Sikke basılan bazı merkezler şunlardır: Aksaray, Alanya, Alaşehir, Altınhisar, Amid, Ankara, Bafra, Bayburt, Beyşehir, Bitlis, Burgulu, Cizre, Denizli, Develi, Dinar, Ermenek, Erzincan, Erzurum, Gümüşhacıköy, Halep, Hasangazi, Kastamonu, Kayseri, Konya, Malatya, Mardin, Sandıklı, Sinop, Sivas, Tokat, Velvelen, Yabanlu'dur¹³⁸. Buralarda basılan sikkelerden altın olanlarına “dinar”, gümüş olanlarına “dirhem”, bakır olanlarına da “fels” ismi verilmiştir¹³⁹. Bakır malzeme ile yapılmış sikkeler genellikle biçimsiz olup ölçü olarak boyutları 18 mm. ve 32 mm., ağırlıkları ise 2,05 gr. ile 11.90 gr. arasında, gümüş sikkelerin boyutları 23 mm. ile 28 mm, ağırlıkları ise 2,52 gr. ile 2,95 gr. arasında değişmektedir. Son olarak devletin en parlak dönemlerinde ağırlıklı olarak basılan altın sikkelerin boyutları da 23 mm. ile 28 mm arasında değişmektedir¹⁴⁰.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilk defa I. Mes'ud döneminde bakır madeni kullanılarak sikke darp edilmiş¹⁴¹ ve bu sikkede I. Mes'ud, sultan unvanını kullanmıştır¹⁴². Aynı zamanda bu sikkede III. Alexios ya da Johan'a ait olduğu düşünülen büstün kullanılması Bizans ile ortak sikkelerin basıldığına bir göstergesidir¹⁴³. I. Mes'ud'dan sonra tahta oturan hükümdarların hepsi adına sikke bastırmıştır¹⁴⁴.

¹³⁷ Erkiletlioğlu, Güler, s.23.

¹³⁸ Şahin, s.131-132. Melisa Engineri, *Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkelerinin Seramik Yüzeyle Yansımaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2015, s. 20.

¹³⁹ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s.16. Bedirhan, “ Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası”, s. 312. Ayşe Sarıhan, *Konya- Ereğli Müzesinde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 12.

¹⁴⁰ Nezihe Nakiboğlu, Ankara Darphaneli İslami Sikkeler, (Haz. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2007-2008 Yıllığı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Basımı, Ankara 2009, s. 282, Melisa Engineri, s. 19-20.

¹⁴¹ Harika Yanadur, Niğde Müzesinde Bulunan İslami Dönem Figürlü Sikkeler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s. 12.

¹⁴² Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 16.

¹⁴³ Şahin, s.126.

¹⁴⁴ Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., *Selçuklular'ın nadir paralarından bazıları ve cimrinin sikkeleri*, Numismatik yayınları, İstanbul 1972, s. 7.

Sultan Mes'ud'dan sonra tahta oturan II. Kılıçarslan döneminde, ilk defa gümüş ve altın sikke bastırılmış¹⁴⁵ olup sultan sikkelerinde Sultan'ül Muazam ve Es-Sultan'ül Kerim unvanlarını kullanmıştır. Ayrıca bu sikkelerde Abbasi halifesi Nasır Lidinillah'ın ismi de yazılmıştır¹⁴⁶. Bu dönemdeki sikkelerde genellikle figür olarak mızraklı süvari tasviri kullanılmıştır¹⁴⁷.

II. Kılıçarslan'dan sonra tahta çıkan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bastırıldığı sikkelerde Sultanü'ül Muazam, Ebul Feth unvanları kullanılmakla birlikte Selçuklu sikkelerinde ilk defa bu dönemde sultanların mahlası ve isminin sonunda Ed-din kelimesi getirilmiştir¹⁴⁸. Ayrıca bu dönemdeki sikkelerde figürlü bezeme olarak mızrak tutan süvariyle elinde küre tutan Bizans imparatorunun tasviri de betimlenmiştir¹⁴⁹. Yine bu dönemde sultan, adına "Nısfıye" adı verilen yarım dirhemler kestirilmiştir¹⁵⁰.

Selçuklu hükümdarlarından olan II. Süleyman Şah'ın adına basılan sikkelerde sultanın Ermeniler üzerine gerçekleştirdiği seferden dolayı Sultanü'l Kaahir unvanı kullanılmış, sultan adına basılan diğer sikkelerde ise; Sultanü'l Muazam, Ebul Feth ve yine halife Nasır Bin Lidinillah'ın ismine yer verilmiştir. Bu dönemde daha önce bakır sikkeler üzerine işlenen süvari figürü ilk kez gümüş sikkeler üzerine işlenmiştir. Dönemin sikkelerinde ilginç olan figürlerden biri de gümüş ve bakır sikkelerin üzerinde yer alan başları haleli ve halesiz süvari tasvirleridir¹⁵¹.

I. İzzettin Keykavus dönemine gelindiğinde bu dönemde basılan sikkelerin bir kısmında Sinop'un alınması ve Ermeniler ile gelişen ticari ilişkiler neticesinde sikkelerin bir yüzünde sultanın ismi, diğer yüzünde ise; Ermeni kralının resmi bulunmaktadır¹⁵².

Alâeddin Keykubad döneminde devlet en parlak dönemi yaşamış olup bu dönemdeki sikkelerde El Sultan El A'zam, El Sultan El Muazam, Ebul Feth, Es Sultanü'l Berr Ve'l Bahreyn unvanları kullanılmıştır. Bu döneme kadar sikkelerde

¹⁴⁵ Yanadur, s. 12.

¹⁴⁶ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 16.

¹⁴⁷ Şahin s. 127.

¹⁴⁸ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 17.

¹⁴⁹ Şahin s. 127.

¹⁵⁰ Şahin s. 128.

¹⁵¹ Şahin s. 127.

¹⁵² Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 20.

tarikh kısmı yazı ile yazılmış, bu dönemden sonra tarikh kısmı divani rakamlarla sikkeler üzerinde belirtilmiştir¹⁵³. Basılan sikkeler üzerinde yazılan yazılarda Kufi ve Sülüs hatlı yazılar kullanılmıştır¹⁵⁴.

Sultan Alâeddin Keykubad'ın oğlu olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın kızı ile evlenmiş, eşine olan sevgisinden ötürü sikkelerde Şir'i Hurşit tasvirini kullandığı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir¹⁵⁵. Bu dönemde basılan sikkeler üzerinde El-Azam, Es-Sultan'ül Azam, Gıyase'd Dünya ve'd din Ebul Feth Keyhüsrev, Es Sultan'ül Azam Zil Allahu Li'l Âlem unvanları kullanılmıştır¹⁵⁶.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldüğünde onun en büyük oğlu 11, ortancası 9, en küçük oğlu ise 7 yaşındaydı¹⁵⁷. Bu dönemdeki devlet adamları devletin II. Gıyaseddin 'in üç oğlu tarafından yönetilmesini uygun bulmuşlardır. Üç kardeşler denilen dönemde ilk sikke basımına 1249 yılında başlanmıştır. Bu süreç 1259 yılına kadar sürmüştür¹⁵⁸. Bu dönemde sikkeler gümüş olarak basılmış olup sikkeler üzerinde ilk olarak "Burhan" ve "Birahin" unvanları kullanılmıştır¹⁵⁹. Üç kardeşlerden en büyüğü olan II. İzzeddin Keykavus ilk olarak tahta geçmiş¹⁶⁰, bu dönemde basılan sikkelerde Allah'ın âlem üzerindeki gölgesi ve İzzed iktidar Allah'ındır unvanları kullanılmıştır¹⁶¹. Üç kardeşlerden biri olan II. Alâeddin Keykubad dönemine ait müstakil sikke bulunmamaktadır. Yine üç kardeşlerden biri olan Rükneddin Kılıçarslan'ın hem kendi adına hem de II. Alâeddin Keykubad'la ortak sikkeleri bulunmaktadır. IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde basılan sikkeler üzerinde din ve dünyanın temel direği, müminlerin emirinin tanığı, minnet Allah'ındır ve mülk Allah'ındır gibi unvanlar kullanılmıştır.

Üç kardeşler döneminden sonra tahta geçen III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde basılan altın ve gümüş sikkelerde yazı ve bitkisel motifler kullanılmıştır.

¹⁵⁴ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 21.

¹⁵⁴ Birsal Özcan, Mehmet Aykun, "1982 Niksar Anadolu Selçuklu Çağı Definesi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 66 (1995), s. 12.

¹⁵⁵ Eser, s. 240.

¹⁵⁶ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 22.

¹⁵⁷ Kansu Ekinci, *Anadolu Selçuklu Devletinde Üç Kardeş Devri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005, s. 3.

¹⁵⁸ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 22-23.

¹⁵⁹ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 24.

¹⁶⁰ Ekinci, s. 5.

¹⁶¹ Ekinci, s. 6.

Sultan bu sikkelerde Es Sultan'ül A'zam, Gıyas'ed-dünya ve'ddîn, Keyhüsrev bin Kılıçarslan, Burhan, Emir'ül Mü'minin, Ebu'l Feth unvanlarını kullanmıştır¹⁶². Bu dönemde sikkeler üzerinde Abbasi halifesinin ismi yazılmaya devam etmiştir. Halife El-Mustasım Billah'ın ismine sikkelerde yer verilmiştir. Bu dönemden sonra tahta II. Mes'ud ve III. Alâeddin Keykubad sırayla geçip kendi adlarına sikke basmışlardır.

¹⁶² Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 24.

3.2. KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ SİKKELER KATALOĞU

3.2.1 I. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Darp Edilen Sikkeler

Fotoğraf 6 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 1

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Bakır

Kesim Yeri/Tarihi: Deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Darp yapan Sultan: I. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 601-607 (M.1204-10) 2. Cülus

Sikkenin Ön Yüzü: Sağ elinde kılıç tutan süvari tasvir edilmiştir. Atın üstündeki süvarinin I. Gıyaseddin Keyhüsrev olduğu düşünülmektedir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde ”*El-Minnetülillah Es-Sultanü'l-Muazzam Keyhüsrev bin Kılıç Arslan*” yazmaktadır. Bu yazıyı daire oluşturan inci dizileri çerçevelemektedir.

3.2.2 I. Alâeddin Keykubad Döneminde Darp Edilen Sikkeler

Fotoğraf 7 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 2

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yerim/Tarihi: Sikkenin üzerinde herhangi bir tarih ve yer ismi bulunmamaktadır.

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde “ *El İmam ’ül Muntansir Billah Emirü’l Mü’minin*” yazılmaktadır. Sikkede süsleme olarak “Billah” lafzının arasında simetrik olarak yerleştirilmiş iki dal Rumi motifine yer verilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “ *El Azam Keykubat bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır.

Fotoğraf 8 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü’nden alınmıştır.)

Katalog No: 3

Çap: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerim/Tarihi: Sikkenin üzerinde oluşan deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde “*El İmamü'l Muntansir Billah Emirü'l Mü'minin*” ve bu yazının etrafında “*Duribe, hâzâ eldirhem*” yazılmaktadır. Ancak sikke üzerinde oluşan deformasyon nedeniyle darp yeri okunamamaktadır. Sikkede süsleme olarak satır aralarına serpiştirilmiş üç adet 6 kollu yıldız yer verilmiştir. Bu yıldızların kollarından bazıları çatal şeklinde tasvir edilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es Sultan'ül Azam Alae'd-dünya ve'd-din Ebu'l Feth Keykubat bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır.

Fotoğraf 9 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 4

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde “*El İmamü'l Muntansir Billah Emirü'l Mü'minin*” yazılmaktadır. Sikkenin en üstünde “ sene” ifadesi bulunmaktadır. Diğer yazılar okunmamaktadır. Süsleme olarak bir adet 6 kollu yıldız yer verilmiştir. Sikkenin üzerine işlenen yazılar ve süslemeler yuvarlak inci dizisi içerisine alınmıştır.

Sikkenin Arka Yüzü: “*Es Sultan'ül Azam? Alae'd Dünya ve'd-din Ebul Feth Keykubat bin Keyhüsrev* ” yazılmaktadır. Sikkenin bu yüzündeki yazılar ön yüzde olduğu gibi yuvarlak inci dizisi içerisine alınmıştır.

Fotoğraf 10 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 5

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerim/Tarihi: Sivas/Tarih kısmı kırık nedeniyle okunamamaktadır.

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde “*El İmamü'l Muntansir Billah Emirü'l Mü'minin*” yazılmaktadır. Bu yazının etrafında “Sene” kelimesi sadece okunabilmektedir. Diğer yazılar ise sikkede oluşan kırık ve deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es Sultan'ül Mu 'azam Keykubad bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır. Bu yüzün sol tarafında ve en altında “*Duribe, bi Sivas*” ifadeleri kullanılmıştır. Sikkenin etrafında yazılan diğer yazılar deformasyon ve kırık nedeniyle okunamamaktadır.

Fotoğraf 11 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 6

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerin/Tarihi: Sivas/?

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde “*El İmamü'l Muntansir Billah Emirü'l Mü'minin*” yazılmaktadır. Bu yüzün etrafındaki yazılar sikkenin basımıyla ilgili hata ve deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es Sultan'ül Azam Keykubat bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır. Sikkenin sol tarafında “*hâzâ*” alt tarafında ise “*dirhems*” yazısı okunmaktadır. Dirhemden sonra ve son harfi “S” olan kısım sikkenin basım yeri olmalıdır. Ancak bu kısımdaki yazının silik olması nedeniyle okunamamaktadır.

Fotoğraf 12 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 7

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yerim/Tarihi: Sivas/630

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde “*El İmamü'l Muntansir Billah Emirü'l Mü'minin*” yazılmaktadır. Bu yazının sağ ve sol tarafında dikey olarak “*Sene Selasin Sittemi'e*” ifadeleri kullanılmıştır. Süsleme unsuru olarak “*Billah*” lafsının arasında Rumi motifi ve “*El İmam*” lafsının iki yanında 8 kollu birer yıldız kullanılmıştır. Sikkenin üzerine işlenen yazılar ve süslemeler yuvarlak inci dizisi içerisine alınmıştır.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es Sultan'ül Muazam Keykubat bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır. Bu yazının sağ ve sol tarafında dikey olarak “*Duribe, hâzâ, dirhem, bi siv....(as)*” şeklinde ifadelerine yer verilmiştir. Süsleme olarak kullanılan üç adet 6 kollu yıldız, üçüncü satırı, ikinci satırdan ayırmak için kullanılmıştır. Sikkenin ön yüzünde olduğu gibi daire oluşturulan inci dizileri sikke üzerinde yer alan yazıların etrafını çerçevelemiştir.

Fotoğraf 13 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 8

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerim/Tarihi: Kayseri/ H.617 (M.1220)

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzündeki üç satırlık yazıda “*El-İmâm En-Nâsır Lidînillah Emîr El-Mü'minîn* ” yazmaktadır. Ayrıca sikkenin sol, sağ ve aşağı kısmında yazılan yazıların okunuşu “*sene, seb aşere ve sittemi'e*” şeklindedir. Sikkenin üzerine işlenen yazılar ve süslemeler yuvarlak inci dizisi içerisine alınmıştır. Sikkenin tam ortasında ilk iki satır ile son satırı birbirinden ayıran bir adet Rumi motifine yer verilmiştir. Ayrıca ön yüzde üç adet 6 kollu yıldız sikkenin çeşitli yerlerine işlenmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es-Sultânü'l-Mu'azzam Keykubâd bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır. Bu yazının dört tarafından sırasıyla “*Duribe, hâzâ, 'dirhem, bi Kayseriyye*” şeklinde yazılar mevcuttur. Bu yüzeyde kullanılan 8 kollu yıldızlar hâzâ ve bi Kayseriyye yazılarının başında ve sonunda kullanılmıştır.

Fotoğraf 14 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 9

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Darp yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Kesim Yerim/Tarihi: Kayseri/ H. 619 (M. 1222)

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzündeki üç satırlık yazıda “*El-İmâm En-Nâsır Lidinillah emîr el-mü'minîn* ” yazmaktadır. Ayrıca sikkenin sol, sağ ve aşağı kısmında yazılan yazıların okunuşu “*sene, tis'aşere ve sittemi'e*” şeklindedir. Sikkenin üzerine yazılan yazılar ve işlenen süslemeler yuvarlak inci dizisi içerisine alınmıştır. Sikkenin tam ortasında ilk iki satır ile son satırı birbirinden ayıran bir adet

Rumi motifine yer verilmiştir. Ön yüzde dört adet 8 kollu yıldız, sikkenin çeşitli yerlerine işlenmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es-Sultânü'l-Mu'azzam Keykubâd bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır. Bu yazının dört tarafından sırasıyla “*Duribe, hâzâ, 'dirhem, bi Kayseriyye*” şeklinde yazılar mevcuttur. Bu yüzeyde kullanılan 8 kollu yıldızlar hâzâ ve bi Kayseriyye yazılarının başında ve sonunda kullanılmıştır.

Fotoğraf 15 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 10

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerim/Tarihi: Sivas/ H. 617 (M. 1220)

Darp Yapan Sultan: I. Alâeddin Keykubad

Hükümdarlık Dönemi: H. 616- 634 (M. 1220-1237)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzündeki üç satırlık yazıda “*El-İmâm En-Nâsir Lidinillah emîr el-mü'minîn*” yazmaktadır. Ayrıca sikkenin sol, sağ ve aşağı kısmında yazılan yazıların okunuşu “*Sene seb'a aşere ve sittemi'e*” şeklindedir. Sikkenin üzerine işlenen yazılar ve süslemeler yuvarlak inci dizisi içerisine alınmıştır. Sikkenin tam ortasında ilk iki satır ile son satırı birbirinden ayıran bir adet Rumi motifine yer verilmiştir. Bu yüzde yer alan üç tane 5 ve 6 kollu yıldız sikkenin çeşitli yerlerine işlenmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Essultan'ül Muazzam/Keykubad bin Keyhüsrev*” yazılmaktadır. Bu yazının etrafında “*Duribe, hâzâ, eldirhem, bi Sivas*” ifadeleri kullanılmıştır.

3.2.3 II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Darp Edilen Sikkeler

Fotoğraf 16 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 11

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Bakır

Kesim Yerin/Tarihi: Sikkede kesim tarihi ve yeri yazılmamaktadır.

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde "*Lailaheillallah Muhammed Resullallah*" yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde "*Es-Sultan'ül Azam Keyhüsrev bin Keykubad* " yazılmıştır.

Fotoğraf 17 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 12

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerim/Tarihi: Konya/ Sikkenin üzerindeki deformasyon nedeniyle tarih kısmı okunamamaktadır.

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin üzerinde yürür bir vaziyette Şir'i Hurşit ve onun üzerinde insan yüzü şeklinde betimlenmiş ışık saçan güneş motifi yer almaktadır. İnsan şeklinde tasvir edilen güneş motifinin sağında bir adet 5 kollu yıldız yer verilmiştir. Bu yüzde "*El İmam el Mustansır billah emir-ül Mü'minin.*" yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde "*Es Sultan el azam Gıyase'd dünya ved-din Keyhüsrev bin Keykubad*" yazılmıştır. Bu yazının en üstünde "*Duribe'i Konya*" yazılmaktadır. Bu yüzün alt tarafında oluşan deformasyon nedeniyle tarih kısmı okunamamaktadır.

Fotoğraf 18 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 13

Çap: 2,2 cm.

Kalınlık: 0,1 cm.

Ağırlık:1,4 gr.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerim/Tarihi: Konya/H.639 (M. 1241)

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin üzerinde yürür bir vaziyette Şir'i Hurşit ve onun üzerinde insan yüzü şeklinde betimlenmiş ışık saçan güneş motifi yer almaktadır. Güneş motifinin üstünde yarım yuvarlak şeklinde iki satır yazıda “*El İmam El Mustansır Billah Emir'ül Mü'minin*” yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde figürlü süsleme kullanılmamış olup sadece yazılar arasında 3 adet yıldız kullanılmıştır. Bu yüzde “*Es-Sultan El-Azam Gıyase'd dünya Ve'ddîn Keyhüsrev Bin Keykubad*” yazılmıştır.

Fotoğraf 19 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 14

Çap: 2,4 cm.

Kalınlık: 0,1 cm.

Ağırlık: 1,5 gr.

Malzeme: Gümüş

Kullanılan Yazı Türü: Sülüs

Kesim Yerim/Tarihi: Konya/ Sikkenin basımı ve üzerindeki deformasyon nedeniyle tarih kısmı okunamamaktadır.

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin üzerinde yürür bir vaziyette Şir'i Hurşit ve onun üzerinde insan yüzü şeklinde betimlenmiş ışık saçan güneş motifi yer almaktadır. Yürür vaziyette alan aslan tasvirinin karnının altında bir, ön iki ayaklarının arasında bir olmak üzere, toplam iki adet 8 kollu yıldız yer verilmiştir. Bu yüzde “*El İmam el Mustansır billah Emir'ül Mü'minin.*” yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es Sultan el azam Gıyase'd dünya ve'ddîn Keyhüsrev bin Keykubad*” yazılmıştır. Bu yazının en üstünde “*Duribe'i Konya, ... sitte'mie*” yazılmaktadır. Sikkenin baskısı ve üzerindeki deformasyon nedeniyle tarih kısmı okunamamaktadır. Ancak sikkenin bir örneği “Sikkeler Ne Anlatır” kitabında basılmış olup burada sikkenin basım tarihi 641 olarak verilmiştir¹⁶³.

Fotoğraf 20 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 15

Çap: 2 cm

Kalınlık: 0,1 cm

¹⁶³ Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş, Ersel Topraktepe, (Ed), *Sikkeler Ne Anlatır Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.87.

Ağırlık: 1,6 gr

Malzeme: Gümüş

Kesim Yeri/Tarihi: Konya/ H.639 (M. 1241)

Kullanılan Yazı Türü: Sülüs

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzünde yürür vaziyette aslan figürüne yer verilmiştir. Bu figürün üzerinde insan yüzü şeklinde betimlenmiş ve etrafına ışık saçan güneş motifi bulunmaktadır. Bu yüzde toplam dört adet, 6 kollu yıldız kullanılmıştır. Bu yıldızlardan iki tanesi aslan figürünün ayaklarının arasında iki tanesi de güneş figürünün iki yanına yerleştirilmiştir. Ayrıca güneş motifinin üstünde yarım yuvarlak olarak yazılmış bir satır yazı bulunmakla beraber bu yazıda “*El-İmam El-Mustansır Billâh Emir’ül Mü’minin*” ifadeye yer verilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: sikkenin arka yüzünde sülüs hatlı 5 sıra yazı bulunmaktadır. 2. 3. ve 4. satırda “*Es-Sultan El-Azam Gıyase’d dünya ve’ddîn Keyhüsrev Bin Keykubad*” ifadelerine yer verilmiş olup 1. ve 5. satırda ise; “*Duribe Bil-Konya Fi Sene Tis’a, Selâsin Ve Sitte Mie*” ifadesine yer vermiştir.

Fotoğraf 21 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü’nden alınmıştır.)

Katalog No: 16

Çap: 1,8 cm.

Kalınlık: 0,1cm.

Ağırlık: 0,8 gr.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yeri/Tarihi: Sivas/ H.639-40 (M. 1241-42)

Kullanılan Yazı Türü: Kufi

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzünde yürür vaziyette aslan figürü yer almakla birlikte bu aslanın üstünde insan yüzü şeklinde tasvir edilmiş, etrafına güneş saçan güneş figürü kullanılmıştır. Bu güneş figürünün üzerinde yarım daire şeklinde bir satır yazı yazılmıştır. Bu yazıda “*El-İmam El Mustansır Billâh Emir’ül Mü’minin*” ifadesi yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ortada 4 satır yazı yazılmış, bu yazıda “*Es-Sultan El-Azam Keyhüsrev bin Keykubad*” ifadesi kullanılmıştır.

Fotoğraf 22 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü’nden alınmıştır.)

Katalog No: 17

Çap: 2,2 cm.

Kalınlık: 0,1 cm.

Ağırlık:1,4 gr.

Malzeme: Gümüş

Kesim Yerin/Tarihi: Sivas /H.638 (M. 1240)

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin üzerinde yürür bir vaziyette Şir'i Hurşit ve onun üzerinde insan yüzü şeklinde betimlenmiş, ışık saçan güneş motifi yer almaktadır. Güneş motifinin üstünde yarım yuvarlak şeklinde tek satırlık yazıda “*El İmam El Mustansır Billah Emir'ül Mü'minin*” yazılmaktadır. Bu yüzde kullanılan aslan figürünün karnının altında bir adet 6 kollu yıldız, ön ayaklarının arasında ise; bir adet ay motifine yer verilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Bu yüzde “*Es-Sultan El-Azam Gıyas'ed dünya ve'ddîn Keyhüsrev bin Keykubad*” yazılmıştır. Bu yazının dört tarafındaki yazılar deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Fotoğraf 23 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 18

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Malzeme: Gümüş

Kullanılan Yazı Türü: Sülüs

Kesim Yeri/Tarihi: Konya/H. 642 (M. 1244)

Darp Yapan Sultan: II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Hükümdarlık Dönemi: H. 634- 642-43 (M. 1237-1245-46)

Sikkenin Ön Yüzü: İnci dizili kare çerçeve içerisine alınan 5 satırlık yazıda: “*Bismillâhi'r-rahmani'r-rahîm Lâ ilâhe illâ Allah Muhammed Rasûl Allah El-İmâm El-Musta'sım Billâh Emîr El-Mü'minîn*” ifadeleri kullanılmıştır. İnci dizili kare bordürün dört tarafında “*fi sene...*” yazılmaktadır. Kare bordürün diğer tarafındaki yazılar deformasyon nedeniyle okunamamaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ortada beş satır yazı yazılmış, bu yazıda “*Es-Sultan El-A'zam Zıl'l-Allah fi'l-âlem Gıyas'ed dünyâ ve'ddîn Keyhüsrev bin Keykubâd Kasîm Emîr El-Mü'minîn*” yazılmaktadır. Ayrıca sikkenin bu yüzünde kare çerçevenin en üstünde “*Duribe-i hâzâ*” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Kare çerçevenin etrafındaki diğer yazılar deformasyon nedeniyle okunamamaktadır. Ancak sikkenin aynısının bir örneği İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'un İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu kitabında görülmüştür. Bu kitaptaki sikkenin Konya darplı ve 642 tarihli olduğu belirtilmiştir¹⁶⁴.

¹⁶⁴ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 365.

3.2.4. Üç Kardeşlerin Müşterek Darp Ettiği Sikkeler

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldüğünde arkasında II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alâeddin Keykubad adında üç tane erkek evlat bırakmıştır. İlk olarak 1246 yılında II. İzzeddin Keykavus tahta geçmiştir¹⁶⁵. Bu dönemde Moğol kağanı, sultanı yanına çağırılmış ancak sultan gitmeyerek kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı elçi olarak kağana göndermiştir. Bir müddet Moğol kağanının yanında kalan IV. Rükneddin Kılıçarslan Anadolu'ya kendisini sultan tayin eden Moğol kağanı Göyük'ün fermanı ile geri dönmüştür¹⁶⁶. Bu olay; iki kardeşi taht mücadelesi için karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemdeki devlet adamlarında olan Celalettin Karatay'ın da katkısıyla melikler arasında taht kavgasını önlemek amacıyla üç kardeşin H.647 yılında devleti birlikte idare etmesine karar verilmiştir¹⁶⁷.

Buna rağmen 1254 yılında II. Alâeddin Keykubad'ın ölmesiyle birlikte geride kalan iki kardeş arasında taht mücadeleleri başlamıştır¹⁶⁸. Taht mücadelesinde yenik ayrılan IV. Rükneddin Kılıçarslan hapsedilmiştir. Ancak 1256 yılında sultanın gönderdiği ordunun, Baycu Noyan'a yenilmesiyle II. Keykavus tahttan indirilmiş, yerine tutsaklıktan kurtarılan kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan 1257 yılında tahta çıkmıştır¹⁶⁹. Moğolların yaptığı Bağdat seferi için Konya'dan ayrılan IV Rükneddin Kılıçarslan 'ın yokluğunu fırsat bilen II. İzzeddin Keykavus tahtı 1257 yılında tekrar ele geçirmiştir¹⁷⁰. Bu dönem 1259 yılına kadar sürmüştür¹⁷¹. IV. Rükneddin Kılıçarslan 'ın ikinci saltanat dönemi; 1259 yılında başlamış, 1266 yılında ölümü nedeniyle son bulmuştur¹⁷².

¹⁶⁵ Ekinci, s. 3.

¹⁶⁶ Mehmet Suat Bal, *Türkiye Selçuklularında Ticari Hayat*, (Master Tezi), Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 240.

¹⁶⁷ Şerife Tali, "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Selçuklu Müşterek Sikkeleri", Cengiz Atlı (Ed), *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı*, Iğdır 2013, s. 118.

¹⁶⁸ Mustafa Yıldırım, Ali Tekin, "Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri: II. İzzettin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Aleaddin Keykubat Dönemi", *İstem Dergisi*, Sayı 31, (2018), s. 48.

¹⁶⁹ Bal, s. 246.

¹⁷⁰ Özcan, Aykun, s. 14.

¹⁷¹ Özcan, Aykun, s. 15.

¹⁷² Özcan, Aykun, s. 15.

Fotoğraf 24 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 19

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Konya/H. 648 (M. 1250)

Darp Yapan Sultanlar: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan; II. Alâeddin Keykubad

Saltanat Dönemleri: H. 647-657 (M.1249-1259)

Yapıldığı Malzeme: Gümüş

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzünde: “*Lâ ilâhe illâ Allah Muhammed Rasûl Allah El-İmamü'l Musta'sım billâh Emir'ül El-Mü'minîn Duribe fi senedi tis'a erba'in sittemi'e bi Konya.*” yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde beş sıra yazıda “*Es-Selâtinü'l El-Azım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknü'ddünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad ben ü Keyhüsrev berâhin emîrü'l Mü'minîn*” yazmaktadır.

Fotoğraf 25 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 20

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Yapıldığı Malzeme: Gümüş

Kesim Yeri/Tarihi: Kayseri?/H.654 (M. 1256)

Saltanat Dönemleri: H. 647-657 (M.1249-1259)

Darp Yapan Sultan: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan; II. Alâeddin Keykubad

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzünde “*Lâ ilâhe illâ Allah Muhammed Rasûl Allah El-Îmâm El-Musta’sım billâh Emîr El-Mü’minîn Duribe fî sene (divani rakamla) hamsîn sittemi’e biK....?*” yazılmaktadır. Sikkenin en üstünde çekilen yatay çizginin üzerinde bir adet 6 kollu yıldız ve iki yanına da noktaya yer verilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde beş sıra yazıda “*Es Selâtinü’l-’âzam ‘Ïzze’d-dünya ve’d-dîn Keykâvus ve Rüknü’ddünyâ ve’d-dîn Kılıçarlan ve ‘alâ’d-dünyâ ve’d-dîn Keykubâd ben ü Keyhüsrev Emîrü’l-Mü’minîn*” yazmaktadır.

3.2.4.1 II. İzzе’-d-din Keykavus dönemi sikkeleri

Fotoğraf 26 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü’nden alınmıştır.)

Katalog No: 21

Çap: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Yapıldığı Malzeme: Gümüş

Kesim Yeri/Tarihi: Konya / H. 646¹⁷³ (M. 1248)

Darp Yapan Sultan: II. İzzettin Keykavus

Saltanat Dönemi: 1. Saltanat dönemi H. 644-647 (M. 1246-1249)

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzündeki dört sıra yazı kare bir çerçeve içeresinde alınmış olup bu çerçeve içerisine alınan dört sıra yazıda “*Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedü Resûla'llâh El-İmamü'l Musta'sım Billah Emîrü'l-Mü'minîn*” yazılmaktadır. Kare çerçeve dışındaki yazılar “sene sitte erba'în ve sittemi'e” şeklinde okunmuştur.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ön yüzünde olduğu gibi dört sıra yazı kare bir çerçeve içerisine alınmıştır. Bu yüzde “*E's-sultânu'l-a'zam zillu'llahi fi'l-âlem izzü'd-dünyâ ve'ddîn Keykavus bin Keyhüsrev*” yazılmıştır. Kare çerçeve dışında sırasıyla üst, sol dikey, alt ve sağ dikeyinde sırasıyla, “*Duribe hâzâ, eddirhem, bi Konya*” yazmaktadır. Konya kelimesinin bir yanında 6 kollu yıldız, diğer yanında noktaya yer verilmiştir.

Fotoğraf 27 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 22

¹⁷³ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, s. 368.

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Sivas/H. 646? (M.1248?)

Darp Yapan Sultan: II. İzzeddin Keykavus

Saltanat Dönemi: 1. Saltanat dönemi H. 644-647 (M. 1246-1249)

Yapıldığı Malzeme: Gümüş

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzündeki dört sıra yazı kare bir çerçeve içerisinde alınmış olup bu çerçeve içerisine alınan dört sıra yazıda “*Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedü Resûla'llâh El-İmamü'l Musta'sım Billah Emîrü'l-Mü'minîn*” yazılmaktadır. Kare çerçeve etrafında sadece “*sene sitte*” kelimeleri okunmaktadır. Diğer yazılar deformasyon nedeniyle okunamamaktadır. Sikkenin benzer bir örneği İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'un İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu kitabında görülmüş olup bu kitaptaki sikkenin Sivas darplı ve 646 tarihli olduğu belirtilmiştir¹⁷⁴. Darp kalıplarında küçük farklılıklar olsa da kataloğunu yaptığımız sikkenin de H.646 tarihinde basıldığı düşünülmektedir.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ön yüzünde olduğu gibi dört sıra yazı kare bir çerçeve içerisine alınmıştır. Bu yüzde “*E's-sultânu'l-a'zam zıllu'llahi fi'l-âlem İzzü'd-dünyâ ve'ddîn Keykavus bin Keyhüsrev*” yazılmıştır. Kare çerçeve etrafında sadece “*Duribe ve Sivas*” kelimeleri okunabilmektedir. Duribe kelimesinin iki yanında 6 kollu yıldız yer verilmiştir.

¹⁷⁴ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, s. 365.

Fotoğraf 28 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 23

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Sivas / H. 646 (M.1248)

Darp Yapan Sultan: II. İzzeddin Keykavus

Saltanat Dönemi: 1. Saltanat dönemi H. 644-647 (M. 1246-1249)

Yapıldığı Malzeme: Gümüş

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzündeki dört sıra yazı kare bir çerçeve içerisinde alınmış olup bu çerçeve içerisine alınan dört sıra yazıda “*Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedü Resûla'llâh El-İmamü'l Musta'sım Billah Emîrû'l-Mü'minîn*” yazılmaktadır. Sikkenin benzer bir örneği İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'un İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu kitabında görülmüş

olup bu kitaptaki sikkenin Sivas darplı ve 646 tarihli olduğu belirtilmiştir¹⁷⁵. Darp kalıplarında küçük farklılıklar olsa da kataloğunu yaptığımız sikkenin de H.646 tarihinde basıldığı düşünülmektedir.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ön yüzünde olduğu gibi dört sıra yazı kare bir çerçeve içerisine alınmıştır. Bu yüzde “*E’S-Sultânü’l A’zam zillu’llahi fi’l-âlem İzzü’d-dünyâ ve’ddîn Keykavus bin Keyhüsrev*” yazılmıştır. Kare çerçeve dışında sırasıyla üst, sol dikey, alt ve sağ dikeyinde sırasıyla, “*Duribe, hâzâ, eddirhem, bi Sivas*” yazmaktadır.

Fotoğraf 29 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü’nden alınmıştır.)

Katalog No: 24

Çap: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü’nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Sivas/ H. 644¹⁷⁶ (M. 1246)

¹⁷⁵ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, s. 365.

Darp Yapan Sultan: II. İzzeddin Keykavus

Saltanat Dönemi: 1. Saltanat Dönemi 644-647/M.1246-1249

Sikkenin ön yüzü: Kare bir çerçeve içiresinde alınan üç sıra yazıda “*El İmamü'l Musta'sım Billah emîrü'l-Mü'minîn*” şeklindeki ifadeler yer verilmiştir. Bu yüzün sadece üst tarafında “*Er.....*” sol tarafında “*erbaine*” kelimeleri okunabilmektedir. Ayrıca bu yüzde “*Billah*” lafzının üzerinde iki adet 7 tasvirli gezegen motifine benzeyen tasvire yer verilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ön yüzünden farklı olarak dört sıra yazı, kare bir çerçeve içerisine alınmıştır. Bu yüzde “*E's-Sultânu'l A'zam İzzü'd-dünyâ ve'ddîn Ebu'l Feth Keykavus bin Keyhüsrev*” yazılmıştır. Bu yazının etrafında “*Duribe, hâzâ, el dirhem, bi Sivas*” ifadeleri kullanılmıştır.

Fotoğraf 30 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 25

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

¹⁷⁶ İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, s. 369.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Sivas/ ?

Darp Yapan Sultan: II. İzzeddin Keykavus bin Keyhüsrev

Saltanat Dönemi: 2. Saltanat Dönemi H. 655-658 (M. 1257-1259)

Sikkenin Ön Yüzü: İki satırlık yazıda “*El-İmâm El-Musta’sım billâh Emîrû'l Mü'minîn*” yazılmaktadır. İki satır arasında beş adet 7 gezegen tasvirine yer verilmiştir. Sikkenin en üstünde “Duribe-i Sivas” yazılmaktadır.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde ön yüzünden farklı olarak dört sıra yazıda “*Es-Sultân'ül-A'zam İzzü'd-dünyâ ve'ddîn Keykâvus bin Keyhüsrev Burhan Emîrû'l-Mü'minîn*” yazılmıştır.

Fotoğraf 31 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 26

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Konya/H. 645 (M. 1247)

Darp Yapan Sultan: II. İzzeddin Keykavus bin Keyhüsrev

Saltanat Dönemi: 1. Saltanat Dönemi 644-647/M.1246-1249

Sikkenin Ön Yüzü: Bu yüzde dikdörtgen inci çerçeve içerisinde alınmış beş satırlık yazıda “ *Bismillahirrahmanirahim La İlahe İllallah Muhammed Resullullah El İmam El Mustasım Billah Emirü'l Mü'minin*” ifadelerine yer verilmiştir. Dikdörtgen inci dizisiyle çerçevelenen yazının etrafında “*Fi Sene Hamse Erbain Sittema'e*” yazılmıştır.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzünde yer alan beş sıra yazıda “*Es-Sultânü'l A'zam Zill ullahi fil âlem 'İzze 'd-dünya ve 'ddîn Keykâvus bin Keyhüsrev*” ifadelerine yer verilmiştir. Dikdörtgen inci dizisi tarafından çerçevelenen yazının etrafında “*Duribe, hâzâ, eldirhem, bi Medinete Konya*” yazılmıştır.

3.2.4.2 IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde darp edilen sikkeler

Fotoğraf 32 (Fotoğraf Kars Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Katalog No: 27

Çap: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin çapı alınamamıştır.

Kalınlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ölçüleri alınamamıştır.

Ağırlık: Kars Müze Müdürlüğü'nde devam eden konservasyon çalışmaları nedeniyle sikkenin ağırlığı alınamamıştır.

Kesim Yeri/Tarihi: Madenşehir/H. 655 (1257)

Darp Yapan Sultan: IV. Rükneddin Kılıçarslan

Saltanat Dönemleri: 2. Saltanat Dönemi H. 655-663 (M. 1257-1264)

Yapıldığı Malzeme: Gümüş

Sikkenin Ön Yüzü: Sikkenin ön yüzünde “*Duribe Madenşehir El imam El Mustasım Billah Emir’ülmüminin sene hamse ve hamsin ve sittema’e*” yazılmaktadır. Yazıların tam ortasında kullanılan Rumi motifi, ortada bir düğümden çıkan iki kol şeklinde simetrik olarak tasvir edilmiştir. Rumi motifinin her iki yanında birer 6 kollu yıldız yer verilmiştir.

Sikkenin Arka Yüzü: Sikkenin arka yüzündeki dört sıra yazıda “*Es-Sultanü'l Azam Rükneddünya ve'ddîn Kılıçarslan bin Keyhüsrev berahin Emirü'l-Mü'minin*” yazılmaktadır. Bu yazılar daire oluşturan inci dizisi içerisinde yer almaktadır.

4. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Kars ve çevresi, tarih boyunca önemli ticari yollar üzerinde yer almıştır. Kafkasya ve Orta Asya üzerinden başlayan ticaret yolları, Anadolu topraklarının anahtarı durumunda olan Kars ve çevresinden başlayarak Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yayılmıştır¹⁷⁷. Anadolu topraklarında ticari yol güzergâhı kuzey yönde; Kars ile başlamış, Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu yönünü takip ederek Karadeniz limanlarına ulaşmıştır¹⁷⁸. Günümüzde Kars iline yaklaşık 45 km. uzaklıkta bulunan Ani Antik Kenti sınırlarından akan Arpaçay Nehri üzerinde kısmen ayakta kalmış olan İpek Yolu Köprüsü (9. yüzyıl)¹⁷⁹, bu ticari güzergâhın üzerindeki önemli geçiş yerlerindedir¹⁸⁰. Selçuklu Devleti'nin Antalya, Sinop ve Alanya şehirlerini fethetmesiyle Anadolu toprakları üzerinde yeni ticari güzergâhların açılması sağlanmıştır. Açılan bu yeni ticari güzergâhın bir tanesinin olan Alanya, Antalya, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum'un bulunduğu güzergâh üzerinden geçen yol ticari malları İran'a ve Gürcistan'a ulaştırmıştır¹⁸¹.

Bu güzergâh üzerinde yer alan tali yollardan birisi üzerinde 13. yüzyıla tarihlendirilen Ejder Kervansarayı, Musun Kervansarayı, Alacahan Kervansarayı bulunmaktadır. Ticaret yolları üzerinde yer alan bu kervansarayların Kars ve çevresinde yer almasının en büyük nedeni; Anadolu Selçuklu Devleti'nin doğu ve kuzey bölgeler arasında kurduğu ticaret sistemi olmalıdır. Kars ve çevresinde genel olarak satın alma yoluyla Kars Müzesi envanterine kazandırılan Anadolu Selçuklu sikkeleri bu güzergâh üzerindeki ticari faaliyetlerde kullanılmıştır. Bu durum devletin bu bölgedeki İpek Yolu güzergâhındaki ticarete hâkim olduğunun en önemli delilleri arasındadır.

¹⁷⁷ Günel, s. 113.

¹⁷⁸ Günel, s. 135.

¹⁷⁹ Cemal Sevindi, "Tarihi Anı Şehri'nin (Kars) Kuruluş ve Gelişim Süreciyle İlgili Coğrafi Bir Analiz", (Ed. Serhat Zaman, Ogün Coşkun), *Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015, s. 590.

¹⁸⁰ Temel, s. 13.

¹⁸¹ Kayaoğlu, s. 364.

Kars ve çevresindeki ticaret ağı üzerinde kullanıldığını düşündüğümüz Anadolu Selçuklu dönemine ait Kars Müze Müdürlüğü deposunda 27 adet sikkenin katalogları yapılarak üzerindeki yazılar ve tarihler okunmuştur. Bu sikkelerin 1 tanesi I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e, 9 tanesi Alâeddin Keykubad'a, 8 tanesi II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e, 6 tanesi II. İzzeddin Keykavus'a, 1 tanesi de IV. Rükneddin Kılıçarslan'a aittir. Bu sikkelerin dışında II. İzzeddin Keykavus, II. Alâeddin Keykubat ve IV Rükneddin Kılıçarslan'ın müşterek darp ettiği 2 tane sikkenin kataloğu yapılmıştır. Kataloglarını yaptığımız sikkelerde Kufi ve Sülüs hatlı yazılar kullanılmış. Genel olarak Kayseri, Sivas, Konya şehirlerinde darp edilmişlerdir. Sikkelerin ön yüzlerinde sultanın ismi, künyesi ve unvanı yer almış, arka yüzlerinde ise; Anadolu Selçuklu Devleti'nin bağlı olduğu halifenin ismi ve unvanına yer verilmiştir. İncelediğimiz sikkelerde tarih kısmı Divani rakamlarla belirtilmiştir.

4.1.SİKKELERİ ÜZERİNDEKİ SÜSLEMELER

Sikkelerde süsleme unsuru olarak 5, 6 ve 8 kollu yıldızlar, ay motifi, 7 gezegen tasviri gibi astrolojik simgelerle Rumi dalları, kare ve daire şekillerini oluşturan inci dizileri kullanılmıştır. Sikkelerde figür olarak I. Gıyaseddin döneminde süvari tasvirine, II. Gıyaseddin döneminde ise yürüyen aslan figürüne ve bunun üzerinde insan yüzü şeklinde tasvir edilen güneş motifine yer verilmiştir.

4.1.1. Figürlü süslemeler

Türk sanatında figürlü süsleme genel olarak insan, hayvan ve fantastik yaratıklar şeklinde görülmektedir. Türkler bozkır kültüründen geldikleri için hayvanlar yaşamlarında önemli bir yere sahiptir. Nitekim Türklerde hayvanlar; kuvvet, iyilik, güç, bereket ve hükümdarlık sembolleri olarak kabul edilmiştir¹⁸². Hayvan figürleri, Türklerde ilk olarak Hun ve Göktürklerde kullanılmaya başlanmıştır¹⁸³. Buna örnek olarak Hun dönemine ait Pazırık Kurganlarında (M.Ö. 5-

¹⁸² Tuğçe Gülhan, *Başlangıcından XIV. Yüzyıla Kadar Türk Sikkelerinde Hayvan Figürleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 46.

¹⁸³ Şenay Alsan, *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 18.

3. yüzyıl)¹⁸⁴ ele geçirilen keçe ve halı parçası üzerindeki hayvan figürleri gösterilebilir. Günümüzde Kırgızistan, Kazakistan ve Moğolistan sınırlarında Göktürk dönemine ait soyut insan şeklinde dikili olan taşlar üzerinde çok sayıda geyik, at, yabani domuz figürü bulunmaktadır. Bu geyik figürlerinde görülen Göktürk hanlarına ait damgalar ölümsüzlük simgesi şeklinde yorumlanmıştır¹⁸⁵. Ayrıca 6. ve 8. yüzyıla tarihlenen Göktürk dönemi bir gümüş kase üzerinde av sahnesi olarak figürlü süslemeler bulunmaktadır¹⁸⁶. Göktürklerden sonra M.S. 745¹⁸⁷ tarihinde kurulan Türk devletlerinden olan Uygurların, Budizm ve Manihaizm dinini kabul etmeleri sanatlarında kullanıldıkları hayvan figürlerinde üslup olarak farklılıklar meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Uygur dönemine tarihlenen Hoton Levhalarında, hanı temsil eden figürün elindeki kadehte karakuş figürü ile Hoço Mabedi'nin tavanındaki çift başlı kartal resmi hayvan figürlerinin kullanıldığı en güzel örneklerdir¹⁸⁸. Orta Asya Türk sanatında görülen hayvan figürlerinin kaynağının şaman kültü, totem ve astroloji olduğu belirtilmiştir¹⁸⁹.

8. yüzyılda Sasani ve Erken Hristiyan sanatından etkilenen Emeviler, sanatlarında hayvan figürleri kullanılmışlardır. 9. yüzyıla gelindiğinde Abbasiler döneminde kullanılan figürlü süslemelerin Orta Asya üslubundan etkilendiği görülmektedir¹⁹⁰. Buna örnek olarak 908 ve 932 yılları arası Abbasi Halifeliği yapan Muktesir'in adına kestirilen ve üzerinde bağdaş kurmuş, elinde kadeh taşıyan Orta Asya Türk-Budist üslubundaki sikke gösterilebilir¹⁹¹.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra kurdukları Gazneli, Büyük Selçuklu, Karahanlı devletlerinin sanatlarında Orta Asya sanatında kullanılan "S"

¹⁸⁴ Yaşar Çoruhlu, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Salim Cöhece, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın (Ed), 38. ICANNAS, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 1055.

¹⁸⁵ Lale Avşar İskenderzade, "Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24 (2010), s. 257.

¹⁸⁶ Aydoğdu, s. 479.

¹⁸⁷ Aida Arghavanian, *Karşılaştırmalı At figürleri*, (Sanatta Yeterlilik Tezi), Hacettepe Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2017, s. 27.

¹⁸⁸ Sümeyya Çelik, *İslam Öncesi Türk Sanatında Bazı Hayvansal ve Bitkisel Kültür Öğeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007, s. 19.

¹⁸⁹ Ayşe Pamuk, N. Rengin Oyman, "Türk Çini Sanatında Kullanılan Hayvansal Figürlerin Seramik Yüzeyler Üzerinde Üç Boyutlu Uygulanması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 17 (Mayıs/Haziran 2016), s. 3.

¹⁹⁰ Alsan, s. 19.

¹⁹¹ Ulaş Türe Sivrioğlu, "Ortaçağ İslam Sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans Etkisi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2 (Mayıs 2014), s. 8.

kıvrımlar, sspiriral şekiller, hayvan mücadele sahneleri, insan figürüyle bir arada ve tek başına kullanılan hayvan figürleri görülmektedir. Karahanlı dönemine tarihlenen Ebul Muzaffer Behramşah tarafından yaptırılan Tirmiz Sarayı'nda tuğla hamurundan yapılmış kuşlar, süvariler, iki gövdeli tek başlı aslan gibi tasvirler Türklerde hayvan üslubunun kullanıldığı en güzel örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹². Gazneli Sultanı I. Mesud döneminde (1030-1041) inşa edilen Leşkeri Bazar Sarayı'nın taht odasında 44 adet asker ve şahin figürü bulunmaktadır. Bu asker figürlerinin giyim kuşamı Orta Asya Türk üslubunda olup Türk sanatının en güzel figürlü süslemeleri arasındadır¹⁹³. Figürlü süsleme Büyük Selçuklu saraylarında av, dans, taht sahnelerinde kullanılmıştır. Büyük Selçuklu döneminde saraylar dışında kullanılan figürlü süslemeler gezegen burç tasvirleri, sfenks, siren, çift başlı kartal, ejder, fantastik yaratıklar, tavus, arslan, kartal ve insan şeklinde kendini göstermiştir¹⁹⁴. İnsan şeklindeki figürlü süslemeye örnek olarak günümüzde Kars Müzesinde bulunan ve 12. ve 13. yüzyıl Büyük Selçuklu devrinde tarihlenen lüster tekniği ile yapılmış bir tabağın göbek kısmında yer alan "saraylı aşıklar" betimlemesi gösterilebilir¹⁹⁵.

Büyük Selçuklu Devleti ile aynı dönemde ve sonrasında varlığını sürdüren devlet ve beyliklerden olan Zengi, Artuklu, Danişmendli, Saltuklu, Eyyubi, Memlük ve Anadolu Selçuklu dönemlerinde darp edilen sikkeler üzerinde figürlü süslemelere yer verilmiştir. Bu figürlü süslemeler genel olarak hükümdar, ay, at, aslan, süvari, aslan üzerine binmiş hükümdar, Şir ü Hurşit, kentauros, melek, kartal şeklindedir¹⁹⁶. Türk sanatında büst şeklinde hükümdar figürlerine örnek olarak Eyyubi, Zengi ve Artuklu sikkeleri (Fotoğraf 33)¹⁹⁷; kentaur figürüne örnek olarak Artuklu dönemine

¹⁹² Gülhan, s. 48.

¹⁹³ Gönül Öney, "Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 125.

¹⁹⁴ Muhammet Görür, "Beylikler Dönemi Mimarisinde Figürlü Süsleme", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.8, s. 87.

¹⁹⁵ Yusuf Çetin, "Kars Müzesi'nde Bulunan Büyük Selçuklu Dönemine Ait Figür Bezemeli Bir Çini Tabağın İkonografik Çözümlemesi", *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (02-05 Kasım 2016), Sakarya.

¹⁹⁶ Aydoğdu, s. 473.

¹⁹⁷ Aydoğdu, s. 474.

tarihlenen bazı sikkeler¹⁹⁸ (Fotoğraf 34); aslan figürüne örnek olarak ta Eyyubi, Memlûklü ve Anadolu Selçuklu döneminde darp edilen sikkeler gösterilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti, Orta Asya ve İç Asya'da doğan ve gelişen hayvan üslubunu Anadolu'ya getirmiş ve Anadolu'da var olan diğer sanat üsluplarıyla sentezleyerek kendi sanat anlayışını oluşturmuştur¹⁹⁹. Nitekim sikkeler dışında birçok sanat dalında kullanılan figürlü süslemeler Anadolu Selçuklu dönemine tarihlenen bir aynanın üzerinde süvari şeklinde kendini göstermektedir²⁰⁰ (Fotoğraf 35). Anadolu Selçuklu mimarisinde de kullanılan figürlü süslemeye örnek olarak Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde yer alan Melek figürü²⁰¹ (Fotoğraf 36) ile Kubadabad Sarayı (1226-1236)²⁰² duvarlarında yer alan çinilerinde görülen tavşan, tilki, aslan, oğlak vb. hayvanlar gösterilebilir²⁰³.

Katalogunu yaptığımız sikkeler üzerinde I. Gıyaseddin döneminde, süvari tasvirine, II. Gıyaseddin döneminde ise; yürüyen aslan figürüne ve bunun üzerinde insan yüzü şeklinde tasvir edilen güneş motifine yer verilmiştir (Katalog 1-12-13-14-15-16-17.).

4.1.1.1. Süvari figürü

Kars Müzesi Müdürlüğü deposunda katalog olarak seçtiğimiz 1 adet sikke I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine tarihlendirilmiş olup bu sikkenin ön yüzünde kabartma tekniği ile işlenen elinde kılıç tutan süvari figürü bulunmaktadır (Katalog 1). Sikkenin arka yüzünde ise; sultanın ismi, künyesi ve unvanı yazılmıştır. Kuruluş döneminde çokça örneği bulunan süvari tasviri, Türkler için son derece önemli bir anlam taşımaktadır²⁰⁴. Çünkü Türkler tarih sahnesine at ile çıkmış bir millettir²⁰⁵. Türk devletlerinde ata büyük derecede önem verilmiş, hükümdarlar ve alplar

¹⁹⁸ Aydoğdu, s. 485.

¹⁹⁹ Gülhan, s. 49.

²⁰⁰ Akkaya, s. 516.

²⁰¹ Akkaya, s. 518.

²⁰² Mine Erdem, *Kubad-Abad Saray Çinilerindeki Hayvan Motiflerinin İkonografisi, Simgesel Anlamı ve Günümüz Seramiğinde Yorumları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s. 30.

²⁰³ Sarıhan, s. 387.

²⁰⁴ Şahin, s. 157.

²⁰⁵ Emel Esin, *Orta Asyadan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 257.

öldüğünde at ile gömülmüşlerdir²⁰⁶. İslamiyet’le tanışmadan evvel Şamanizm’e inanan Türklerde yapılan törenlerde Şaman’ın göklere at tarafından çıkarılacağına inanılarak at kutsallaştırılmıştır²⁰⁷. Ayrıca Türklerde at; savaşçının en yakın dostu²⁰⁸, güç sembolü²⁰⁹, kazandıkları savaşlarda zaferin ve yiğitliğin nişanesi²¹⁰, beylik timsali ve taht sembolü olarak görülmüştür²¹¹. Bu nedenle de sikkelerde kullanılan süvari tasvirinin güç ve hükümdarlığın alameti olmalıdır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine tarihlenen sikkenin ön yüzünde kabartma tekniği ile işlenen elinde kılıç tutan süvari figürünün benzer örneklerine; Göktürk zamanında 618-630 tarihleri arasında Tun Yabgu Kağan’ın darp ettiği iki adet sikkenin ön yüzünde rastlanılmaktadır²¹². Bu sikkelerde bir tanesinde süvari tasviri sağa doğru hareket halinde, başında sivri uçlu başlığı ile elinde ok ve yay tutarak tasvir edildiği görülmektedir (Fotoğraf 37). Göktürk dönemine tarihlenen bu sikke ile I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanındaki sikke arasında üslup farklılıkları bulunmaktadır. Göktürk zamanında hükümdar olarak tasvir edilen süvarinin başında bulunan sivri uçlu başlığın, Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle sarık halini aldığı görülmektedir (Katalog 1). Yine süvari tasvirine benzer örnekler; Anadolu Selçuklu Devleti’nin hükümdarlarından olan II. Rükneddin Süleyman Şah, I. ve II. Kılıçarslan döneminde darp edilen sikkelerin ön yüzlerinde rastlanılmaktadır (Fotoğraf 38-39). II. Kılıçarslan ve II Süleyman Şah tarafından darp edilen sikkelerde süvari olarak betimlenen hükümdarın elinde kılıç yerine mızrak bulunmaktadır.

Türklerde ve Anadolu Selçuklu Devleti’nde süvari tasviri yalnızca sikkelerde kullanılmamış, birçok sanat dalında bu tasvir kullanılmıştır. 1226-36 yılları arasında inşa edilen Kubadabad Sarayı’na ait bir çinide dört nala koşar vaziyette bir at tasvir edilmiş olup yine bu sarayın duvarlarında alçıdan süvari rölyefi bulunmaktadır²¹³ (Fotoğraf 40). Bu tasvirin başka bir örneği de Konya Alâeddin Sarayı alçı

²⁰⁶ Savaş Maraşlı, Türk Alp Geleneğinin Ortaçağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları, *Siberian Studies (SAD)*, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 21.

²⁰⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s.173.

²⁰⁸ Emel Esin, *Orta Asyadan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 262.

²⁰⁹ Maraşlı, s. 18.

²¹⁰ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 174. Ahmet Çaycı, *Mitoloji ve Din*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012, s. 121.

²¹¹ Gülhan, s. 55.

²¹² Gülhan, s. 108-109.

²¹³ Maraşlı, s. 31.

süslemelerinde bir firiz parçası üzerinde, elinde mızrak ve kılıç tutan süvari şeklinde kendini göstermektedir (Fotoğraf 41).

Süvari figürü Hristiyanlık ikonografisinde St. George'nin (Aya Yorgi) şeytan ile mücadelesiyle özdeşleştirilmiştir. Bu mücadelede mızraklı olarak atın üstünde yer alan St. George (Aziz Yorgi), bir ejderhayı öldürürken tasvir edilmektedir. (Fotoğraf 42) St. George Hristiyanlık'ta beyaz atlı, savaşçı bir aziz olarak bilinmektedir²¹⁴. Bazı araştırmacılara göre Hristiyanlığı yayarken bazı araştırmacılara göre de; Hristiyanlığı reddetmediği için şehit edildiğine inanılan St. George Hristiyanlık'ta efsaneleşmiştir²¹⁵. Ayrıca St. George Hristiyanlık öncesinde bereketin temsili olan "Green Man" yani yeşil adam isimli bir tanrı ile ilişkilendirilmiştir²¹⁶. Yeşil adam kültü bazı ülkelerde; yeniden doğuşu, baharın başlangıcını, ölümsüzlüğü temsil etmektedir²¹⁷. 9. yüzyıldan önce Müslüman halkların inançlarına da giren St. George Orta Doğu Müslüman halkları arasında; "Cercis", "Curcis" veya "Circis" nebi olarak tanınmaktadır²¹⁸. Müslümanlık'ta "Cercis" ile ilgili geçen hikâyeler Vehb b. Münebbih'e dayanmaktadır²¹⁹. Tarih kitaplarında "Circis" ile ilgili şöyle anlatılmıştır: *"Cercis, Filistinli olup Havarilerin sonuncularına yetişmiş samimi bir Hristiyan'dır. O dönemlerde Musul ve Suriye'de hüküm süren Dadan (Roma imparatoru Diocletian), putperest bir kral olup insanları Apollon'a tapmaya zorlamakta ve bunu kabul etmeyenleri de cezalandırmaktadır. Cercis; kralı, tek tanrıya inanmaya davet eder, fakat kral buna inanmayıp ona türlü işkenceler yaptırır. Rivayete göre; bir melek gelip Cercis'e: "Bu işkencelere dayan. Kral seni dört kez öldürecek, ben ise seni üç kez dirilteceğim ve dördüncüde şehitlik mertebesine erdireceğim" der. Kral, onu üç defa öldürür ve o yine dirilir. Bu arada olayları duyan binlerce kişi Cercis'in dinine girer ki bunların arasında kralın karısı da bulunmaktadır. Kral daha fazla sinirlenir ve tüm insanların öldürülmesini emreder. Bunun üzerine Cercis, tanrıya dua eder ve kendi canının alınmasını ve*

²¹⁴ Sadullah Gülten, "Hızır İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 83 (2017), s. 89.

²¹⁵ Gülten, s. 89.

²¹⁶ Dursun Ali Aykıt, "Müslümanların ve Hristiyanların Ortak Ziyaretgahlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII Sayı: 1 (2013), s. 125.

²¹⁷ Aykıt, s. 125.

²¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "XIII-XV.YY.da Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimleri ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü" *Bellekten*, Cilt: LV, Sayı: 214 (1991 Aralık), s. 666.

²¹⁹ Günay Tümer, "Circis", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, VIII, s. 26.

*inanmayanların cezalandırılmasını ister. Ardından da tanrı, inanmayanları bir afetle helak eder*²²⁰.

1071 yılından sonra Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türkler ile Hristiyanlar arasında evliya ve aziz kültürleri konusunda etkileşimler olmuştur²²¹. Bu etkileşim Anadolu'da "Circis Nebi" ile St. George arasındaki bağın bir devamı olarak Türklerde Hızır İlyas kültüründe görülmektedir²²². Hızır kelimesi Arapça'da yeşil anlamını taşımaktadır²²³. Müfessirler Keyf Süresi'nde Hızır adında bir kişiliğin bulunduğu konusunda yorumlamalar yapmaktadırlar. Anadolu geleneğinde gri atın üzerinde hayal edilen Hızır'ın; ölümsüzlüğü, bereketi, yeşili sembolize etmesi, Kudüs yakınlarındaki Lydda ile ilişkilendirilmesi ve Anadolu'da 6 Mayıs'ta yapılan kutlamalar Hızır İlyas ile St. George arasında bir bağ olduğunun göstergesi sayılmaktadır. Nitekim St. George'nin ölüm tarihi olan 6 Mayıs 303 tarihi Hristiyanlarda kutlanmasının yanı sıra Türklerde de Hıdırellez yani Hızır-İlyas kültürünün kutlama tarihleri aynıdır. Günümüzde Sivas Arkeoloji Müzesi'nde yer alan bir pano üzerinde St. George'nin (Aya Yorgi) şeytan ile mücadelesine benzer süvari ve ejderha mücadelesi yer almaktadır. Bu mücadelede süvari elinde bulunan mızrağı, atın ayakları altında bulunan ve başını yukarı doğru kaldırmış, düğümlü gövdeye sahip ejderhanın açılmış ağzına saplamaktadır. Bu sahne dışında aslan, tavşan, geyik ya da boğa olabilecek bir hayvan panoda yer almaktadır. Sahnedeki konunun işleniş tarzı ve süvarinin kıyafetleri Orta Asya süvari betimlemeleri arasında büyük benzerlik dikkati çekmektedir²²⁴. St. George figürünün Türk İslam sanatında bulunulduğu örneklerden biride 1132-1168 yılları arasında Saltuklu Emirliği yapan İzzeddin Saltuk b.Ali adına kesilen sikkede görülmektedir²²⁵.

St. George'nin ejder ile mücadelesine benzer sahneler Anadolu Selçuklu sanatında da kendine yer bulmuştur. Buna örnek olarak Konya Alâeddin Sarayı'ndaki alçı kabartma üzerindeki süvarinin, ejder ile mücadelesi gösterilebilir. Bu mücadelede süvari, elindeki mızrağı ile atın ayağı altında boylu boyunca uzanan

²²⁰ Tümer, s. 26.

²²¹ Aykıt, s. 127.

²²² Aykıt, s. 129.

²²³ Selahattin Döğüş, "Anadoluda Hızır İlyas Kültü ve Hıdırellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 74 (2015), s. 79.

²²⁴ Maraşlı, s. 38.

²²⁵ Türe Sivrioğlu, s. 9.

ve başını yukarı kaldırmış ejderi öldürmeye çalışmaktadır²²⁶. Ayrıca St. George ile aralarında bağ olduğu düşünülen Hızır İlyas Kültü, Anadolu Selçuklu Devleti'nde 13. yüzyılda yaşanan en büyük olaylardan olan Babai İsyanı'nda Baba İshak'ın atlı-savaşçı olarak özdeşleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra, 14. yüzyılda Rum Abdalları ve 15. yüzyılda Bektaşî dervişleri Anadolu ve Rumeli fetihleri sırasında İslami propaganda aracı olarak Aya Yorgi'nin belirtilen özelliklerinden faydalanıp onu kendi atlı-savaşçı şeyhleriyle de özdeşleştirmişlerdir²²⁷.

4.1.1.2. Şir ü Hurşid figürü

Kars Müze Müdürlüğü'nün deposunda yer alan Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarlarından olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait sikkelerde görülen “Şir ü Hursit” tasvirindeki aslan figürünün Türk sanatına Budizm'le birlikte görüldüğü dile getirilmişse de Pazırık Kurganı'ndan çıkan eserlerde aslan-grifon tasvirlerinin bulunması Türklerin bu tasvirleri daha önceden tanıdığını göstermektedir²²⁸. Türk Budist sanatında aslan tasviri; beyaz, kırmızı, kara, sarı renklerde tasvir edilmiş olup bu renklerin yön ve renk simgeçiliği ile ilgili olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiştir²²⁹. Orta Asya Türk sanatında aslan figürü; eğri kesim tekniği kullanılarak stilize edilmiş bir biçimde İskit hayvan üslubu tarzında karşımıza çıkmaktadır²³⁰. Orta Asya Türk sanatında aslan figürünün kuyruğunun ejderha kuyruğu ve palmet motifi ile biten örnekleri olduğu gibi; aslan ile bir başka hayvanın karışımı olan stilize edilmiş varlık şeklinde de görmek mümkündür²³¹. Çin kaynaklarında Türk beylerinin bazılarının aslanlı tahta oturduğu konusunda belgeler mevcuttur²³². Ayrıca Orhun Kitabelerinin bulunduğu yerde aslan heykellerinin

²²⁶ Maraşlı, s. 33.

²²⁷ Ocak, s. 670.

²²⁸ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 169.

²²⁹ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 170.

²³⁰ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, s. 32.

²³¹ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, s. 32.

²³² Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 170.

dikildiği bilinmektedir²³³. Yine bir Türk kavmi olan Tuna Bulgarlarına ait Pliska’da yapılmış kazılarda, kalenin kapılarında aslan heykeli bulunmuştur²³⁴.

Türk sanatında görülen aslan figürü; savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudretin simgesi dışında sarayları, şehirleri, kaleleri ve hükümdarların tahtını kötülükten, düşmandan koruyan bir unsur gibi koruyucu bir tılsım olarak da kullanılmıştır²³⁵. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonrada aslan figürünün anlamı değişmemiş, Orta Asya’da yüklenen anlamlar devam ettirilmiştir. Gazneli Devleti dönemine ait Gazne Sarayı’nda yer alan kabartmada aslan tasvirlerinin Türk İslam sanatında ilk örneklerini görmekteyiz. Bu aslan kabartmaları İskit stilinde tasvir edilmiştir. Gazne Sarayı’nda bir başka kabartma örneğinde; kanatsız ve kanatlı aslan tasvirleri Selçuklu örneklerine benzer bir şekilde tasvir edilmiştir²³⁶. Bu kabartmaların benzer örneklerine Orta Asya’da Göktürk çağından kalma Koçkar Hazinesi’ndeki arabesklerde bulmak mümkündür. Yine bir Türk İslam Devleti olan Karahanlı Devleti’ne ait bir sarayın alçı kabarmalarında tek başlı ve çift gövdeli aslanlar stil ve teknik bakımından “Avrasya Hayvan Sitaline” benzemektedir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin mimarisinde görülen aslan başlı çörtlenler daha önce İran Selçuklularının seramik, bronz eserlerinin ayak ve kulplarında süs olarak kullanılmıştır²³⁷. Bunun dışında aslan figürü İran Selçuklularında; tahtın iki yanında kahramanlık yiğitlik anlamlarının yanı sıra tahtı ve hükümdarı kötülüklerden koruyan tılsım yerine geçmiştir. Orta Asya’da Pazırık Kurganı’nda çıkan keçenin üzerindeki grifon-geyik mücadelesi Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra üslup değişikliğine uğrayarak aslan boğa mücadelesi haline dönüşmüştür. 1091 yılında Selçuklu sultanı Melikşah’ın emri ile inşa edilen Diyarbakır Ulu Cami’nin²³⁸ güneyindeki avlu giriş kapısının kemerinin sağında ve solunda yer alan aslan boğa

²³³ Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul 2015, s. 598. Yusuf Çetin, “Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası içindeki Yeri ve Önemi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XXII, s. 479.

²³⁴ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, s. 32.

²³⁵ Çoruhlu, *Türk Mitolojinin Ana Hatları*, s. 169. Yusuf Çetin, “Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası içindeki Yeri ve Önemi”, s. 478.

²³⁶ Gönül Öney, “Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 131.

²³⁷ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, s. 34.

²³⁸ Mehmet Top, “Diyarbakır Ulu Cami ve Müştemilatı”, (Ed. İrfan Yıldız), *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları-3, Diyarbakır 2011, s. 187.

mücadelesi Türk sanatının en güzel örneklerindedir (Fotoğraf 43). Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan Anadolu Selçuklu Devleti dönemine tarihlenen Kayseri Döner Kümbet (13. yüzyılın sonları) 'te hayat ağacının altında Orta Asya üslubunda tasvir edilen iki aslana yer verilmiştir. İslamiyet sonrasında da hayat ağacı motifinin Türklerde kullanılması ve bu hayat ağacı motifinin altında bekçi olarak aslan tasvirlerine yer verilmesi; Orta Asya şaman kültürün etkisinin varlığını göstermektedir²³⁹. Kümbet mimarisi dışında Anadolu Selçuklu Devri'nde aslan tasviri medreselerde, hanlarda, camilerde, kervansaraylarda, camilerde kullanılmıştır. Bu dönemden sonra Türk sanatında azalarak devam eden aslan tasvirinin kabalaşarak dejenere bir karakter kazandığı görülmektedir.

Türklerde aslan tasviri etkileri, edebiyatta da kendisini göstermiştir. Bir Türk dervişi olan Sarı Saltuk Dede'nin kaleme aldığı Saltukname'de aslan “Şir” ve “Kağan” isimleriyle anılmıştır. Saltukname dışında Hamse-i Nizami de Sasani hükümdarı olan Behram Gur'un iki aslanı yenerek tacını aldığı sahneye yer verilmiştir²⁴⁰ (Fotoğraf 44).

Türk sanatında aslan tasvirleri edebiyat, el sanatları ve mimari dışında sikkelerde de kendisini göstermiştir. Bir Türk devleti olan Gaznelilerin hükümdarı olan Sebüktekin tarafından darp edilen sikkede; sağa doğru hareket eden aslanın kuyruğu başına kadar uzanacak şekilde uzun olarak tasvir edilmiştir²⁴¹ (Fotoğraf 45). Suriye Selçuklu Devleti sikkelerinde görülen aslan figürü yine sağa doğru hareket halinde, kuyruğu yukarıda “Avrasya Hayvan üslubunda” tasvir edilmiştir²⁴² (Fotoğraf 46). Ancak Gazneli sikkelerinde aslanın başına kadar uzanan uzun kıvrımlı kuyruk biçimi Suriye Selçuklularda kısa ve yukarı doğru bir biçimde kullanılmıştır. Artuklu sikkelerinde de yürür vaziyette bulunan aslanın üzerine binen hükümdar hücum vaziyetinde tasvir edilmiştir²⁴³ (Fotoğraf 47). Eyyûbi sikkelerinde kullanılan aslan tasviri başı yana eğilmiş, oturur vaziyettedir (Fotoğraf 48). Memlüklü sikkelerinde

²³⁹ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, s. 36.

²⁴⁰ Gülhan, s. 64.

²⁴¹ Gülhan, s. 150.

²⁴² Gülhan, s. 162.

²⁴³ Akkaya, s. 513.

kullanılan aslan figürü diğer Türk Devlerinde kullanıldığından farklı olarak tasvir edilmiştir. Burada aslan figürü küçük bir kedi izlenimi vermektedir²⁴⁴ (Fotoğraf 49).

Kars Müzesi'nde bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi sikkeleri üzerinde yapılan incelemede iki farklı grup üzerinde “Şir ü Hurşid” figürünün olduğu tespit edilmiştir. Birinci grup sikkelerde arka yüzde bulunan yazıların sülüs hatla yazıldığı ve bu sikkelerin de Konya'da darp edildiği tespit edilmiştir (Katalog 12-13-14-15). Konya'da basılan bu sikkelerin ön yüzünün ortasında “Şir ü Hurşid” olarak bilinen, Orta Asya Hayvan Üslubu özelliklerine uygun olarak yürür vaziyette, ön ayaklarından birini yukarı doğru kaldırmış ve kuyruğu yukarı doğru kıvrılmış bir aslan²⁴⁵ ile bu figürün üzerinde insan yüzüne benzeyen güneş motifi yer almaktadır. Bu gruba giren sikkelerin ön yüzünde yer alan figürlü bezemeler kendi içerisinde karşılaştırıldığında güneş motifinin ışınlarının çıktığı kollar, yürüyen aslan figürlerinin karın yapıları ve boyunlarındaki yeşiller, kuyruk biçimleri, aslanların yürüyüşlerinin farklı şekilde tasvir edildiğini söylemek mümkündür. Aynı darphanede basılan sikkeler üzerindeki tasvirlerde üslup farklılıklarının bulunması, bu dönemdeki sikkelerin birden çok kalıplarda basıldığı gerçeğini de ortaya koymaktadır²⁴⁶.

İkinci grup sikkelerin ön yüzü birinci grup sikkelerin özelliklerini taşımaktadır. Ancak, sikkelerin arka yüzeyinde yer alan yazılar Kufi hatlı olarak yazılmıştır. Kufi hat kullanılarak yazılan sultan ve unvanının etrafı dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınması, ikinci grup sikkelerin birinci grup sikkelerden farklı olan özelliklerindedir (Katalog 16-17). Ayrıca ikinci grup sikkeler Sivas'daki darphanelerde basıldığı, sikkeler üzerindeki tarih ve yazı karakterinden de anlaşılmaktadır.

Kars Müzesi'nde bulunan II. Gıyaseddin zamanına ait sikkelerin en önemli özelliklerinden birisi ön yüzlerinde bulunan “Şir ü Hurşit” tasviridir. Bu tasvir II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkelerini, diğer sultanların sikkelerinden ayıran en önemli özelliktir. “Şir ü Hurşid” Farsça bir kelime olup “şir” *aslan*, “hurşid” kelimesi

²⁴⁴ Akkaya, s. 513.

²⁴⁵ Hamza Gündoğdu, *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1979, s. 449.

²⁴⁶ Yusuf Çetin, Mesut Özyayın, “Kars Müzesinde Bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sikkeleri”, *Social Sciences Studies Journal*, Cilt: 4, Sayı: 23 (2018), s. 4610.

ise güneş anlamına gelmektedir. Bu tasvirin kaynağına inildiğinde kökeninin İran ve Mezopotamya coğrafyası olduğu, astrolojik ve dinsel anlamları ile bu coğrafyalardaki uygarlıkların inançlarında önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır²⁴⁷.

Ortaçağ Anadolu Türk-İslam mimarisinde yaygın kullanılan bu motifin ilk örneklerinden birisi 1147 tarihli Artuklu Dönemi'ne ait Silvan Malabadi Köprüsü üzerinde yer almaktadır²⁴⁸. Köprü'nün geniş kemer açıklığının dayandığı ayaklardan biri üzerinde, dikdörtgen bir pano içerisinde yer alan “Şir ü Hurşid” tasviri yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Aslan figürünün üzerinde bir daire içinde tasvir edilen güneş motifi tahrip olmasına rağmen kalan izlerden insan yüzlü olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 50).

Bir diğer örnek ise; 1164 tarihinde Musul Atabekleri döneminde inşa edilen Cizre (Yafes) Köprüsü üzerinde bulunmaktadır. Harap haldeki köprü'nün sekizgen ayağı üzerinde yer alan gezegen ve burç tasvirleri arasında yer alan “Şir ü Hurşid” tasvirindeki aslan figürü Aslan burcunu, insan yüzlü güneş ise güneşi temsil etmektedir²⁴⁹. Günümüzde güneşin bulunduğu üst pano tahrip olmuş, sadece ışınların küçük bir bölümü görülebilmektedir. Ancak eski fotoğraflardan kompozisyonun tamamını görmek mümkündür (Fotoğraf 51).

Ortaçağ Anadolu Türk-İslam mimarisinde bu tasvirin farklı kompozisyonlarla da uygulandığı görülmektedir. Silvan Kalesi'nde Eyyubiler dönemine ait Aslanlı Burç (1203) olarak bilinen burcun üzerinde “Şir ü Hurşid” iki aslanın ortasına yerleştirilen insan yüzlü güneş şeklinde tasvir edilmiştir²⁵⁰ (Fotoğraf 52).

Anadolu'da “Şir ü Hurşid” tasvirinin en güzel örneği II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 1238-39 tarihinde inşa edilen Burdur Bucak'taki İncir Han'ın taç kapısının iki yanında karşımıza çıkmaktadır²⁵¹. II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi

²⁴⁷ Hayrunnisa Turan, “Şir Ü Hürşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10 Sayı:51 (Ağustos 2017), s. 446.

²⁴⁸ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 91.

²⁴⁹ Katharina Otto-Dorn, (1978/79). “Figural Stone Reliefs On Seljuk Sacred Architecture In Anatolia”, *Kunst des Orients*, Vol. 12, H. ½, pp. 103-149.

²⁵⁰ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, *Anatolia (Anadolu)Dergisi*, Sayı: 13, s. 28.

²⁵¹ Rahmi Hüseyin Ünal, “İncir Hanı”, (Ed. Hakkı Acun), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 308.

sikkeleri üzerinde yer aldığı gibi tasvir edilen “Şir ü Hurşid” yapının banisi olan sultanın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 53).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemindeki “Şir ü Hurşid” tasvirinin ikonografik anlamı üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki II. Gıyaseddin’in karısına çok düşkün biri olduğu, kendisini aslan, Gürcü asıllı eşini de (Tamara) güneş şeklinde tasvir ettiği görüşüdür²⁵². Bu subjektif görüşün yanı sıra ikinci görüş II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in aslan ve güneşi gücün, şecaatin ve zaferin sembolü anlamında kullanmış olmasıdır²⁵³. Selçuklu sultanlarının sikkeleri üzerinde şecaatin, gücün, zaferin sembolü olarak astral ve zoomorfik referanslar kullandıkları bilinmektedir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in de bu amaçla güneş-aslan ikilisini ongun olarak kullanması daha akla yakın gelmektedir²⁵⁴.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi ve Ortaçağ Anadolu Türk sanatındaki diğer “Şir ü Hurşid” tasvirleri ile İran coğrafyasında kullanılan “Şir ü Hurşid” tasvirleri arasında kompozisyon olarak farklılıklar bulunmaktadır. Anadolu örneklerinde yürüyen aslanın üzerindeki güneş yuvarlak biçimli ve ışık saçan şekilde tasvir edilirken İran örneklerinde aslanın üzerinde ışık saçan güneş motifi yeni doğar vaziyette, yani yarım şeklinde tasvir edilmiştir²⁵⁵ (Fotoğraf 54).

4.1.1.3. İnsan yüzlü güneş

İnsan yüzünün güneş şeklinde tasvir edilmesi; Türk sanatında Orta Asya geleneğinden gelmiştir²⁵⁶. Okunyevev devri taş oymasındaki güneş tasviri bunu kanıtlar niteliktedir²⁵⁷ (Fotoğraf 55). Ayrıca insan yüzlü güneşin eski Türklerde Şamanizm inancında olduğunu, Saymalı Taş bölgesinde yer alan güneş yüzlü şamanlardan da anlaşılmaktadır²⁵⁸.

²⁵² Eser, s. 241.

²⁵³ Çetin, Özaydın, s. 4612.

²⁵⁴ Gündegül Parlar, “Ortaçağ Figürlü Sikkelerinin Taşıdığı Anlamlara Bir Bakış”, *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi*, Sayı: 13 (2015), s. 13, Çaycı, s. 91.

²⁵⁵ Hayrunnisa Turan, s. 445.

²⁵⁶ Gülgün Yılmaz “Ayasuluk Seramiklerinden Örneklerde Orta Asya Türk Sanatından Etkiler”, Ela Taş (Ed.), *Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazuları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Kitabı*, C.2, Sakarya Üniversitesi Yayınları Sakarya 2017, s. 362.

²⁵⁷ Gülgün Yılmaz, s. 362.

²⁵⁸ Anıl Yılmaz, “Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy(Şenlik) Sahneleri Üzerine”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXVIII/1 (2013), s. 226-227.

İnsan yüzlü güneş Türk sanatında gezegen ve burç tasvirlerinde, sikkelerin üzerinde, mimaride, minyatürde, küçük el aletlerinde kullanılmıştır. İnsan yüzlü güneş motifinin gezegen ve burç tasvirlerindeki örnekleri Büyük Selçuklu ve Memlûklü dönemine ait birer kâsede görmek mümkündür. Bu kâselerin ikisinde de insan yüzlü güneş tasvirinin etrafından madalyonlar içerisinde alınmış altı gezegen yer almaktadır. İnsan yüzlü güneş ise bu altı gezegenin tam ortasında etrafına ışık saçarak vaziyette yedinci gezegen olarak yer almaktadır. Bir diğer örnekte Kopenhag'da David Koleksiyonu'nda yer alan bir tabağın etrafında burçları simgeleyen bağdaş kurarak ellerini yukarı doğru kaldıran insan figürlerinin tam ortasında sekizinci gezegen olarak insan yüzlü güneş motifi yer almaktadır²⁵⁹.

Bu motifin Türk sanatında kullanıldığı alanlardan biride sikkelerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi sikkelerinde insan yüzlü güneş, aslan tasvirinin sırtının üstünde tam yuvarlak bir şekilde yer almaktadır. Artuklu hükümdarı olan II. Necmeddin Alp'in 1298 yılında darp ettiği bir sikke örneğinde kullanılan insan yüzlü güneş motifi sikkenin tüm yüzeyini kaplamakta olup ışınları benek formunda tasvir edilmiştir²⁶⁰.

Mimaride de örneklerine rastladığımız insan yüzlü güneş tasvirinin en güzel örneği 13. yüzyıl Selçuklu eserlerinden olan Kubadabad Sarayı'nın sekiz kollu yıldız şeklindeki bir çini panosunda rastlanılmaktadır. Çinide kullanılan insan yüzlü güneş motifinde görülen yüz yapısı kalın kaşlı, badem gözlü, küçük ağızlı olarak tasvir edilmiş olup yanaklarda nokta şeklinde dövmeler bulunmaktadır²⁶¹. Bu dövmeler Selçuklu sanatında asaleti simgelemektedir²⁶². İnsan yüzünü içerisinde bulunduran güneş ise aydınlığı, iyiliği ve gücü sembolize etmektedir²⁶³. Özbek hanlarının Askerî valisi olan Yalangtuş Bahadır tarafından imam Kulu Han için mühendis Hakkâk İşan'a ve mimar Abdülcebbâr'a inşa ettirdiği medresenin²⁶⁴ taç kapısının kemer alınlığında karşılıklı olarak yerleştirilen iki aslanın sırtında yeni doğar vaziyette İran

²⁵⁹ Gönül Öney, "Büyük Selçuklu Seramik Sanatında Resim Programı ve Gelişen Figür Üslubu", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: XIII/I, s. 66.

²⁶⁰ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, s. 90.

²⁶¹ Metin Haklı, *Eski Türk Sanatında Simgesel Motifler ve Günümüz Seramik Sanatındaki Yorumlamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s. 38.

²⁶² Rüşhan Arık, *Kubad Abad*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 132.

²⁶³ Haklı, s. 38.

²⁶⁴ Yaşar Çoruhlu, "Şirdar Medresesi", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, C. 39, s. 191.

üslubunda insan yüzlü güneş motifine yer verilmiştir (Fotoğraf 56). Mimari dışında 18. yüzyıl Babür dönemine ait bir minyatür örneğinde Orta Asya hayvan üslubunda olan bir aslanın sırtına binmiş meleğin elinde küre şeklinde insan yüzlü güneş bulunmaktadır²⁶⁵. Küçük el aleti olarak Ayasuluk kazılarında ortaya çıkarılan 14. yüzyıla ait bir testi parçasının üzerinde çevresinde benek formlu yıldızlar veya ışınlar dizili şematik insan yüzlü güneş motifi bulunmaktadır²⁶⁶.

Kars Müzesi deposunda yer alan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde darp edilen sikkelerden 6 tanesinin ön yüzünde yürüyen aslanın üzerinde insan yüzlü güneş motifine yer verilmiştir (Katalog 12,13,14,15,16,17) . Bu sikkelerin üzerinde yer alan insan yüzlü güneş motiflerinin ışınlarının çıktığı kollar ve yüz yapıları form açısından birbirinden farklılık arz etmektedir. Bazı sikkelerde insan yüzlü güneş motifinin ışınlarının çıktığı kolların sayı adeti az iken, (Katalog 16, 13) bazı sikkelerde ışınların çıktığı kolların sayı adeti oldukça fazladır (Katalog 14, 15, 17) . Güneş motifinde kullanılan yüzlerdeki ağız ve burun şekilleri birbirinden farklı olarak tasvir edilmiştir. Bu farklılık ağız, burun ve göz yapısının boyutlarıyla ilgilidir. Bu da sikkelerin farklı darp kalıplarında bastırıldıklarının göstergesidir.

4.1.2. Bitkisel Süslemeler

Kataloglarını yaptığımız sikkeler üzerinde bitkisel motif olarak sadece Rumi motifi kullanılmıştır. Kullanılan Rumi motifleri ayrıntılı olarak işlenmemiş, genelde iki ayrı daldan çıkan yaprak şeklinde tasvir edilmiştir. Sikkeler üzerinde kullanılan Rumi motifi bazen “*Billah*” lafzının arasında bazen de sikkeler üzerindeki yazı satırlarını ayırmakta kullanılmıştır.

İslam Sanatında Emevi döneminden itibaren üzüm salkımları, akantus yaprakları, palmet, lotus motiflerinin oluşturduğu bitkisel süslemeler kullanılmaya başlanmıştır. Emevi döneminden sonra Abbasiler zamanında da kullanılmaya devam eden bitkisel bezeme unsurlarının en iyi örneklerini Samarra alçı süslemelerinde, Gazneli ve Fatımi yapılarındaki terakota ve mermer bezemelerinde görülmektedir. Anadolu Selçuklu sanatında bitkisel süslemeler 13. yüzyılın sonlarında ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Osmanlı erken devirden itibaren kullanılmaya başlayan bitkisel

²⁶⁵ Hayrunnisa Turan, s. 453.

²⁶⁶ Gülgün Yılmaz, s. 362.

süslemeler başta natüralist şekilde kullanılmışken, sonraki dönemlerde yabancı üslupların etkisiyle stilize şekilde kullanılmıştır²⁶⁷.

4.1.2.1. Rumi motifi

Rumi'nin tanımı sözlük olarak Anadolu veya Anadolu'ya ait demektir. Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu toprakları için “Diyar-ı Rum” denildiğinden, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından 11. ve 14. yüzyıllarda süslemede çok sık kullanılan Rumi motifi bu adı almıştır²⁶⁸. Ancak Rumi'nin kökeni hakkında araştırmacılar tarafından farklı düşünceler ortaya atılmıştır. Bu düşüncelerden ilkinde, Rumi'nin kökeninin Anadolu coğrafyasına ait olduğu belirtilmiştir²⁶⁹. İkincisinde ise; Rumi'nin Orta Asya hayvan üslubundan kaynaklandığı, Rumi dallarının bitkiden çok Orta Asya'da tasvir edilen “S” biçimli hayvan kuyruklarının değişerek bitkisel karakter gösterdiği belirtilmiştir²⁷⁰.

Kars Müzesi Müdürlüğü'nde katalog olarak seçtiğimiz I. Alâeddin Keykubad'a ait beş adet sikke (Katalog 2-7-8-9-10), II. Gıyaseddin Keyhüsrev bir adet sikke (Katalog 11), Üç Kardeşler dönemine ait iki adet sikke (Katalog 19-20) IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde ait bir adet sikke (Katalog 27) üzerinde Rumi motifi kullanılmıştır. Ancak Rumi motiflerinin kullanıldığı yerler farklıdır. I. Alâeddin Keykubad döneminde darp edilen sikkelerin ön yüzündeki “Billah” lafzının arasında (Katalog 2-7) ve ilk iki satır ile son satır yazının ortasında (Katalog 8-9-10)kullanılan Rumi motifi, Üç Kardeşler döneminde sikkenin en üstünde, IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde ise; bir düğümden çıkan iki kol şeklinde simetrik olarak sikkenin ön yüzünün ortasında kullanılmıştır.

IV. Rükneddin Kılıçarslan ve Üç Kardeşler döneminde darp edilen sikkelerin üzerindeki Rumi motifi ile I. Alâeddin Keykubad döneminde darp edilen sikkelerin üzerindeki Rumi motifi üslup açısından farklılık arz etmektedir. I. Alâeddin Keykubad dönemindeki sikkelerde kullanılan Rumi motifi iki dal şeklinde tasvir edilirken (Katalog 2-7-10), IV. Rükneddin Kılıçarslan ve Üç Kardeşler döneminde

²⁶⁷ Sarıhan, s. 383.

²⁶⁸ Şeyda Yavuz, *Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi ve Tarihsel Gelişimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimler Fakültesi, Ankara 2008, s. 21. Sarıhan, s. 12.

²⁶⁹ Yavuz, s. 394.

²⁷⁰ Parlar, s. 136.

darb edilen sikkeler üzerindeki Rumi motifi ortada bir düğümden çıkan iki kol şeklinde simetrik olarak tasvir edilmiştir (Katalog 20-27).

Rumi motifi, Anadolu Selçuklu sikkeleri dışında Eyyubi sikkelerinde de kullanılmıştır. Kullanılan Rumi motifleri iki dal şeklinde tasvir edilmiş olup bu şekliyle I. Alâeddin Keykubat dönemi sikkelerine benzerlik göstermektedirler (Fotoğraf 57). Rumi motifinin sikkelerde kullanıldığı bir diğer devlet İlhanlılardır. Argun Han tarafından hükümdarlık yılları olan H.683–690- M. 1284/1285–1291 seneleri arasında bastırılan sikkenin²⁷¹ arka yüzünün en alt kısmında yer alan Rumi motifi, bir düğümden çıkan iki dal şeklinde tasvir edilmiştir (Fotoğraf 58). Rükneddin Kılıçarslan döneminde tarihlenen bir adet sikke de aynı üslupta Rumi motifi kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde süsleme unsuru olarak sıkça kullanılan Rumi motifi sikkeler dışında mimaride de kullanılmış olup bunun en güzel örneklerini Konya Kubadabad Sarayı ve Karatay Medresesi'nin (13. Yüzyıl) çinilerinde görmekteyiz²⁷² (Fotoğraf 59). Yine Anadolu Selçuklu ile aynı dönemde varlığını sürdüren Mengücekli Beyliği döneminde inşa edilen Divriği Ulu Cami'nin (13. Yüzyıl) taç kapısında taşın oyulmasıyla oluşturulan Rumi motifleri Türk sanatının en güzel örneklerindedir²⁷³ (Fotoğraf 60). Mimari dışında Rumi tasviri Türk sanatında ahşapta, kumaşta, tezhipte ve diğer sanat dallarında sıkça kullanılmıştır.

4.1.3. Astrolojik Semboller

Türklerin doğada bulunan canlılara olağanüstü güçler yükleyerek göklerde yer alan yıldızlar, güneş, ay ve gezegen arasında bağlantılar kurulduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir²⁷⁴. Bu bağlantılar sonucunda gezegenler; Türk sanatında astrolojik sembol olarak kendini göstermiştir.

Türklerde gezegen tasviri olarak Güneş (Şems), Mars (Merih), Ay (Kamer), Venüs (Zühre), Merkür (Utarit), Satürn (Zuhal), Jüpiter (Müşteri) ve Cevahir kullanılmıştır. Ayrıca bu gezegen tasvirleri burçlarla da ilişkilendirilmiştir. Güneş,

²⁷¹ Akkaya, s. 305.

²⁷² Yavuz, s. 68- 72.

²⁷³ Yavuz, s. 56-57.

²⁷⁴ Haklı, s. 35.

Aslan burcunu; Ay, Boğa ve Yengeç burcunu²⁷⁵; Satürn, Oğlak ve Kova burcunu; Venüs, Terazi burcunu; Mars, Akrep ve Koç burcunu; Merkür, İkizler ve Başak burcunu; Jüpiter, Balık ve Yay burcunu temsil etmektedir²⁷⁶.

Türklerde gezegen olarak kabul edilen güneş ve ay tasvirlerinin ilk örnekleri M.Ö. 1. yüzyılda Proto-Türk olarak belirtilen Chouların bayrağında görülmektedir²⁷⁷. Ayrıca İskitlere ait alan Baykal Ötesi Kurganları'nda (M.Ö. 1.yüzyıl) güneş tasvirleri bulunmuştur²⁷⁸. Astrolojik sembol olan güneşe, Türkler her zaman saygı duymuşlardır. Hun döneminde güneş doğunun sembolü olarak kabul edilmiş olup çadırların kapısı da doğu yönde açılmıştır²⁷⁹. Ayrıca Türklerde güneş gündüzün, ay ise gecenin sembolü olarak kabul edilmiştir. Göktürlere ait Orhun ve Yenisey Abidelerinde güneş ve ay simgelerinin olduğu bilinmektedir²⁸⁰. Ancak bu simgeler günümüz sembollerinden farklı olarak hilal eğri bir çizgi; güneş ise nokta halinde tasvir edilmiştir²⁸¹. Uygurlara ait İdikut Şehri'nde Tapmak Alfa'da bulunmuş bir Manieist resimde kadın figürünün başının üzerindeki taçta, güneş ve ay tasvirleri kullanılmıştır²⁸². İslamiyet'i kabul etmeden önce Türklerin güneş ve ayı sanatlarında sıkça kullanmalarındaki sebeplerinden biride hükümdarın gücünü temsil ettiğine inanmalarındır²⁸³.

Güneş ve ay, İslamiyet'in kabulünden sonrada Türk sanatında kullanılmış olup bunun örneğini erken devirde 9. yüzyılda İtil Bulgarlarının sikkelerinin üzerinde ay ve güneş işareti olarak görmekteyiz. Ayrıca güneş tasviri Türk sanatında insan başına benzer şekilde de tasvir edilmiştir²⁸⁴. Bunun örneğini Silvan Ebu'l Muzaffereddin Camii'nin (1152–1157)²⁸⁵ minaresinde görmekteyiz (Fotoğraf 61).

²⁷⁵ Çaycı, s. 86.

²⁷⁶ Çaycı, s. 81.

²⁷⁷ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s. 59.

²⁷⁸ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 67.

²⁷⁹ Zuhul Arda, " Türk Sanatı İkonografisinde Kün-Ay Motifleri ve Çağdaş Türk Resmine Yansımaları", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25 (2008), s. 23.

²⁸⁰ Esin , *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 77.

²⁸¹ Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 78.

²⁸² Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 82.

²⁸³ Ulaş Sivrioğlu, s. 14.

²⁸⁴ Çaycı, s. 89.

²⁸⁵ Yusuf Çetin, "Silvan Ulu Camii'nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi Ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30 (Erzurum 2008), s. 23.

Gezegen olan Güneş, aslanın evini temsil ettiği için Türk sanatında “Şir ü Hurşit” motifi olarak kendini göstermiştir²⁸⁶. Anadolu Türk-İslam mimarisinde yaygın kullanılan bu motifin ilk örneklerinden birisi 1147 tarihli Artuklu Dönemi’ne ait Silvan Malabadi Köprüsü üzerinde yer almaktadır²⁸⁷. Ay ise burç tasvirlerinde boğa ve ejder ile de ilişkilendirilmiştir²⁸⁸. Ayrıca ay (Kamer), bağdaş kurup oturan ve iki elleri arasında hilal taşıyan insan şeklinde Türk sanatında sembolik olarak kendine yer bulmuştur. Bunun en güzel örneğini Artuklu dönemi bir aynada görmek mümkündür (Fotoğraf 62). Bu aynada bağdaş kuran bir insan motifi elleri yukarı doğru tasvir edilmiş olup elleri arasında ay yer almaktadır²⁸⁹. Türk sanatında sıkça karşımıza çıkan ejder tasvirinin örneklerine Konya Selçuklu Sarayı’nda, Diyarbakır Halep Kapı süslemelerinde, Hatun Han Çeşmesi’nde görmek mümkündür²⁹⁰. Ayın boğa burcu ile ilişkilendirilmesindeki en güzel örneği Cizre (Yafes) Köprüsü’nde yer alan bir panoda görmekteyiz. Panoda boğanın üzerinde ay tasvir edilmiştir²⁹¹ (Fotoğraf 63).

Venüs, Türk sanatında elinde ut ya da flüt çalan kadın olarak sembolize edilmiştir. Bunun örneğini 1153 tarihli bir Artuklu aynasında flüt çalan bir kadın üzerinde görmek mümkündür. Ayrıca Venüs; Balık burcuyla ilişkilendirilmiş olup bunun Türk sanatındaki örneğine sagrafitto tekniğindeki kase üzerinde ud çalan figür üzerinde görmek mümkündür²⁹².

Cizre (Yafes) köprüsündeki bağdaş kurarak ve elindeki objeyi yukarı doğru kaldıran sakallı insan figürü, Türk sanatında Satürn’ü sembolize etmiştir. Satürn’ü, Türk sanatında sembolize eden örneklerinden biri de 1153 tarihli Artuklu Dönemi’ne tarihlenen ayna üzerinde bağdaş kurarak iki elini dizleri üzerinde yer alan düşünen insan figürüdür. Buna benzeyen bir örnekte Konya Mevlana Müzesi envanterinde yer alan bir şamdan üzerinde ellerini göğüsleri üzerine yerleştirmiş bilge tipli bir insan

²⁸⁶ Nilgün Çevrimli- Gökhan Burkan, “Tokat Mevlhane Vakıf Müzesindeki Bir Şamdan”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXX (2007), s. 473.

²⁸⁷ Çaycı s. 91.

²⁸⁸ Haklı, s. 41.

²⁸⁹ Çaycı, s. 206.

²⁹⁰ Eser Şensılay, *Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumlamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 20 .

²⁹¹ Çaycı, s. 200.

²⁹² Gönül Öney, “Bizans Figürlerinde Anadolu Selçuklu Etkisi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 (1971), s. 102.

figüründe görmekteyiz. Jüpiter ise Türk sanatında Kubadabat çinisinde bağdaş kurarak elinde bir balık tutan insan şeklinde sembolize edilmiştir²⁹³. Ancak Kaşgarlı Mahmut; Jüpiter Yıldızı'nı karakuşa benzetmiştir²⁹⁴. Karakuşu, Türk ikonografyasında kartal temsil etmektedir²⁹⁵.

Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi'nde yer alan şamdanın gövdesini çevreleyen on iki adet madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonların her biri, Türk sanatında ayrı bir burcu sembolize etmiştir²⁹⁶. Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi'ndeki şamdanın üzerindeki birinci madalyonda yer alan Güneş, Aslan burcunu; ikinci madalyonda bağdaş kurarak oturan ve sağ kolunda mısır koçanı bulunduran tasvir Başak burcunu; üçüncü madalyonda bağdaş kurarak oturan ve kafasının üzerinde denge çubuğu ile iki kafes yerleştirilen insan figürü Terazi burcunu; dördüncü madalyonda ayakta duran ve elleriyle baş aşağı akrep tutan insan figürü Akrep burcunu; beşinci madalyonda kentaurosun okunu ejder başlı kuyruğuna attığı figür Yay burcunu; altıncı madalyonda bağdaş kurarak oturan ve omuzuna bir nesne yaslanmış insan figürü Oğlak burcunu; yedinci madalyonda uzun sakallı ve kuyudan su çeken insan figürü Kova burcunu; sekizinci madalyonda ayakta duran iki elinde birer balık tutan insan figürü Balık burcunu; dokuzuncu madalyonda bağdaş kurarak iki elini kaldıran ve ellerinden birinde kılıç ikincisinde kesik baş bulunan insan figürü Koç burcunu; onuncu madalyonda bağdaş kurarak oturan ve sağ elinde armudi bir nesne bulunduran insan tasviri Boğa burcunu; on birinci madalyonda simetrik olarak yerleştirilen birer Harpi figürü ve bu motiflerin arasını ayırır vaziyette yerleştirilen hayat ağacı motifi İkizler burcunu; on ikinci madalyonda dairesel olarak tasvir edilen ayın yengecin kısıncı arasında sıkıştırılması Yengeç burcunu sembolize ettiği belirtilmiştir²⁹⁷ (Fotoğraf 64).

Ayrıca Türklerde Jüpiter Yıldızı, Zuhâl Yıldızı, Mars Yıldızı ve Utarit Yıldızı en çok konuşulan astrolojik imgelerdir. Yıldızların bu kadar sevilip inanılması Türklerin sanatına da yansımış olmalıdır²⁹⁸.

²⁹³ Çaycı, s. 95.

²⁹⁴ Çaycı, s. 95.

²⁹⁵ Çaycı, s. 96.

²⁹⁶ Çevrimli, Burkan, s. 470-471.

²⁹⁷ Çevrimli, Burkan, s. 470-471.

²⁹⁸ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, s. 139.

4.1.3.1. Yıldız ve ay

I. Alâeddin Keykubad (Katalog 3-4-6-7-8-9), Üç Kardeşler (Katalog 20), II. İzzeddin Keykavus (Katalog 21-22-23), IV. Rükneddin Kılıçarslan (Katalog 27) dönemlerinde darp edilen sikkelerde astrolojik imge olarak 5, 6, 8 kollu yıldız ve gezegen motifleri kullanılmıştır. Bu yıldız motifleri bazen sikkeler üzerindeki yazıların satır aralarında (Katalog 7), bazen de El İmam lafzının ve Rumi motifinin iki yanında (Katalog 7-8-9) kullanılmıştır. Bu sultanlar dışında II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Konya ve Sivas'ta darp edilmiş sikkelerin ön yüzünde yıldız motiflerine de yer verilmiştir. Bu yıldızlar genellikle, yürüyen aslan figürünün karnının altı ile ön ayaklarının orta bölümü ve güneşin iki yanında kullanılmıştır. Yıldız sayıları ve kolları bazı sikkelerde değişiklik göstermekle birlikte genellikle 3 veya 4 adet kullanıldığı, bazılarının 6, bazılarının ise 8 kollu tasvir edildiği tespit edilmiştir. Kataloglarını yaptığımız sikkeler üzerinde, sık sık karşımıza çıkan yıldız motifinin dışında II. Gıyaseddin dönemine tarihlediğimiz bir adet sikkede ay motifinin yer aldığı görülmektedir (Katalog 17).

Yıldız ve ay motiflerinin Türk kültüründeki kün-ay ideogramı ile ilişkili olduğu ve Türklerin İslamiyet öncesi dönemde yoğun olarak kullandıkları bilinmektedir. Bu ideogram astral Tanrıların alameti olmanın dışında devlet başkanlarının ve önemli şahısların alameti olarak da kullanılmıştır²⁹⁹. Bu sikkeler üzerindeki yıldız ve ay motifleri de hükümdarlığın sembolü olarak kullanılmış olmalıdır³⁰⁰. Ayrıca yıldız motifleri, Türk mitolojisinde geceleri yön tayin etmede ve soğuk, sıcak havaların bilinmesinde kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir Türk topluluğu olan Yakut Türklerinde yıldızlar şamanın havaya fırlattığı gezegenler olarak hikayeleştirilmiştir³⁰¹.

Orta Asya bölgesindeki Kızıl'da mağara resimlerinde yıldız motifinin ilk örneğinin bulunmasından dolayı yıldız motifinin kaynağının doğu olduğu belirtilmektedir³⁰². Kaynağı doğu olan yıldız motifi, Türklerin İslamiyet öncesi

²⁹⁹Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s. 59.

³⁰⁰Çetin, Özaydın, s. 4613.

³⁰¹Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 205

³⁰²Yağmur Arısoy, *Selçuklu Dönemi Seramiklerinde Simgeler ve Semboller*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s. 73.

sanatında da kullanılmış olup bu durum Anadolu Selçuklu döneminde zirve noktasına ulaşmıştır.

Türklerde astrolojik sembol olan yıldız motifi, Anadolu Selçuklu Devleti sikkeleri dışında Karamanoğulları beylerinden olan Alâeddin Bey'e ait gümüş malzemenen yapılmış sikkede beş kollu olarak, Hamidoğulları ve Mentешеoğulları Beyliği'nin Anadolu Selçuklu sultanı III. Alâeddin Keykubad adına bastırıldığı sikkelerde altı ve sekiz kollu olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 65). Bu beylikler döneminde kullanılan yıldız motifleri Anadolu Selçuklu sikkelerinde olduğu gibi yazı satırlarının arasına geliş güzel serpiştirilerek kullanılmıştır.

Yıldız motifi yalnızca sikkelerde kullanılmamış, birçok sanat dalında kullanılmıştır. Bu sanat dallarının başında mimari gelmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin en önemli yapılarından olan Kubadabad Sarayı'nın duvarlarında 8 kollu yıldız motifli çiniler kullanılmış olup bu çiniler üzerinde sır tekniği ile yapılmış insan, hayvan figürlerine yer verilmiştir³⁰³ (Fotoğraf 66). Yine Anadolu Selçuklu döneminin en önemli eserlerinden olan Sivas Gök Medrese'nin taç kapısının iki yanında yerleştirilen 8 kollu yıldız, taş malzemenin işlenmesiyle yapılmıştır³⁰⁴ (Fotoğraf 67). Yıldız motifi, taş malzemenin dışında ahşap sanatında da kullanılmıştır. Buna örnek olarak 1155 tarihli Konya Alâeddin Camii'nin minberinin ön yüzündeki 6 kollu yıldız motifleri gösterilebilir. Ayrıca yine bu minberin yan yüzeylerinde süsleme amaçlı kullanılmış 8 kollu yıldızlara yer verilmiştir³⁰⁵ (Fotoğraf 68).

4.1.3.2 Yedi gezegen motifi

Katalogunu yaptığımız II. İzzeddin Keykavus dönemine tarihlenen 2 adet sikke üzerinde 7 gezegen tasvirine benzeyen motife yer verilmiştir. Bu sikkelerden ilkinin ön yüzünde yazılan "Billah" lafzının arasında iki adet 7 gezegen motifi kullanılmıştır (Katalog 24). İkinci sikkede kullanılan 7 gezegen motifi, yine sikkenin ön yüzünde kullanılmış olup sikke üzerindeki deformasyon nedeniyle sayısı tam olarak tespit edilememiştir (Katalog 27).

³⁰³ Rüşhan Arık, *Kubad Abad*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 53.

³⁰⁴ Fatih Semerci, "Anadolu Selçuklu Medreselerinin Cephesel ve Mekansal Kalite Analizi: Sivas Kenti Örneği", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Aralık 2017), s. 317.

³⁰⁵ Yılmaz Önge, "Alaaddin Keykubad Döneminde Konyada İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri" *Selçuk Dergisi I. Alaaddin Keykubad Özel Sayısı*, Sayı: 3 (Haziran1988), s. 52.

7 gezegen tasvirinde ortada güneş (Şems) motifi yer almaktadır. Güneşin etrafında Mars (Merih), Ay (Kamer), Venüs (Zühre), Merkür (Utarit), Satürn (Zuhal), Jüpiter (Müşteri) gezegenleri tasvir edilmektedir. Diğer gezegenlerin tam ortasında yer alan güneş, enerji kaynağıdır. Bu tasvirde Ortaçağ idari sisteminin astral motiflerle desteklenmesi söz konusu olup gökyüzünün merkezi konumunda bulunan güneş motifinin hükümdarı, diğer gezegenler ise idari mekanizmayı sembolize etmektedir³⁰⁶. Ayrıca bu tasvirde kullanılan gezegenler burçlarla ilişkilendirilmiş olup Güneş, Aslan burcunu; Ay, Yengeç burcunu; Satürn, Oğlak ve Kova burcunu; Venüs, Terazi ve Boğa burcunu; Mars, Akrep ve Koç burcunu; Merkür, İkizler ve Başak burcunu; Jüpiter, Balık ve Yay burcunu temsil etmektedir. Gezegen ve burç tasvirlerinin kökeni Babillerin saray merkezli evren anlayışının tecellisidir³⁰⁷.

7 gezegen tasvirinin bir örneğine 13. yüzyıl ortalarında lüster tekniği ile yapılmış ve günümüzde Victoria And Albert Museum'da bulunan Büyük Selçuklu dönemine ait bir kâsede görmektediriz³⁰⁸. Bu kâsede güneş insan yüzü şeklinde tasvir edilerek, diğer 6 gezegenin ortasına yerleştirilmiştir (Fotoğraf 69).

Florence Courtesy Müzesi'nde yer alan ve 13. yüzyıla tarihlenen Memlûklü dönemi bir kâsede 7 gezegen tasvirinin bir başka örneği karşımıza çıkmaktadır. Bu kâsede 6 tane gezegeni sembolize eden madalyonların ortasında insan yüzü şeklinde betimlenen etrafına ışık saçan güneş motifine yer verilmiştir³⁰⁹ (Fotoğraf 70).

4.1.4. Geometrik Süslemeler

Katalogunu yaptığımız sikkelerin ön ve arka yüzeylerinde geometrik süsleme olarak inci dizisinden oluşturulan kare ve daire formları kullanılmıştır. Kullanılan daire ve kare formların içerisinde Kufî ve Sülûs hatlı yazılar yazılmıştır. İnci dizileri dışında incelediğimiz sikkelerin bir tanesinde saadet düğümü motifi kullanılmıştır.

³⁰⁶ Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, s. 80.

³⁰⁷ Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, s. 80.

³⁰⁸ Seval Usta, *Selçuklu Çini ve Keramik Sanatında İnsan Figürüne İkonografik Açından Bakış* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 314.

³⁰⁹ Ramazan Uykur, "Zengi Atebeglerin Sikkelerinde Antik Türk Mitolojisinin İzleri: Kağanlık Simgesi Olarak Ay Kültü", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17/1 (2017), s. 175.

İslam'ın figürlü süslemeleri hoş karşılamaması, sanatçıların geometrik süslemelere yoğunlaşmasına vesile olmuştur³¹⁰. Bu da geometrik süslemenin İslam sanatının bütün dallarında, her teknikte ve her malzeme üzerinde uygulanmasını sağlamıştır. İslam sanatında anıtsal yapıların taç kapılarından, tuğlaların dizilişinden, kitapların cilt süslemeleri ve sikkelerin yüzeylerine kadar geometrik süslemeye yer verilmiştir³¹¹.

Selçuklu Devleti'nin sanatında kullanılan geometrik süslemeler sürekli tekrar üzerine kurgulanmış, kullanılan geometrik süslemeler bir sonsuzluğu temsil etmemiştir. Anadolu'da 13. yüzyılda altın çağını yaşayan geometrik süslemelerin en erken ve dikkat çeken örneğine Mardin Kızıltepe Ulu Camii'nin mihrabında rastlanılmaktadır. Yine 13. yüzyıla tarihlenen Nevşehir'de yer alan Avanos Sarıhan'ın taç kapısındaki geometrik süslemeler Anadolu Selçuklu sanatının en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır³¹².

4.1.4.1. İnci dizisi

I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykavus ve IV Rükneddin Kılıçarslan dönemine tarihlenen sikkeler üzerinde inci dizisi süslemesi bulunmaktadır. Bu inci dizisi süslemesi kimi sikke örneklerinde kare oluştururken (Katalog 21-22-23-24-26-18) kimi sikke örneklerinde ise; daire oluşturmaktadır (Katalog 3-4-5-7-8-9-10-11-14-27). İnci dizilerinden oluşan kare ve daire çerçeveler içerisinde ön yüzde Selçukluların bağlı oldukları halife ismine, arka yüzünde ise; darp yapan sultan ve unvanına yer verilmiştir.

İnci dizisi süslemelerinin bulunduğu II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine tarihlenen iki adet sikke üzerinde “Şir ü Hurşid” tasviri bulunmamaktadır. Bu iki adet sikkeden ilki, bakır malzemedен darp edilmiştir. Ancak tarihi ve nerede basıldığı konusu, sikkenin üzerindeki deformasyon nedeniyle okunamamıştır. Bu sikkenin ön yüzünde Kelime-i Tevhid ve bunu daire şeklinde çevreleyen inci dizisine, arka yüzünde ise sultanın ismi ve künyesine yer verilmiştir (Katalog 11). İkinci sikke ise;

³¹⁰ Selçuk Mülâyim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 68.

³¹¹ Nusret Algan, *Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2008, s. 53.

³¹² Sarıhan, s. 373.

gümüş malzemeden darp edilmiştir. Sikkenin ön yüzünde Kelime-i Tevhid ve halifenin ismine yer verilmiştir. Arka yüzünde ise; sultanın ismi, künyesi ve unvanı yazılmaktadır. Sikkenin ön yüzünde ve arka yüzündeki yazılar kare inci dizisinden oluşan çerçeve içerisinde alınmıştır (Katalog 18). Bu çerçevenin dört tarafında farklı yönlerde doğru yazılar bulunmaktadır. Sikkenin hangi tarihli olduğu ve nerede basıldığı oluşan deformasyon nedeniyle okunamamıştır. Ancak bu sikkenin bir örneği, İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'un İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu kitabında görülmüş olup bu kitaptaki sikkenin Konya darplı ve 642 tarihli olduğu belirtilmiştir³¹³.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev dışında kataloglarını yaptığımız Kars Müze Müdürlüğü'nün deposunda yer alan II. İzzeddin Keykavus dönemine ait sikkelerden 4 tanesinin ön yüzlerinde, inci dizisinden oluşan kare çerçeve kullanılmıştır. Bu kare çerçeve içerisindeki yazılarda; Kelime-i Tevhid, Selçukluların bağlı olduğu halifenin ismi ve unvanına yer verilmiştir. Sikkelerin arka yüzlerinde ise; sultanın unvanı, ismi, künyesi yazılmıştır. Anadolu Selçuklu Sikkeleri dışında Emevi ve Artuklu sikkelerinde de inci dizisi kullanılmıştır³¹⁴ (Fotoğraf 71).

Anadolu Selçuklu Dönemi'ne tarihlenen sikkeler üzerinde sıkça kullanılan inci dizisi, antik Bizans ve Roma sikkelerinde kullanıldığı gibi İslâm sanatında da Samarra stukolarından başlayarak sıkça kullanılmaya başlanmıştır³¹⁵. İnci dizi süslemesi ahşap sanatında da kullanılmış olup bunun örneğini Kahire İslam Müzesi'ndeki at figürünün kartuşlarında ve sırt kısmında görülmektedir³¹⁶. İslam sanatının en önemli eserlerinden olan Tolunoğlu Cami'nin (9. Yüzyıl) ve Granada yer alan El- Hamra Sarayı'nın (13. yüzyıl)³¹⁷ stuko süslemelerinde inci dizisi süslemelerine yer verilmiştir³¹⁸. İnci dizisi süslemesi Anadolu'da 13. yüzyıla tarihlenen Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Tavuslu Kapı'da ve Ankara Hacı Hasan Camii kapılarında kullanılmıştır³¹⁹. Anadolu Selçuklu dönemine tarihlenen Konya

³¹³ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, s. 365.

³¹⁴ Akkaya, s. 493.

³¹⁵ Sarıhan, s. 375. Akkaya, s. 493.

³¹⁶ Akkaya, s. 493.

³¹⁷ Emin Selçuk Taşar, "Elhamra Sarayı", (Ed. İbrahim Halil Üçer Ed), *İslam Düşünce Atlası*, Konya Büyük Şehir Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 674.

³¹⁸ Zekeriya Şimşir, *Konya'daki Selçuklu Mimarisinde Rumi Motifi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002, s. 41.

³¹⁹ Seyfi Başkan, "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatı", *İlgi Dergisi*, Sayı: 42 (1985), s. 10.

Alâeddin Cami'nin minberinin kapı kemer köşelerinde inci dizisi süslemeleri bulunmaktadır³²⁰ (Fotoğraf 72) .

4.1.4.2. Saadet düğümü motifi

Kars Müzesi Müdürlüğü deposunda bulunan Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarlarından olan I. Alâeddin Keykubad ve IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemine tarihlenen birer adet sikke örneğinde saadet düğümü motifi kullanılmıştır (Katalog 5-27). I. Alâeddin Keykubad dönemine tarihlenen sikke örneğindeki saadet düğümü, birbirine geçmiş örgü motiflerinden sonsuzluk oluşturmuşken IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminde ise; iç içe geçmiş iki ilmek ortada saadet düğümü oluşturarak bu düğümden çıkan iki ilmek başı, Rumi dalları şeklinde stilize edilmiştir. Saadet düğümü birliğin yarattığı gücü, mutluluğu ve saadeti simgelemektedir³²¹ .

Antik Dönem'de Herakles düğümü olarak adlandırılan³²² saadet düğümü Anadolu'da II. yüzyılda yaygın olarak görülmeye başlanmıştır³²³ . Anadolu dışında Afrika, Mısır, İran ve Suriye'de değişik formlarda kullanılan motif Emevilerde, Abbasilerde, Grek ve Bizans sanatında da kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu sikkeleri dışında İlhanlı, beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi sikkelerinde arabesk motifi ile birleşip motifin kullanımı sürdürülmüştür³²⁴ .

Saadet düğümü motifi Anadolu Selçuklu sikkeleri dışında İlhanlılar Dönemi'nde darp edilen sikkelerde görmek mümkündür (Fotoğraf 73). İlhanlı Dönemi'nde darp edilen sikkelerde görülen saadet düğümü motifi ile IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemine tarihlenen sikkede kullanılan saadet düğümü motifi kullanıldığı yer açısından farklı olsa da üslup açısından benzerlik göstermektedir. İlhanlı sikkeleri dışında Menteşeoğullarının darp ettikleri sikkelerde de I. Alâeddin Keykubad dönemine tarihlenen sikke örneği ile aynı üslupta saadet düğümü motifi kullanılmıştır (Fotoğraf 74). Yöresel bir beylik olan ve günümüze sikkeleri ulaşan Ladik Denizli Beyliği'nin bir adet sikkesinde yine saadet düğümü motifi kullanılmıştır.

³²⁰ Şimşir, s. 41.

³²¹ Akkaya, s. 494.

³²² Akkaya, s. 494.

³²³ Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, s. 140.

³²⁴ Akkaya, s. 495.

Geçme motifi olarak da adlandırılan saadet düğümü motifi sikkeler dışında Anadolu'da mimaride de kullanılmıştır. Geçme motifi mimaride geometrik süslemenin çıkış noktası olarak kullanıldığı gibi kendi başına süsleme elemanı olarak da kullanılmıştır³²⁵. Kapalı şekillerin birbirine dik ve yatay konumda geçmesiyle oluşturulan saadet düğümü motifine örnek olarak Mardin Hatuniye Medresesi'nin (1185) mihrabı, Sultan Hanı'nın (1236) Köşk Mescidi'ni, Kayseri Döner Kümbeti (1276), Seydişehir Siyit Harun Kümbeti'nin (1320) ahşap kapı kanatlarını, Kastamonu Kasabaköy Cami (1366) mihrabını örnek olarak gösterebiliriz. Geçme motifi Konya Sahip Ata Türbesi'nde (1238) ve Konya Karatay Medresesi'nde daha karmaşık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Konya Karatay Medresesi'nin avlusunu örten kubbesi geçme motifinin diğer geometrik süslemelerle bir arada kullanıldığı en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Bu kubbede 4 sıradan oluşan 24 kollu yıldız kullanılmıştır. İlk ve son sıradaki yıldızlar yarım şeklinde tasvir edilirken, ortadaki iki sırada yıldız motifleri tam olarak kullanılmıştır. Bu yıldızlar, uç kısımlarındaki eşkenar dörtgenlere, geçmeler yaparak bağlanırlar. Ayrıca 4 sıra halindeki yıldızları birbirine bağlayan ara bağlantı elemanları düğümlerdir. Her sırada iki yıldız arasında düğüm sayısı yaklaşık on tanedir³²⁶. H.617 yılında inşa edilen³²⁷ Konya Alâeddin Keykubad Cami'sinin taç kapısı,(Fotoğraf 75), Sahabiye Medresesi (1267-68)³²⁸ ve Sultan Hanı'nın (1230-1236)³²⁹ taç kapısında geçme motifleri geçme motifinin kullanıldığı diğer örneklerdir.³³⁰

³²⁵ Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografya*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 172.

³²⁶ Mülayim, *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografya*, s. 180.

³²⁷ Beste Çok, "Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat" *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8 (2018/1), s. 204.

³²⁸ Mustafa Kemal Şahin, "Anadolu'da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 25, s. 474.

³²⁹ Mustafa Kemal Şahin, "Anadolu'da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler", s. 474.

³³⁰ Engineri, s. 101.

5. SONUÇ

Kars ve çevresinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin askeri faaliyetleri II. Rükneddin Süleyman Şah'la başlamıştır. 1202 yılında Erzurum'a gelen sultan Saltukluların başına kardeşi Muğiseddin Tuğrulşah'ı getirerek, beyliği himayesi altına almıştır. Böylece Erzurum'dan Sarıkamış Micingert Kalesi'ne kadar olan topraklar Anadolu Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde Gürcüler üzerine sefer düzenleyen II. Rükneddin Süleyman Şah, Sarıkamış tarafına kadar ilerlemiş, burada Gürcü ve Kıpçak ordusunun ani bir baskınına maruz kalmıştır. Bu baskın sonucunda sultan, geri çekilmek zorunda kalmıştır. II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümünden sonra bağımsız hareket eden Saltuklu Beyliği I. Aleaddin Keykubat döneminde tekrar Anadolu Selçuklu himayesi altına girmiştir. Daha önce II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Gürcüler üzerinde yaptığı sefer yarım kalmış, bu sefer I. Alâeddin Keykubad zamanında tamamlanarak Gürcüler yenilgiye uğratılmıştır. Bu sefer Kars, Iğdır ve Ağrı bölgelerinin II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Selçuklu egemenliği altına girmesine zemin oluşturmuştur.

Bu çalışma kapsamında yaptığımız araştırmalarda Kars ve çevresinin Ortaçağ'da önemli bir ticaret ağı üzerinde bulunduğu, Anadolu Selçuklu dönemine tarihlenen Iğdır'da Ejder, Ağrı'da Musun ve Alacahan Kervansaraylarından anlaşılmaktadır. Bölgedeki kervansarayların, Akdeniz limanlarından başlayarak tüm Anadolu topraklarından geçerek Gürcistan ve İran bölgelerine giden ticaret ağı üzerinde yer alması, Anadolu Selçuklu döneminde Kars ve çevresinin yoğun ticari faaliyetlere sahne olduğunun göstergesidir. Bölgede ele geçirilip Kars Müze Müdürlüğü envanterine kazandırılan sikkelerden Selçukluların ticari anlamda bölgeye hakim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kars Müzesi Müdürlüğü deposunda kataloglarını yaptığımız 27 adet sikkenin üzerindeki süslemeler esas alınarak bitkisel süsleme, geometrik süsleme, astrolojik süsleme ve figürlü süsleme olarak gruplara ayrılmıştır. Figürlü süsleme olarak Orta Asya hayvan üslubunda I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait bir adet sikke üzerinde süvari tasviri; II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait altı adet sikke üzerinde “Şir ü Hurşit” figürü bulunmaktadır. Bitkisel süsleme olarak kullanılan Rumi motifi I. Aleaddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve IV. Rükneddin Kılıçarslan sikkelerinde kullanılmıştır. Kars Müzesi

deposunda bulunan Anadolu Selçuklu sultanlarına ait darp edilen sikkelerin genelinde astrolojik motif olarak yıldız motifi kullanılmış olup ay motifi ise sadece II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait bir sikke üzerinde görülmektedir. II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemine ait birer sikke örneğinde astrolojik süsleme olarak yedi gezegen motifi kullanılmıştır. Kars Müzesi deposunda yer alan sikkeler üzerinde geometrik süsleme olarak inci dizisinden oluşturulan kare ve daire formları kullanılmıştır. Kullanılan daire ve kare formların içerisinde Kufi ve Sülüs hatlı yazılar yazılmıştır. İnci dizileri dışında I. Aleaddin Keykubad ve IV. Rükneddin Süleyman Şah dönemine ait birer sikke örneğinde saadet düğümü motifi kullanılmıştır.

FOTOĞRAFLAR

Kars ve çevresini gösteren harita (görüntü Google Earth'dan alınmıştır)

Fotoğraf 2 - Mesud I, 1116 -1117, bakır, 22 mm., 4.25g / Mesud I, 1116 -1117, copper, 22 mm., 4.25g

Foto. 1 I.Mes'ud dönemine ait sikke örneği (Gündegül Parlar'dan)

Foto. 2 Arpaçay Nehri üzerinde yer alan tarihi İpek Yolu Köprüsü

Foto. 3 Iğdır, Merkez Harmandöven Köyü sınırları içerisindeki ejder kervansarayının genel görünüşü.

Foto. 4 Suluçem (Musun) Kervansarayı'ndan getirilen üzerinde at ve insan figürünün bulunduğu taş (Yusuf Çetin'den)

Foto. 5 Suluçem (Musun) Kervansarayı'ndan getirilen üzerinde iki güvercin figürünün bulunduğu taş (Yusuf Çetin'den)

Foto. 33 Büst şeklinde darp edilen Artuklu sikkelerinden örnekler (Günnur Aydoğdu'dan)

Foto. 34 Artuklu dönemine tarihlenen kentaur figürlü sikke örneği (Günnur Aydoğdu'dan)

Foto. 35 Selçuklu aynası üzerindeki süvari figürü (Necla Akkaya'dan)

Foto. 36 Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde yer alan melek figürü (Necla Akkaya'dan)

Foto. 37 Göktürk zamanında 618-630 tarihleri arasında Tun Yabgu Kağan'ın darp ettiği sikke üzerindeki süvari figürü. (Tuğçe Gülhan'dan)

Foto. 38 II. Rükneddin Süleyman Şah döneminde darp edilen sikkenin üzerindeki süvari figürü (Harika Yanadur'dan)

Foto. 39 II. Kılıçarslan döneminde darp edilen sikkenin üzerindeki süvari figürü (Harika Yanadur'dan)

Foto. 40 Kubadabad Sarayında yer alan süvari rölyefi (Savaş Maraşlı'dan)

Foto. 41 Konya Alâeddin Sarayı'nda süsleme amacıyla kullanılan bir friz parçası üzerinde, elinde mızrak ve kılıç tutan süvari figürleri (Savaş Maraşlı'dan)

Foto. 42 St George'nin (Aziz Yorgi) ejderha ile mücadele sahnesi (Orçun Urgan'dan)

Foto. 43 Diyarbakir Ulu Cami'nin güneyindeki avlu giriş kapısının kemerinin sağında ve solunda yer alan aslan boğa mücadelesi (Mehmet Top'tan)

Foto. 44 Hamse-i Nizami de Sasani hükümdarı olan Behram Gur'un iki aslanı yenerek tacını aldığı sahne (Yaşar Çoruhlu'dan)

Foto. 45 Gaznelilerin hükümdarı olan Sebük Tekin tarafından darp edilen sikkede sağa doğru hareket eden aslan figürü (Tuğçe Gülhan'dan)

Foto. 46 Suriye Selçuklu Devleti döneminde darp edilen sikkede sağa doğru hareket eden aslan figürü (Tuğçe Gülhan'dan)

Foto. 47 Artuklu döneminde darp edilen sikkede yürür vaziyette bulunan aslanın üzerine binen hücum halindeki hükümdar figürü (Necla Akkaya'dan)

Foto. 48 Eyubi döneminde darp edilen sikkede başı yana eğilmiş, oturur vaziyetteki aslan figürü (Necla Akkaya'dan)

Foto. 49 Memlûklü döneminde darp edilen sikkede küçük bir kedi izlenimi veren aslan figürü (Necla Akkaya'dan)

Foto. 50 Artuklu Dönemi'ne ait Silvan Malabadi köprüsünün ayağının üzerinde, yer alan dikdörtgen bir pano içerisindeki “Şir ü Hurşid” tasviri (Amine Kaya'dan)

Foto. 51 Cizre (Yafes) Köprüsü üzerinde yer alan Şir ü Hurşit tasviri (Ahmet Çaycı'dan)

Foto. 52 Silvan Kalesi'nde Eyyubiler dönemine ait Aslanlı Burç olarak bilinen burcun üzerinde "Şir ü Hurşid" tasviri. (Çimen Turan'dan)

Foto. 53 II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 1238-39 tarihinde inşa edilen Burdur Bucak'taki İncir Han'ın taç kapısının iki yanında yer alan Şir ü Hurşit tasviri (İnci Özen'den)

Foto. 54 1817-18 tarihli İran üslubunda “Şir ü Hurşit” figürü (Hattstein, Delius, İslam Sanatı ve Mimarisi’inden).

Foto. 55 Okunye devri taş oymasındaki güneş tasviri (Gülğün Yılmaz’dan)

Foto. 56 Şirdar Medresesinin taç kapısının alınılığında karşılıklı olarak yerleştirilmiş İran üslubundaki Şir ü Hurşit tasvirleri. (Yıldırım Yavuz'dan)

Foto. 57 Eyyubi döneminde darp edilen ve üzerinde iki dal şeklinde Rumi bulunan sikke örneği. (Necla Akkaya'dan)

Foto. 58 İlhanlı hükümdarı Argun Han zamanında darp edilen ve üzerinde Rumi motifi bulunan sikke örneği (Necla Akkaya'dan)

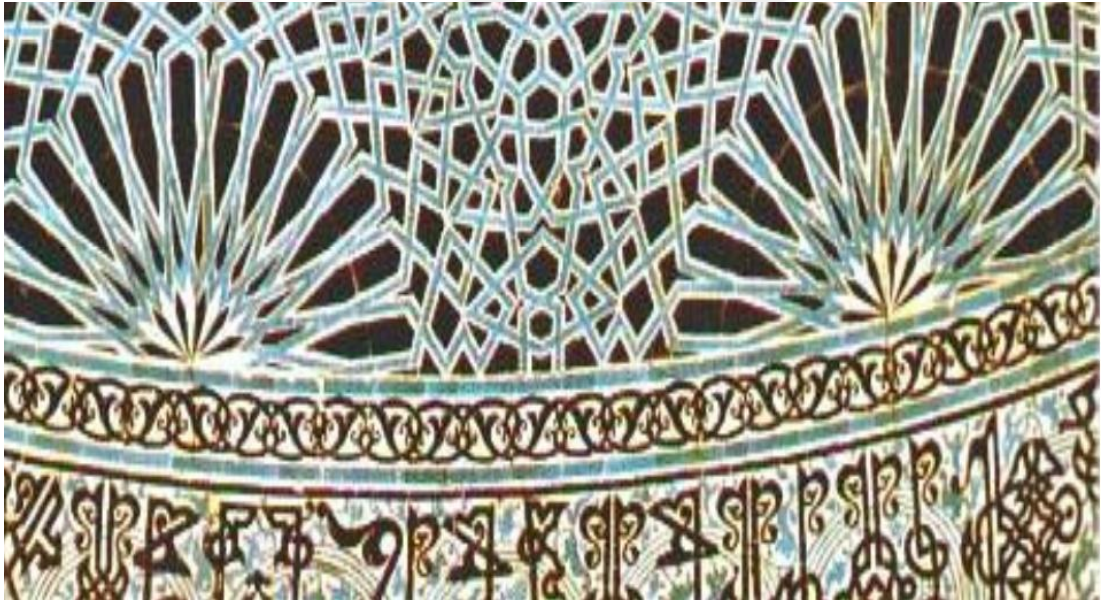

Foto. 59 Konya Karatay Medresesi'nin kubbe çinilerinde görülen Rumi motifleri (Şeyda Yavuz'dan)

Foto. 60 Divriği Ulu Cami'nin taç kapısında taşın oyulmasıyla oluşturulan Rumi motifleri (Şeyda Yavuz'dan)

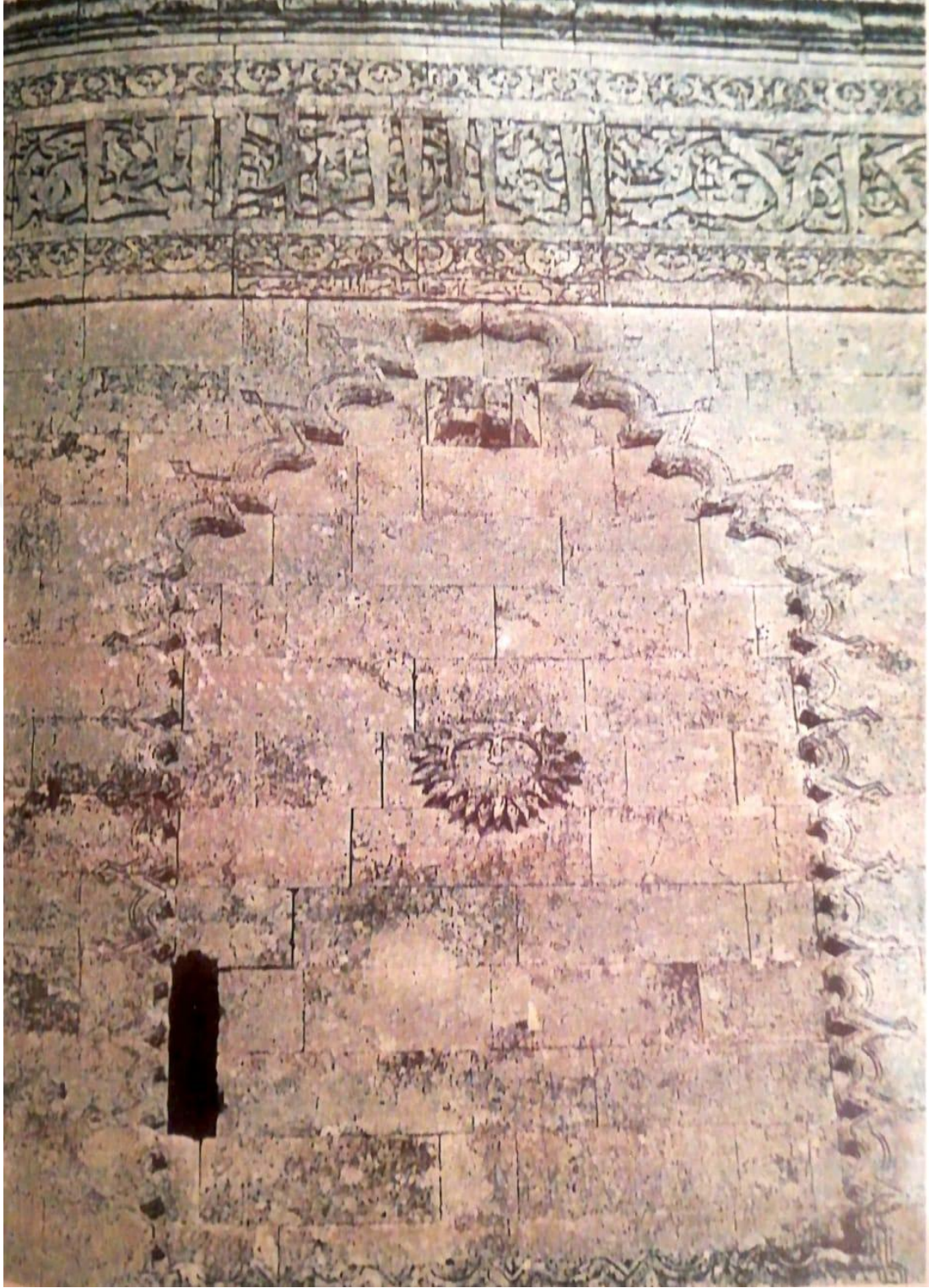

Foto. 61 Silvan Ebu'l Muzaffereddin Cami'nin minaresinde insan başına benzer şekilde tasvir edilen güneş motifi. (Ahmet Çaycı'dan)

Foto. 62 Artuklu Dönem’i ayna üzerinde bağdaş kurarak ellerinin arasında ay (Ahmet Çaycı’dan)

Foto. 63 Cizre (Yafes) Köprüsü’nde yer alan panoda boğanın üzerinde ay tasviri (Ahmet Çaycı’dan).

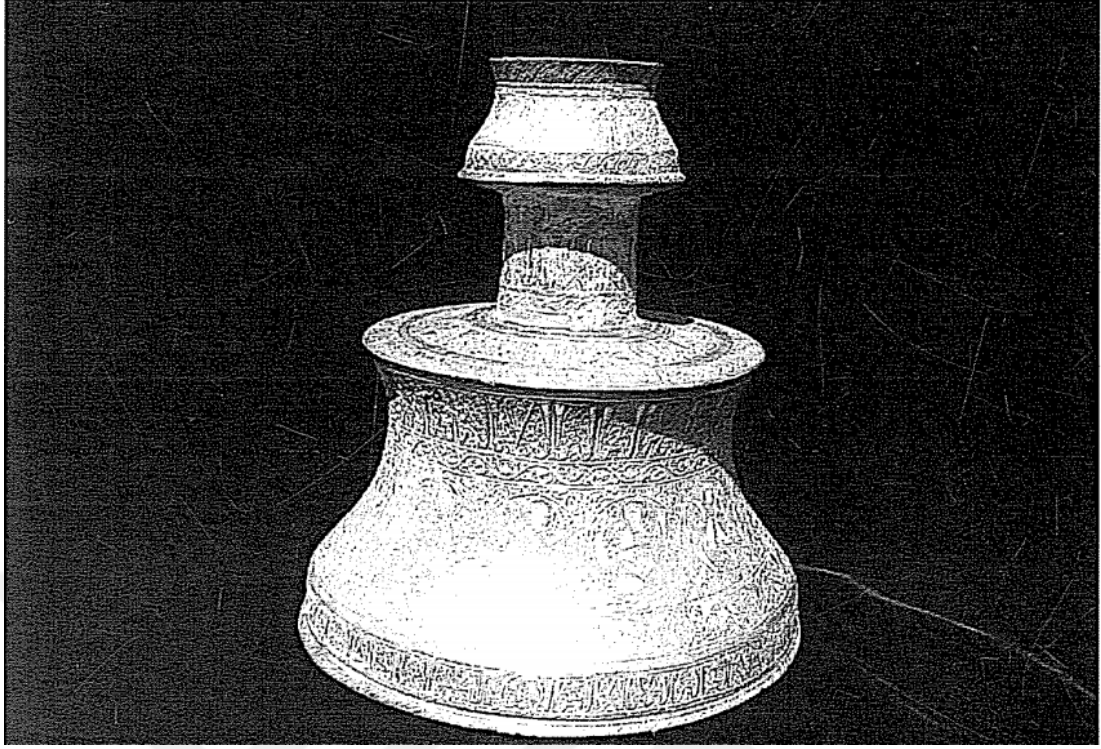

Foto. 64 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesindeki şamdanın üzerindeki 12 burç tasviri (Nilgün Çevrimli- Gökhan Burkan'dan)

Hamidoğulları sikkesi

Menteşeoğulları sikkesi

Foto. 65 Hamidoğulları ve Menteşeoğulları Beyliği'nin Anadolu Selçuklu sultanı III. Alâeddin Keykubad adına bastırıldığı sikkeler üzerindeki altı ve sekiz kollü yıldızlar (Haluk Perk Müzesi arşivinden)

Foto. 66 Kubadabad Sarayı'nın duvarlarında yer alan 8 kollu yıldızlı çiniler. (Rüçhan Arık'tan)

Foto. 67 Sivas Gök Medrese'nin taç kapısının iki yanında yerleştirilen 8 kollu yıldız motifi (Fatih Semerci'den)

Foto. 68 Konya Alâeddin Camii'nin minberinin yer alan 6 ve 8 kollu yıldız motifleri (Ozan Soyupak'tan)

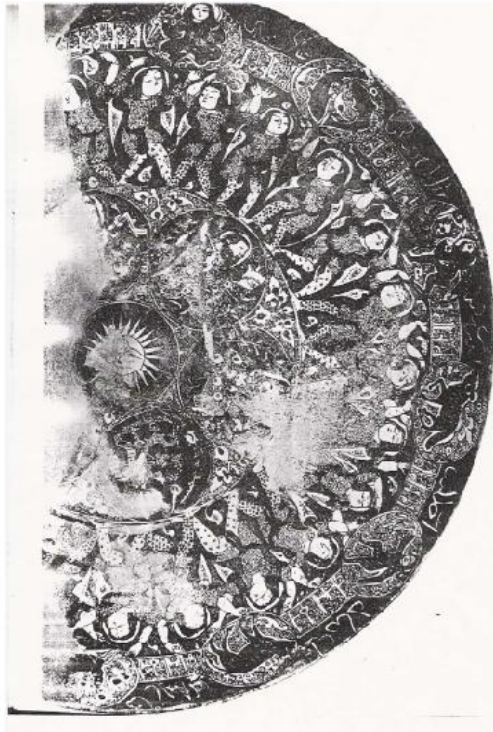

Foto. 69 Günümüzde Victoria and Albert Museum'da bulunan Büyük Selçuklu Devleti'ne ait kasedeki 7 gezegen tasviri (Seval Usta'dan)

Foto. 70 Günümüzde Florence Courtesy Müzesi'nde bulunan Memlüklü Dönemi ait kasedeki 7 gezegen tasviri (Ramazan Uykur'dan)

Foto. 71 Emevi ve Artuklu sikkelerinde görülen inci dizisi motifi (Necla Akkaya'dan)

Foto. 6 Konya Alâeddin Cami'nin minberinin kapı kemer köşelerinde inci dizisi süslemeleri

Kaynak: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=19788 (erişim tarihi 20.08.2019)

Foto. 73 İlhanlılar Dönemi'nde darp edilen sikke üzerinde görülün saadet düğümü motifi (Necla Akkaya'dan)

Foto. 74 Menteşeoğulları döneminde darp edilen ve üzerinde I. Alâeddin Keykubad dönemine tarihlenen sikke örneği ile aynı üslupta saadet düğümü motifi bulunan sikke örneği (Kamil Eron'dan)

Foto. 75 Konya Alâeddin Keykubad Cami'sinin taç kapısındaki geçme motifleri (Melisa Engineri'den)

KAYNAKÇA

- Acun, H., “Giriş” , *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları (ss.13-17)*, Tc Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Akgündüz, M., “Ticari Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahilik Teşkilatı”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 31, ss. 9-18.
- Akkaya, N., *Mardin Müzesinde İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Akyüz, J., “ 16 ve 19 Yüzyıllar Arasında Kars Tarihi” , Özdem,F., (Ed), *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*(ss. 77-94), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Algan, N., *Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2008.
- Alp, N., Yaşlı, K.Z.A., Özdemir, H., *Kars İli Kültür Envanteri*, Kars 2009.
- Alparslan, İ., Ani ve Kars’ın Fethinin 900. Yılı Kutlamaları ve Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, Belli, O., Yardımcıel, A., Evren V., Çelik, C., (Ed.), *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu (ss.195-206)*, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2016.
- Alsan, Ş. *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Arda, Z., “ Türk Sanatı İkonografisinde Kün-Ay Motifleri ve Çağdaş Türk Resmine Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25 (2008), ss. 21-32.
- Arghavanian, A., *Karşılaştırmalı At figürleri*, (Sanatta Yeterlilik Tezi), Hacettepe Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2017.
- Arık, R., *Kubad Abad*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- Arık, S., *Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulanan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018.

- Arısoy, Y., *Selçuklu Dönemi Seramiklerinde Simgeler ve Semboller*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.
- Artuk, İ., Artuk, C., *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1970.
- Aykıt, D.A., “Müslümanların ve Hıristiyanların Ortak Ziyaretgahlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII Sayı: 1 (2013), ss. 119-134.
- Bal, M.S., *Türkiye Selçuklularında Ticari Hayat*, (Master Tezi), Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- Başkan, S., “Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatı”, *İlgi Dergisi*, Sayı: 42 (1985), ss. 8-14.
- Bedirhan, Y. “ Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XIX (Eylül 2014), ss. 307-327.
- Bedirhan, Y., “ Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletler Arası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42 (Şubat 2016), ss. 483-502.
- Belazuri, *Futuhul-Büldan*,(Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı, Ankara 1987.
- Budak, E.M., “Doğu Anadolu'nun Kayaüstü Resimleri (Kars-Kağızman)”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 16 (2014), ss. 68-71.
- Ceylan, A., Bingöl, A., Karakeçi, M., *Eskiçağda Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- Çavuşdere, S., “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: IV (2009), ss. 53-75.
- Çaycı, A. Mitoloji ve Din, TC Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012.
- Çaycı, A., *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Çelik, S., İslam Öncesi Türk San'atında Bazı Hayvansal ve Bitkisel Kültür Öğeleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007.

- Çetin, Y., “Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası içindeki Yeri ve Önemi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XXII, ss. 475-491.
- Çetin, Y., *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ağrı 2009.
- Çetin, Y., “Kars Müzesi’nde Bulunan Büyük Selçuklu Dönemine Ait Figür Bezemeli Bir Çini Tabagın İkonografik Çözümlemesi”, *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (02-05 Kasım 2016), Sakarya.
- Çetin, Y., “Silvan Ulu Camii’nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi Ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30 (Erzurum 2008), ss. 21-40.
- Çetin, Y., Özyayın, M., “Kars Müzesinde Bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sikkeleri” , *Social Sciences Studies Journal*, Cilt: 4, Sayı: 23 (2018), ss. 4607-4614.
- Çevrimli, N., Burkan, G., “ Tokat Mevlihane Vakıf Müzesindeki Bir Şamdan”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXX (2007), ss. 467-484.
- Çok, B., “ Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8 (2018/1), ss. 201-228.
- Çoruhlu, *Türk Mitolojinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Çoruhlu, Y., “Şirdar Medresesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, C. 39, ss. 191-192.
- Çoruhlu, Y., “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği”, Dilek, Z., Akbulut, M., Cöhce, S., Bağlan Özer, Z., Gürses, R., Karababa Taşkın, B., (Ed), 38. ICANNAS (ss.1051-1070), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- Demir, M., *Kars Kent Coğrafyası*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Demir, M., *Kars Kent Coğrafyası*, Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2014.

- Deniz, A., Tuysuz, Ş.C., Yardimciel, A., “ Orta Aras Havzasında Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşmeler” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 9 (2015), ss. 225-234.
- Döğüş, S., “Anadoluda Hızır İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 74 (2015), ss. 77-100.
- Ekinci, K., *Anadolu Selçuklu Devletinde Üç Kardeş Devri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005.
- Engineri, M., *Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkelerinin Seramik Yüzeyle Yansımaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2015.
- Erdem, M., *Kubad-Abad Saray Çinilerindeki Hayvan Motiflerinin İkonografisi, Simgesel Anlamı Ve Günümüz Seramiğinde Yorumları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Erdem,İ., “ Doğu Anadolu’da Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.VI ss. 639-716.
- Erkiletlioğlu, H., Güler, O., *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996.
- Eser, E., “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Sultani Pul: Sikke II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Figürlü Sikkeleri” , Gündoğdu, H., Bayhan, A.A., Yurtaş, H., (Ed.), IX. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Kitabı* (ss. 239-248), Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü, Erzurum 2006.
- Esin, E., *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.
- Esin, E., *Orta Asyadan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Eskiyurt, A., “Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 33 (2014), ss. 15-41.
- Görür, M., “Beylikler Dönemi Mimarisinde Figürlü Süsleme”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.8, ss. 87-96.

- Gülhan, T., *Başlangıcından XIV. Yüzyıla Kadar Türk Sikkelerinde Hayvan Figürleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Gültekin, R.E., “Ağrı - Doğubeyazıt Güzergahı Yakınında İnşa Edilen İğdır Kervansarayı' nın Dünü ve Bugünü”, Belli, O. (Ed), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ss. 125-143), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, Ağrı 2008.
- Gülten, S., “Hızır İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 83 (2017), ss. 81-100.
- Gültepe, N., *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul 2015.
- Günaşdı, Y., “Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36 (Bahar 2016), ss. 391-407.
- Gündoğdu, H., İğdır/Şerafettin Ejder Kervansarayı, (Ed. Hakkı Acun), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss.403-415), T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Gündoğdu, H., “Kars'ın Anıtsal Yapıları” , (Ed Filiz Özdem), *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*(ss. 195-228), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Gündoğdu, H., *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1979.
- Gündüz, T., “Kars Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001,XXIV, ss. 515-518.
- Günel, G., “ Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da İpek Yolu Kervansaraylar-Köprüler”, *Kebikeç Dergisi*, Sayı: 29 (2010), ss. 133-146.
- Gürler, Y., “ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Eski Türk Yerleşim Bölgeleri Hakkında”. *Bilig Dergisi*, Sayı 4, ss. 54-60.
- Hakan, E., *Kars Tarihi Başlangıçtan Roma Tarihine Kadar*, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A. Ş, Kocaeli 2009.
- Haklı, M., Eski Türk Sanatında Simgesel Motifler ve Günümüz Seramik Sanatındaki Yorumlamaları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

- İpek, A., “Şamdan Kars’a Fetih Ordusu”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4 (2015), ss. 41-54.
- İskenderzade, L.A., “Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24 (2010), ss. 255-269.
- Kafesoğlu, İ., *Selçuklu Tarihi, Kültür Yayınları*, İstanbul 1972.
- Kayaoğlu, K., “ Anadolu Selçuklu Devrinde Ticari Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1 (1981), ss. 359-373.
- Kırzioğlu, M.F., *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- Maraşlı, S., “Türk Alp Geleneğinin Ortaçağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları”, *Siberian Studies (SAD)*, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 17-42.
- Mülayim, S., *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Mülayim, S., *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografya*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Nakiboğlu, N., *Ankara Darphaneli İslami Sikkeler*, (Haz. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2007-2008 Yıllığı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Basımı, Ankara 2009.
- Ocak, A. Y., “XIII-XV.YY.da Anadolu’da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimleri ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü” *Belleten*, Cilt: LV, Sayı: 214 (1991 Aralık), ss. 661-673.
- Odabaşı, Z., “Karatay Medresesi’nin Biçimlendirilmesi Ve Mimari Anlam Boyutu”, *USAD*, Sayı: 5 (2016), ss. 253-270.
- Ongül, A., “Saltuklular”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.VI, ss. 461-470.
- Otto-Dorn,K., (1978/79). “Figural Stone Reliefs On Seljuk Sacred Architecture In Anatolia”, *Kunst des Oriens*, Vol. 12, H. ½, pp. 103-149.
- Ögel, B., *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Öney, G., “ Bizans Figürlerinde Anadolu Selçuklu Etkisi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 (1971), ss. 91-103.
- Öney, G., “Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, ss. 123-132.

- Öney, G., “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, *Anatolia (Anadolu) Dergisi*, Sayı: 13, ss. 1-41.
- Öney, G., “Büyük Selçuklu Seramik Sanatında Resim Programı ve Gelişen Figür Üslubu”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: XIII/I, ss. 61-82.
- Önge, Y., “Alaaddin Keykubad Döneminde Konya’da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri” *Selçuk Dergisi I. Alaaddin Keykubad Özel Sayısı*, Sayı: 3 (Haziran1988), ss. 49-60.
- Özaydın, A., “ Saltuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2009, C.XXXVI, ss. 56-57.
- Özcan, B., Aykun, M., “1982 Niksar Anadolu Selçuklu Çağı Definesi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 66 (1995), ss. 11-25.
- Pamuk, A., Rengin Oyman, N., “Türk Çini Sanatında Kullanılan Hayvansal Figürlerin Seramik Yüzeyler Üzerinde Üç Boyutlu Uygulanması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 17 (Mayıs/Haziran 2016), s.s. 1-25.
- Parlar, G., “Ortaçağ Figürlü Sikkelerinin Taşıdığı Anlamlara Bir Bakış”, *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi*, Sayı: 13 (2015), ss. 9-25.
- Parlar, G., *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, (Master Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara 1999.
- Sagona, A., “ Ortaçağ’dan Önce Kars” , Özdem, F., (Ed.), Kars Beyaz *Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları(ss. 11-30), İstanbul 2006.
- Sarihan, A., *Konya Ereğli Müzesinde Bulanan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.
- Semerci, F., “ Anadolu Selçuklu Medreselerinin Cephesel ve Mekansal Kalite Analizi: Sivas Kenti Örneği”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Aralık 2017), ss. 295-328.
- Sevim, A., Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 1995.
- Sevindi, C., “Tarihi Anı Şehri’nin (Kars) Kuruluş ve Gelişim Süreciyle İlgili Coğrafi Bir Analiz”, Zaman, S., Coşkin, O., (Ed. Serhat Zaman-Ogün Coşkun),

- Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay (ss. 571-597), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- Sivrioğlu, U.T., “Ortaçağ İslam Sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans Etkisi”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2 (Mayıs 2014), s. 1-21.
- Solmaz, G., Altuğ, K., “Ortaçağda Kars ve Erzurum’un Önemli Kalesi Bardız”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 59 (Aralık 2017), ss. 157-170.
- Solmaz, G., *Ortaçağ Seyehatnamelerde Trabzon-Erzurum Güzegahı, Erzincan ve Kars*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.
- Şahin, B.Y., *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasibetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Şahin, M.K. “Aydın Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XV/I(Nisan 2006), s. 125-165.
- Şahin, M.K., “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 25, ss. 473-503.
- Şapolyo, E.B., *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972.
- Şensılay, E., *Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumlamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Şimşir, Z., *Konya’daki Selçuklu Mimarisinde Rumi Motifi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002.
- Tali, Ş., “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Selçuklu Müşterek Sikkesi”, Atlı, C. (Ed), *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı* (ss. 113-138), Iğdır 2013.
- Temel, F., *Ortaçağ Boyunca Kars ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011.
- Top, M., Yıldız, İ., (Ed), *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, Diyarbakır 2011.

- Turan, H., “Şîr Ü Hûrşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10 Sayı:51 (Ağustos 2017), s. 445-475.
- Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (11. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (11. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- Tümer, G., “Circis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1993, s. 26.
- Türkan, S., *Kars'ta Rus Dönemi'nde (1878-1918) İnşa Edilen Yapıların Cephe Özelliklerinin Analizi*, Uludağ Üniversitesi/ Fen Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017.
- Ural, S., “ Atatürk Döneminde Kars'ın Sosyal Kültürel ve Ekonomik Durumu” , Özdem, F., (Ed)*Kars Beyaz Uykusuz Uzakta* (ss. 125-161), *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2006.
- Ural, S., Akyüz Orat, J., Oran Arslan, N., Bingöl A., Tuysuz, C., *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, Eser Ofset ve Matbaacılık, Kars 2011.
- Usta, S., *Selçuklu Çini ve Keramik Sanatında İnsan Figürüne İkonografik Açından Bakış* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Ünal, H.R., “İğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubeyazıt- Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar”, *Sanat Tarihi Araştırmaları III*, İstanbul, 1970.
- Ünal,R.H., “İncir Hanı”, (Ed. Hakkı Acun), *Anadolu Selçuklu Kervansarayları* (ss. 305-319) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Üremiş, A., *Türkiye Selçukluların Doğu Anadolu Siyaseti* , (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2001.
- Yanadur, H., *Niğde Müzesinde Bulanan İslami Dönem Figürlü Sikkeler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018.

- Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş, Ersel Topraktepe, (Ed), *Sikkeler Ne Anlatır Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., *Selçuklular'ın nadir paralarından bazıları ve cimrinin sikkeleri*, Numismatik yayınları, İstanbul 1972.
- Yavuz, Ş., *Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi ve Tarihsel Gelişimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimler Fakültesi, Ankara 2008.
- Yeşilyurt, C., “ Rakamların Diliyle Kars: Çeşitli İstatistik Verilerle Durum Tespiti ve Geleceğe Işık Tutma” , Ayyılmaz, C., Demirci,İ. (Ed), *Uluslararası Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Gazi Kars Şehrengizi Bildiriler Kitabı (ss. 329-338)*, Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği, Ankara 2011.
- Yıldırım, M., Tekin, A., “ Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri: II. İzzettin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Aleaddin Keykubat Dönemi”, *İstem Dergisi*, Sayı 31, (2018), s. 47-67.
- Yılmaz, A., “Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy(Şenlik) Sahneleri zerine”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXVIII/1 (2013), ss. 223-248.
- Yılmaz, G., “Ayasuluk Seramiklerinden rneklerde Orta Asya Türk Sanatından Etkiler”, Taş, E. (Ed), *Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Kitabı, C.2*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2017.
- Yinanç, M.Y., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (1. Anadolu'nun Fethi)*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1944.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mesut ÖZAYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi	Dicle/ 28.05.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetler	Kars Müzesi'nde Bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sikkeleri (Social Sciences Studies Journal)
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurum	Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
İletişim	
E-posta Adresi	www.mesut.ozaydin@kulturturizm.gov.tr
Yüksek Lisans Mezuniyet Tarihi	